

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för ABM
Biblioteks- och informationsvetenskap

Åt var bov efter behov?

En kvalitativ undersökning av interners högskoleutbildning och lärande i skol- och biblioteksmiljö på kriminalvårdsanstalten Hall.

Linda Berg
Rebecca Willoughby-Gee

Magisteruppsats, 20 poäng, vt 2004
Institutionen för ABM
Handledare: Marie Lennersand

Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 220

ISSN 1650-4267

Stort tack för hjälpen:

Kent
Samtliga informanter på Hall
Monica
Solvieg
Marie

Rebecca & Linda, Uppsala maj 2004

I have made it my earnest concern not to laugh at, nor to deplore, nor to deteste, but to understand, the actions of human beings.

Spinoza

I view education as the most important subject we as a people can be engaged in.

Abraham Lincoln

If you treat an individual as he is he will stay as he is, but if you treat him as if he were what he ought to be and could be, he will become as he ought to be and could be.

Goethe

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning 1. Inledning.....	3
1. Inledning.....	5
1.2 Syfte och frågeställningar.....	6
1.3 Avgränsningar.....	6
1.4 Begreppsdefinitioner.....	7
1.5 Disposition.....	7
1.6 Forskningsöversikt.....	8
2. Kriminalvård.....	11
2.1 Kriminalvårdsanstalten Hall.....	14
2.2 Studier i fängelse.....	15
2.3 Internationell utblick.....	20
2.3.1 Norden.....	20
<i>Danmark</i>	20
<i>Norge</i>	20
<i>Finland</i>	20
2.3.2 Holland.....	21
2.3.3 Storbritannien.....	23
2.3.4 Tyskland.....	25
2.3.5 Frankrike.....	26
2.3 Fängelsebiblioteket.....	27
4. Teori.....	31
4.1 Folkbildning och demokrati.....	32
4.2 Behandling, rehabilitering och biblioterapi.....	42
4.2.1 Behandling och rehabilitering.....	42
4.2.2 Biblioterapi.....	45
5. Metod.....	47
5.1 De sju stadierna.....	49
5.1.1 Tematisering.....	49
5.1.2 Planering.....	50
5.1.3 Intervjuer.....	50
5.1.4 Utskrift.....	50
5.1.5 Analys.....	50
5.1.6 Verifiering.....	51
5.1.7 Rapportering.....	52
5.2 Metodproblem och upplägg.....	52
5.3 Alternativa metoder.....	53
6. Resultatredovisning och analys.....	54
6.1 Vilken funktion fyller skolan respektive biblioteket?.....	54
6.1.1 Hur ser en vanlig skoldag ut?.....	54
6.1.1.1 <i>Kommentar och analys</i>	55
6.1.2 Har Ni tillgång till lärarhjälp och handledning?.....	55

6.1.2.1	<i>Kommentar och analys</i>	56
6.1.3	Vilka restriktioner/möjligheter finns vid val av universitetskurser?	57
6.1.3.1	<i>Kommentar och analys</i>	59
6.1.4	Vilken funktion fyller anstaltsbiblioteket?	59
6.1.4.1	<i>Kommentar och analys</i>	60
6.1.5	Hur kan man förbättra biblioteksverksamheten i studiesammanhang? ..	62
6.1.5.1	<i>Kommentar och analys</i>	62
6.2	Varför studerar de intagna?	63
6.2.1	Tidigare skolgång och påbörjande av högskolestudier	64
6.2.1.1	<i>Kommentar och analys</i>	64
6.2.2	Hur kommer det sig att Du började studera?	66
6.2.2.1	<i>Kommentar och analys</i>	67
6.2.3	Rättigheter och svårigheter gällande högskolestudier på anstalt	68
6.2.3.1	<i>Kommentar och analys</i>	69
6.2.4	Vilka alternativ finns om Du inte pluggar?	71
6.2.4.1	<i>Kommentar och analys</i>	71
6.2.5	Kan studier vara en väg tillbaka in i samhället?	72
6.2.5.1	<i>Kommentar och analys</i>	73
6.3	Vad kan biblioteket fylla för funktion efter frigivning?	75
6.3.1	Har Din attityd till bibliotek förändrats under anstaltsvistelsen?	75
6.3.1.1	<i>Kommentar och analys</i>	76
6.4	Vilka möjligheter respektive svårigheter finns kring Internetanvändning för informationssökning?	77
6.4.1	Möjlighet till egen informationssökning? Fördelar?	77
6.4.1.1	<i>Kommentar och analys</i>	80
6.5	Kan metoden biblioterapi användas inom kriminalvården?	82
6.5.1	Känslor i samband med biblioteksbesök? Förändringen av biblioteksverksamheten	82
6.5.1.1	<i>Kommentar och analys</i>	84
7.	Avslutande diskussion	86
8.	Sammanfattning	90
	Käll- och litteraturförteckning	92
	Otryckt material	92
	Publicerat material	92
	Elektroniskt publicerat material	97

1. Inledning

Varför har vi fängelser? Svaret varierar förmodligen beroende på vem frågan ställs till och hur den ekonomiska och kulturella situationen ser ut i samhället i stort, men vanligtvis diskuteras i huvudsak fyra anledningar; straff, avskräckning, samhällsskydd och behandling.¹

Det preventiva syftet tillsammans med målsättningen att straffa individen och skydda samhället är något som ofta förekommer i samhällsdebatten, medan behandlingstanken vanligen hamnar i skymundan, inte minst i tider av ekonomisk nedgång. Detta är ett fenomen som kan ifrågasättas då det borde ligga i allas intresse att fängelserna inte bara blir en avstjälningsplats, utan en hjälp för människor att bli fungerande samhällsmedborgare.

Hur fungerar egentligen behandling och rehabilitering på anstalt i praktiken och leder den till önskat resultat? I gjorda undersökningar har det visat sig att återfallsfrekvensen i brott dessvärre är hög och att fängelsevistelsen ibland snarare får motsatt effekt än vad som var tanken.² En positiv kraft i sammanhanget är utbildning och de flesta anstalter har idag utbildning i någon form, vilket har visat sig ha positiv inverkan på återfall. Flera utvärderingar har gjorts beträffande skolans betydelse på anstalten, medan bibliotekets utbildande roll väldigt sällan nämns överhuvudtaget.³ Att biblioteket är en resurs för kriminalvårdens klienter är nog de flesta överens om, men finns det belägg för att utsträcka biblioteksverksamhetens betydelse bortom den gängse, till att bland annat omfatta även utbildning på anstalt?

¹ Bondeson, Ulla, 1974, *Fången i fångsamhället. Socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*, s. 27.

² Exempelvis *Kriminalvårdens redovisning om återfall. Uppföljningsperiod 1994-2000*, 2001.

³ Se Sjöberg, Hans & Roitto, Markku, 2001, *Kriminalvården klientutbildning. Kartläggning, problembeskrivning och förslag till åtgärder*, samt Claesson, Silwa & Dahlgren, Hans, 2002, *Att studera i fängelse. En utvärdering av klientutbildning inom kriminalvården*.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka interners högskoleutbildning och lärande i fängelse, både i skol- och biblioteksmiljö. Detta huvudsyfte delas in i följande delfrågor:

- Vilken funktion fyller skolan respektive biblioteket?
- Varför studerar de intagna?
- Vad skulle biblioteket kunna fylla för funktion efter frigivning?
- Vilka möjligheter respektive svårigheter finns kring Internetanvändning för informationssökning?
- Kan metoden biblioterapi användas i biblioteksverksamheten på anstalt?

1.3 Avgränsningar

Undersökningen gäller de interner på Hall som studerar på högskolenivå, detta för att komma åt de verkligt motiverade som studerar av egen vilja. Grundskolestudier är trots allt obligatoriskt i Sverige och tas därför inte upp i uppsatsens undersökning. Även gymnasiestudier ses mer eller mindre som självklarheter i dagsläget. Visserligen kunde även gymnasiestuderande ha varit av intresse för studien, men på grund av studiens omfattning gick detta i praktiken ej att genomföra. En annan anledning till val av informanter har att göra med att de inte prioriteras av anstalten i lika hög grad som de som studerar på lägre nivåer. Dessutom är informationssökning en grundläggande del av studier vid högskola och universitet, vilket gör tillgång till Internet än mer intressant att utreda.

En andra avgränsning gäller val av undersökningsplats. Eftersom det är svårt att få tillträde till anstalter som obehörig på grund av säkerhetsskäl blev kriminalvårdsanstalten Hall ett naturligt val, inte bara för att en av uppsatsförfattarna vikarierade som fängelsebibliotekarie där under sommaren 2003, utan framför allt för att anstalten Hall är en av Sveriges största slutna anstalter och därför ett relevant undersökningsställe. Dessutom är strafftiden på Hall i genomsnitt åtta år, vilket är avgörande för undersökningen, då det krävs att strafftiden är lång nog för att studierna ska pågå under en längre sammanhållen period.

Från början gällde undersökningen högskolestuderande på A-avdelningen, där det råder lägre säkerhetskrav och räknas som den mest studiemotiverade

avdelningen på Hall, men efter att en av A-intexterna skickat vidare frågorna till C-avdelningen, fick även de möjlighet att medverka. Informanterna fick delta på frivillig basis, vilket fick till följd att samtliga tillfrågade på A-avdelningen och en på C-avdelningen valde att svara.

1.4 Begreppsdefinitioner

- *Anstalt* och *fängelse* kommer att användas som synonymer i den här uppsatsen.
- Begreppen *intern*, *intagen* och *klient* är i denna uppsats synonyma, vilket även gäller termerna *informant* och *tillfrågad*. Emellanåt refererar vi till de intagna som *han* eller *honom* eftersom samtliga våra informanter är män.
- *A-avdelningen* på Hall är en så kallad motivationsavdelning. Detta innebär att intagna som sökt sig dit är särskilt angelägna av att få till stånd en förändring i sitt liv, med hjälp av programverksamhet och studier. *C-avdelningen* är en normalavdelning, vilket betyder att det inte föreligger några bestämda krav för att intagna ska bli placerade där.
- *Biblioterapi* betyder att man använder sig av litteratur för att förbättra mental hälsa eller hitta tänkbara lösningar till personliga problem. Det är en terapeutisk behandlingsform som används inom sjukvård (både medicinsk och psykiatrisk), kriminalvård och hos privata psykologer.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds med en forskningsöversikt för att ge en överblick över det material som finns inom området. Här presenteras tidigare forskning kring studier i fängelse, fängelsebiblioteket, biblioterapi och demokrati i utbildningssammanhang. Därefter följer en kort redogörelse för vad kriminalvård innebär i praktiken, hur studier i fängelse bedrivs samt fängelsebibliotekets verksamhet, för att sätta in arbetet i sitt sammanhang.

Härpå introduceras teorin, vilken utgörs av två separata delar, där tonvikten i den första läggs på folkbildning och demokrati som ideologi, för att kompletteras med ett avsnitt om behandling och rehabilitering i den andra. Här utreds även begreppet biblioterapi närmare. Teorin efterföljs av ett metodkapitel där även alternativa metoder får ett visst utrymme. Informanternas svar kommer att presenteras i resultatredovisningskapitlet tillsammans med egna kom-

mentarer samt en analys där svaren återkopplas till teorin. Redovisningskapitlet struktureras med hjälp av syftets delfrågor, där intervju svaren återknyts till respektive frågeställning. De olika avsnitten inleds med en kortare sammanfattning. Uppsatsen avslutas med ett diskussionsavsnitt och en kortare sammanfattning.

1.6 Forskningsöversikt

Föreliggande uppsats tangerar flera ämnesområden, däribland demokrati och folkbildning, undervisning och skola, rehabilitering och biblioterapi samt den roll fängelsebiblioteket spelar i sammanhanget. Forskning som behandlar samtliga dessa områden har inte funnits att tillgå.

Biblioteket har en demokratisk värdegrund med ett folkbildande uppdrag att leva upp till. Vi har valt att ha Bernt Gustavssons *Bildning i vår tid* som en bakgrundskontext. Gustavsson påvisar betydelsen av att bilda sig för att formas och utvecklas som människa. Han diskuterar sambandet mellan demokrati och bildning och belyser vikten av bildning både på individ- och samhällsnivå.⁴ 1999 lade Lena Frändberg fram sin magisteruppsats vid Högskolan i Borås. *Folkbibliotek och demokrati* tar upp, definierar och diskuterar folkbibliotekens demokratiska funktion förr och nu. Hon fastställer folkbibliotekens demokratiska funktion; att vara med och skapa ett högt och jämnt deltagande i den samhälleliga beslutsprocessen.⁵ Även Lena Lindgren resonerar kring begreppet bildning och den betydelse den får för individens personliga utveckling sett ur olika perspektiv. I synnerhet är bildning viktig för dem som inte haft möjlighet att inhämta tillräckliga kunskaper under sin tidigare skolgång.⁶

För att få en inblick i hur studier bedrivs på anstalter med varierande säkerhetsklass, har rapporten *Att studera i fängelse. Utvärdering av klientutbildning inom kriminalvården* varit behjälplig. Studien bygger på intervjubaserat material och belyser det didaktiska mötet mellan lärare och elever i undervisning på tre olika sorters anstalter. Till grund för dessa studier finns ett huvudsyfte, nämligen att förstå om, och i så fall hur, kriminalvården kan möta det individuella behovet av undervisning och tillvarata var och ens livserfarenhet. Här betonas vikten av att klienterna får information som de förstår och att utbildaren står för en likvärdig och rättvis behandling. Klienterna ska efter för-

⁴ Gustavsson, Bernt, 1996, *Bildning i vår tid*.

⁵ Frändberg, Lena, 1999, *Folkbibliotek och demokrati. Ett försök att beskriva och diskutera folkbibliotekets demokratiska funktion*.

⁶ Lindgren, Lena, 1996, *Kan en filthatt stärka demokratin. Om mål och ideal i folkbildningssammanhang*.

måga medverka i förberedelserna för ett liv efter anstaltsvistelsen. *Att studera i fängelse. Utvärdering av klientutbildning inom kriminalvården* är en rapport beställd av kriminalvården.⁷

Vidare för att kunna relatera interners studiesituation i Sverige till ett antal länder i Västeuropa, har boken *Education behind bars. International comparisons* använts för att få en aktuell beskrivning av interners förhållande utomlands. Boken är en antologi om utbildningssituationen på anstalter världen över. Författarna belyser olika aspekter av fängelseinstitutionen, såsom anstaltens organisatoriska uppbyggnad, skolans framväxt på anstalterna och dess historik samt sociala problem inne på anstalten och utanför. Genomgående i texterna finns en liberal underton som förespråkar mänskliga rättigheter och ett omhändertagande av studenterna på anstalterna.⁸ Dessutom finns äldre forskning kring utbildning i fängelse, bland annat Albert R. Roberts översiktsverk, som dock är inriktad på det amerikanska utbildningssystemet och därför inte relevant för uppsatsen.⁹

Aktuell forskning inom svensk kriminalvård kan sägas vara tämligen bristfällig. Ulla Bondesons avhandling *Fånge i fångsamhället. Socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering* från 1974 behandlar frågor som berör huruvida kriminalvårdens rehabiliteringsinsatser är effektiva eller inte. Hjälper behandlingsprogrammen internerna att bli resocialiserade efter frigivning? Enligt Bondeson är utbildning en effektiv åtgärd.¹⁰ Likaså Mathiesen ifrågasätter kriminalvårdens metoder i boken *Kan fängelset försvaras?*¹¹

En behandlingsform som används i USA och Storbritannien, men som fortfarande inte rönt mycket uppmärksamhet i Sverige, är biblioterapi. Den kan med fördel användas inom kriminalvården som ett redskap för rehabiliterande åtgärder genom att ge interner insikt om sig själva och andra via litteratur av olika slag. I magisteruppsatsen *Proust som Prozac: en studie av biblioterapi och läsningens läkande och utvecklande kraft*¹² liksom i boken *Bibliotherapy*

⁷ Claesson, Silwa & Dahlgren, Hans, 2002, *Att studera i fängelse. Utvärdering av klientutbildning inom kriminalvården*.

⁸ *Education behind bars. International comparisons*, 1998, red. William Forster.

⁹ Roberts, Albert R, 1971, *Sourcebook on prison education. Past, present and future*.

¹⁰ Bondeson, 1974.

¹¹ Mathiesen, Thomas, 1987, *Kan fängelset försvaras?*

¹² Carlsson, Lina, & Östlundh, Linda, 2001, *Proust som Prozac: en studie av biblioterapi och läsningens läkande och utvecklande kraft*.

sourcebook ges en inblick i vilken litteratur som kan användas, biblioterapeutiska behandlingsformer samt praktiska förslag på användningsområden.¹³

När det kommer till litteratur som handlar om fängelsebibliotek, definieras den genom att böckernas innehåll ofta är av praktisk karaktär. *Libraries Inside: a Practical Guide for Prison Librarians* ger en bakgrund till och rekommendationer kring biblioteksarbete i fängelsemiljö.¹⁴ I Brenda Vogels bok *Down for the Count*, behandlas fängelsemiljöns dynamik, när det gäller interaktionen mellan olika personalgrupper och mellan intagna. Här finns även dokument innehållande mänskliga/juridiska rättigheter för interner.¹⁵ En för oss mer närliggande uppsats vad gäller inriktning är ”*Bok är bästa vän*”. *En undersökning om betydelsen av bibliotek inom kriminalvården utifrån kriminalvårdsanstalten Hall och häktet Stockholm Kronoberg*. Utgångspunkten i studien är de intagnas och personalens syn på betydelsen av bibliotek inom kriminalvården.¹⁶ Vidare kan även nämnas *Det svenska fängelsebiblioteket rannsakat av Gunilla Franzén* som är en förteckning över svenska fängelsebibliotek och hur verksamheten på dessa bedrivs. Här finns även en kort historik över fängelsebiblioteken samt hänvisningar till olika riktlinjer för biblioteksverksamhet på anstalt.¹⁷ En annan variant på innehåll är Göran Källqvists *Fängelsebibliotek i Norden*, vilken erbjuder en faktsäckad redogörelse för fängelsebibliotekets historia. Med anledning av bokens inriktning har vi dock inte fått anledning att använda oss av den.¹⁸

¹³ *Bibliotherapy Sourcebook*. 1978.

¹⁴ *Libraries inside. A practical guide for prison librarians*. 1995.

¹⁵ Vogel, Brenda, 1995, *Down for the Count. A prison library handbook*.

¹⁶ Wallström, Åsa & Åström, Helena, 1998, *Bok är bästa vän. En undersökning om betydelsen av bibliotek inom kriminalvården utifrån kriminalvårdsanstalten Hall och häktet Stockholm Kronoberg*.

¹⁷ Franzén, Gunilla, 1996, *Det svenska fängelsebiblioteket rannsakat av Gunilla Franzén*.

¹⁸ Källqvist, Göran, 1970, *Fängelsebibliotek i Norden*.

2. Kriminalvård

Det övergripande målet för Kriminalvårdens verksamhet är att minska brottsligheten och öka människors trygghet i samhället. Kriminalvården skall verka för att personer som dömts för brott under verkställigheten kommer i åtnjutande av påverkan och blir föremål för olika åtgärder som ökar förutsättningarna för dem att fortsättningsvis leva ett laglydigt och värdigt liv. Ett humant omhändertagande, god omvårdnad och ett aktivt påverkansarbete /.../ skall vara vägledande för all personal inom Kriminalvården.¹⁹

Kriminalvårdsstyrelsen ligger i Norrköping och är chefsmyndighet över frivårdsmyndigheter, häkten och anstalter. De olika regionerna är Stockholm, Norrköping, Malmö, Göteborg, Örebro, Härnösand och Umeå. Anstalterna är öppna eller slutna och delas in i fyra klasser efter säkerhetsgrad, där klass ett innebär högsta säkerhet. Här sitter Sveriges grävsta brottslingar med långa fängelsestraff. I Sverige finns tre anstalter med högsta säkerhet; Hall utanför Södertälje, Kumla och Tidaholm. På anstalterna bedrivs både industriellt arbete och studier. På fritiden finns möjlighet till fysisk träning, TV, video med mera förutom biblioteksverksamheten.²⁰

Kriminalvården har ett dubbelt uppdrag i vilken uppgiften att förebygga återfall i brott ingår, samtidigt som åliggandet att skydda samhället inte får åsidosättas. Detta allmänna ramverk för arbete inom kriminalvården innefattar naturligtvis mer detaljerade regler och förhållningssätt, men sammanfattningsvis ska all verksamhet ske med respekt för både människovärde och den enskilda individens integritet. Detta kompliceras av ständiga skiften i allmänhetens attityd gentemot brott och straff, vilken ser olika ut i olika tider och i olika läger. Samhällets syn på hur brottslingar ska behandlas avspeglas i de politiska besluten, vilket kan göra det svårt för Kriminalvården att leva upp till sina mål.²¹

Under tiden i fängelse är den intagne skyldig att arbeta, studera eller att delta i social träning. Syftet med sysselsättningen är att motverka passivisering

¹⁹ *Kriminalvårdens mål och resultat. 1994/95, 1996, s. 3.*

²⁰ Franzén, 1996, s. 7ff.

²¹ Forster, William, 1998, "The prison service and education in England and Wales", s. 61f.

och förbereda internen för ett aktivt liv efter frigivningen. Kriminalvården kan erbjuda de intagna flera olika alternativ när det gäller arbete; industri, jordbruk, trädgårdsskötsel, skogsarbete, byggnadstekniskt arbete och servicearbete.

KrimProd, det gemensamma namnet på kriminalvårdens producerande enheter, har ett stort sortiment av produkter som tillverkas av de intagna. Ordinarie sysselsättningstid för den intagne ska vara 40 timmar i veckan. Vägran att arbeta kan medföra disciplinär bestraffning, det vill säga skriftlig varning och tidstillägg till straffet. Upprepad arbetsvägran i öppen anstalt brukar leda till omplacering till sluten anstalt.

Särskilda program för behandling och påverkan finns inom både frivården och vid fängelser i landets alla regioner. Ett behandlings- och påverkansprogram kan omfatta en hel anstalt, eller också kan en avdelning inom fängelset vara avsatt för verksamheten. Intagna eller klienter under övervakning kan erbjudas behandling individuellt eller i grupp. I vissa fall är det kriminalvårdens egen personal på anstalten eller inom frivården som leder programmen. I andra fall leds de av personal från kommunen, till exempel narkomanvårdsenheter, eller ideella organisationer. Programmen kan utgå ifrån och tillämpa olika metoder. Samtalen som ingår i programmen kan vara individuella, föras i grupp, tillsammans med anhöriga, eller vara en kombination av dessa. De kan pågå allt ifrån ett par timmar i veckan till åtta timmar om dagen alla dagar i veckan. Klienten kan delta i ett program under hela sin strafftid – från tiden i häkte, under fängelsevistelsen och sedan i frivården.²² Programverksamheten vid fängelserna kan indelas i:

- informationsprogram som förmedlar kunskaper
- kursprogram som direkt syftar till att påverka attityder, beteenden och förhållningssätt.
- behandlingsprogram som på ett mätbart sätt direkt påverkar individens attityder, beteenden och förhållningssätt.²³

Det finns flera exempel på program i varje region, men programmen byggs inte ut systematiskt. De har utvecklats utifrån regionernas behov, resurser och personalens kompetens. Från departement och myndigheter finns en klar ambition och vilja att utveckla denna typ av verksamhet. Av all verksamhet som erbjuds

²² Ekbom, Thomas, 1995, *Människan, brottet, följderna. Kriminalitet och kriminalvård i Sverige*, s. 136f.

²³ Ekbom, Thomas, 1995, s. 118f.

inom kriminalvården i form av arbete och studier är ca 4 procent utvecklad till programverksamhet. Programmen är inriktade på:

- olika brottstyper som våld, sexualbrott eller rattfylleri
- bearbetning av den problematik som ligger bakom brottsligheten, till exempel alkohol- eller narkotikamissbruk.
- ungdomar
- kvinnor
- social träning
- arbetsträning
- inlevelse i brottsoffers situation
- strukturerade samtal om brottet

Från fackligt håll har det tagits flera initiativ för att ge vården ett innehåll, till exempel att vårdarna ska verka i små arbetslag som lär känna några av fångarna för att på ett bättre sätt kunna förbereda frigivningen, eller att vårdarna tar med sig sina egna fritidsaktiviteter inne på anstalten så att även de intagna omfattas av dem. I och för sig välkomnar ledning och kriminalvårdsstyrelse sådana initiativ, bara de inte kostar pengar. På det viset stoppas de flesta goda förslag, eftersom kriminalvården har en stram budget.²⁴

Många intagna har svårt med de grundläggande färdigheterna som att läsa, skriva och räkna. En stor del av kriminalvårdens teoretiska utbildning är därför grundskoleutbildning. Vid några anstalter kan de intagna studera på gymnasienivå, och det finns möjlighet att få handledning och hjälp med högskolestudier och andra specialstudier.²⁵ Internernas rättigheter beskrivs bland annat i följande lagar:

Intagen ska behandlas med aktning för hans människovärde. Han ska bemötas med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade med vistelse i anstalt. /.../ Intagen ska beredas lämpligt arbete som såvitt möjligt främjar utsikterna för honom att efter frigivningen inordna sig i arbetslivet. Har intagen behov av undervisning, utbildning, arbetsträning eller någon annan sysselsättning /.../ skall sådan beredas honom under arbetstiden, om det kan ske med hänsyn till anstaltstidens längd och den intagnes förutsättningar.²⁶

²⁴ Åhs, Stig, Stenberg, Leif, & Svanström Leif, 1991, *Fångarna i välfärdssamhället – kriminalitet, drogmissbruk och prostitution*, s. 196ff.

²⁵ Ekbohm, Thomas, 1995, s. 118f.

²⁶ SFS 1974:203, §9-10., <http://www.notisum.se/rnp/SLS/LAG/19740203.HTM>

För att underlätta anpassningen i samhället kan en intagen medges /.../ delta i undervisning eller utbildning.²⁷

2.1 Kriminalvårdsanstalten Hall

Kriminalvårdsmyndigheten Hall har anstaltsverksamhet där två anstalter ingår, Hall och Håga. Hall är störst med sina 208 anstaltsplatser plus 14 avskildhetsplatser.²⁸ Anstalten är stationerad fem kilometer utanför Södertälje centrum och blev 1875 ett hem för "vanartiga" pojkar. 1940 blev Hall fängelse och har sedan dess byggts ut och renoverats i omgångar för att bli en modern anstalt med hög säkerhet. Klienterna är långtidsdömda med en genomsnittlig strafftid på 8,7 år.

Hall är, som redan nämnts, en av Sveriges tre klass ett-anstalter.²⁹ Anstalten är uppdelad på ett antal avdelningar där sjukavdelningen (18 pl), säkerhetsavdelningen (6 pl), roavdelningen (14 pl) och normalavdelningen (70 pl) har förhöjd säkerhet. Avskildhetsavdelningen planeras få 14 platser och inom kort utökas verksamheten med en avdelning för särskilt krävande intagna med 6 platser. De avdelningar som saknar förhöjd säkerhet är den psykiatriska avdelningen (10 pl), motivationsavdelningen (56 pl) och en normalavdelning (28 pl).³⁰

Programverksamheten på Hall erbjuder olika form av sysselsättning för de intagna, där huvudsakligen studier och olika sorters industriellt arbete håller dem i verksamhet. Det finns även ett antal brotts- och missbruksrelaterade program. Biblioteksverksamheten är stationerad i moderna lokaler och kan erbjuda ett stort utbud av böcker och tidskrifter, enligt den information som finns att tillgå på anstaltens hemsida. För närvarande bedrivs verksamheten, enligt uppgift på Kriminalvårdsverkets hemsida, i Södertälje stadsbiblioteks regi som tillhandahåller bibliotekarie och kanslist för verksamheten.³¹ Förutom den vanliga verksamheten finns bland annat möjlighet till författarbesök. När det gäller fritidsaktiviteter finns en sporthall i samma byggnad som biblioteket där möjlighet till styrketräning och andra sporter finns.³²

²⁷ SFS 1990:1011, §11, <http://www.notisum.se/rnp/SLS/LAG/19740203.HTM>

²⁸ http://www.kvv.se/templates/KVV_JailInfo.asp?id=1988

²⁹ Ekbohm, 1995, s. 110.

³⁰ http://www.kvv.se/templates/KVV_JailInfo.asp?id=1988

³¹ Denna uppgift gäller inte längre, då Hallanstalten sade upp avtalet med Södertälje stadsbibliotek vid årsskiftet 2004, för att istället anställa en bibliotekarie på plats.

³² http://www.kvv.se/templates/KVV_JailInfo.asp?id=1988

2.2 Studier i fängelse

Det huvudsakliga syftet med utbildning i fängelse är rehabiliteringstanken, det vill säga att förbereda internerna för att kunna klara av vardagen.³³ Majoriteten av de intagna på Sveriges anstalter har en ofullständig skolgång och bristande erfarenheter från arbetslivet som gemensam bakgrund. Årligen satsar kriminalvården 50-60 miljoner på klientutbildning och under ett år deltar ungefär 7 500 interner i någon sorts utbildning. På anstalterna finns sysselsättningsplikt, vilket innebär att internen får välja mellan att delta i utbildning eller arbete av något slag i cirka åtta timmar per dag. Lärarkraft köps in från bland annat kommunal vuxenutbildning, studieförbund, Liber, Lernia samt folkhögskolor.³⁴

De flesta yrkesområden ställer idag höga krav på adekvat utbildning och yrkesskicklighet. På de flesta av Sveriges 75 anstalter finns därför idag möjlighet till förkovran inom flera olika områden. De vanligast förekommande utbildningskurserna är på grundskolenivå, men studier bedrivs även på gymnasie- och högskolenivå.³⁵ Avsikten med de individuella utbildningsprogrammen är att internernas behov ska utgöra stommen. Internens behov av utbildning är alltid det centrala för bedömningar och en genomgående arbetsmetod för Sveriges anstalter är individperspektivet.³⁶

1994 stiftades en ny lag som fastställer att myndigheter numera måste göra offentliga upphandlingar. Detta innebär följaktligen att både offentliga och privata rörelser är involverade i anstalternas utbildningsprogram. Organisationen för utbildning i fängelse är tämligen decentraliserad. I var och en av de sju regionerna finns en utbildningsansvarig koordinator och på varje anstalt finns en ansvarig för programverksamhet och övriga aktiviteter. Grundskole- och gymnasieutbildningarna, med undantag av den undervisning som har yrkeskvalificerad inriktning, finansieras i huvudsak av kriminalvården och kontraktens längd varierar mellan ett och tre år.³⁷ Varje enskild anstalt bekostar studietimerna för intagna som studerar på högskolenivå, medan kostnaderna för studiematerial betalas av den intagne själv med studiebidrag från CSN.³⁸

Direkt underställd kriminalvårdschefen finns en studieledare tillika programinspektör på anstalten. Studieledaren har ansvar för allt som rör internernas utbildning, upphandling av utbildningar samt dokumentation av genomför-

³³ Duprey-Kennedy, J., 1998, "The French prison education system: a regional structure", s. 76.

³⁴ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 87.

³⁵ Svensson, Svenolov & Somander, Lis, 1998, "Swedish Prison and Probation Administration", s. 144.

³⁶ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 7.

³⁷ Svensson, & Somander, 1998, s. 142ff.

³⁸ Gulied, Mohamed, E-post.

da utbildningar. Samtliga anstaltssektioner finns representerade på studieavdelningen. I programinspektörens uppgifter ingår upphandlingen av bibliotekstjänster, andlig vård samt övriga fritidsaktiviteter.³⁹

Utbildningsverksamheten skiljer sig åt på olika anstalter i Sverige beroende på vilken säkerhetsklass de tillhör. En annan orsak till skillnader i utbildningsverksamheten är att internerna avtjänar olika långa strafftider samt befinner sig i olika faser av dessa. När en nyanländ kommer till anstalten görs en utredning kring dennes studiebehov. Man ser dels på dokumentation från tidigare skolgång och dels för man samtal om tänkbara val för studier med internen. En mycket detaljerad utbildningsanalys finns för långtidsdömda (minst fyra år) som innebär olika kunskapstester, vilka kompletteringar som behövs i skolgången samt internens intresseområden. I analysen kan det även framgå att internen inte är intresserad av att studera, utan väljer istället alternativet att arbeta.⁴⁰ Enligt lag prioriteras de interner som är i störst behov av undervisning, vilket i praktiken innebär de interner som har kortast utbildning. De intagnas rätt till utbildning, som lagen föreskriver, är alltså begränsad.⁴¹ Däremot förekommer ett antal rekommendationer när det gäller anstaltsbibliotekets pedagogiska ansvar. The Library Association har publicerat riktlinjer för hur biblioteket bör bedriva sin verksamhet på anstalt och här understryks bland annat den undervisande rollen.

The prison should support all forms of education and training, formal classes, practical training, working parties, open and distance learning, and informal self-education.⁴²

Anstaltsutbildning kan ha olika karaktär och inriktning beroende på vilken typ av anstalt det gäller och vilken målgrupp man vänder sig till. Genom de upphandlingar som görs kan man i kravspecifikationen tydligt fastställa vilken sorts lärarkraft som behövs. Den är resultatet av en noggrann undersökning som grundar sig på det samlade utbildningsbehovet som finns bland internerna på anstalten. Har anstalten samma interner under en längre period går det lättare att specificera den lärarkraft som behövs, vilket är fallet på Hallanstalten. Emellanåt förflyttas interner mellan anstalter så att sammansättningen föränd-

³⁹ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 92.

⁴⁰ Claesson, & Dahlgren, 2002, s.94.

⁴¹ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 7.

⁴² *Guidelines for prison libraries*, 1997, s. 11.

ras och i förlängningen då också utbildningsbehovet. Frågan är då om lärarkraften längre svarar mot internernas utbildningsbehov?⁴³

Undervisningen sker i små grupper, vilket gör att internen får mer tid av läraren än i en vanlig klass. Även undervisningstakten är långsammare än vanligt, men tanken finns ändå att en frigiven ska kunna känna igen sig om han fortsätter studera efter frigivningen. På en anstalt finns inga strikta terminsindelningar, utan studier påbörjas när så behövs. Detta kräver en flexibel lärare som kan planera och snabbt pendla mellan olika kurser under ett och samma undervisningstillfälle.⁴⁴

Tidigare var de flesta interner lågutbildade (grundskola), men gruppen som har påbörjat eller slutfört gymnasial utbildning har ökat. Det finns dock än idag en stor grupp som inte har behörighet motsvarande högstadienivå, där läs-, skriv- och räknsvårigheter är vanliga. Interner som gått på gymnasiet men som trots detta har dåliga kunskaper, kommer i regel från programmen Media, Handels och Fordon, men sällan från Natur-, eller Samhällsvetenskapliga program. Årligen är det en eller två interner som studerar på högskola och det är en siffra som man tror kommer att hålla sig konstant, enligt en studieansvarig på en sluten anstalt i Sverige.⁴⁵

Hans Dahlgren hänvisar till en undersökning i Runt i Krim som visar att andelen personer med dyslexi inte är större bland interner än bland befolkningen i övrigt. Dahlgren refererar även till Madison som hävdar att i enlighet med de flesta forskningsrapporter i västvärlden, så ligger andelen dyslektiker ungefär på tio procent i en population. Andelen interner med skriv- och lässvårigheter av dyslektisk karaktär ligger på omkring samma siffra och är bara marginellt högre än hos svenskar i stort. Siffran är nästan fyra gånger mindre än vad man tidigare kommit fram till i undersökningar.⁴⁶ Däremot visar en kartläggning från Kriminalvårdsstyrelsen att minst var fjärde dömd brottsling på slutna anstalter har diagnosen damp eller adhd, vilket kan jämföras med befolkningen i stort där siffran är var tjugonde skolelev. En forskningsstudie visar att 55 procent av landets grövsta våldsbrottslingar haft adhd i barndomen.⁴⁷

Det förekommer komplexa idéer om vilken roll utbildning spelar för fängelseinstitutionen som helhet. Inte sällan hävdas det att interner som medverkar

⁴³ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 116f.

⁴⁴ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 94.

⁴⁵ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 95. Detta konstaterande är intressant då det bara på Hallanstalten finns minst tio högskolestudenter (egen kommentar).

⁴⁶ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 86.

⁴⁷ "Många 'bokstavsbar' bland fängelsekunderna", Metro 2003-12-04, s. 20.

i träningsprogram och utbildningar är mer medgörliga än andra. Vidare förefaller det att anstalter som lagt emfas på program och utbildningar är fridfullare och därmed lättare att driva.⁴⁸ Enligt Silwa Claesson är det genom aktivitet och handling som vi interagerar med omvärlden. För interner är det cellen och avdelningen, med alla rutiner som det medför, som utgör deras vardagsvärld. Att leva i en sluten och inskränkt värld leder, för en del interner, till ett behov av att skapa en fantasivärld om hur livet kommer att se ut efter frigivning. Den här visionen och förhoppningen om ett bättre liv går sällan att kombinera med den verklighet de möter när de kommer ut, vilket leder till problem. Skolan representerar en annan värld på anstalten. Claesson betonar vikten av att skolan fyller en annan funktion och särskiljer sig från det övriga livet på anstalten. Meningen är att få internen att känna sig lyckad i ett nytt sammanhang och i en annan miljö än sin vanliga, misslyckade värld på anstalten. En elev med dåliga hemförhållanden och relationer som lyckas i skolan har härigenom skapat en ny grund för självförtroende samt en ny identitet i en alternativ värld. Har världarna däremot alltför stora likheter får det en motsatt effekt. Då kan även tillkortakommanden i skolan överföras till vardagsvärlden.⁴⁹

Harald Swedner resonerar kring hur process- och strukturproblem på samhällsnivå får konsekvenser och skapar problem på individnivå. Processrelaterade problem, som ofta sträcker sig över en längre tidsperiod, är förknippade med industrialisering och urbanisering, medan strukturproblem är sammankopplade med att samhället till exempel har dysfunktionella sociala problem där människor drabbas av låg levnadsnivå och bristande välfärd. Problemen på individnivå är av två slag, bristproblem och destruktionsproblem. Den förstnämnda definitionen består i att enskilda individer bland annat saknar bostad, utbildning, möjligheter till inflytande samt rekreation, medan destruktionsproblem betyder att enskilda individer fördärvar vissa typer av resurser för sig själva, människor i sin omgivning eller samhället i stort. Denna senare typ av individproblem är ofta förenade med alkoholmissbruk, vandalism och självmord. För att försöka bryta problemen används en åtgärdsrelaterad metod. Detta innebär att de sociala problem som uppstår är en del av den samhälleliga kontexten, vilken kan påverkas och förändras till det bättre. Åtgärder som utförs kan exempelvis vara successiva reformer och systematiskt bedrivet förändringsarbete, av ett lands styrelseskick.⁵⁰

⁴⁸ Forster, 1998, s. 64.

⁴⁹ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 25.

⁵⁰ Swedner, Harald, 1996, *Socialt välfärdsarbete. En tankeram*, s. 44ff.

Internerna anser själva att de, efter frigivning, blir märkta av vårt samhälle och har sämre chanser än andra.⁵¹ Silwa Claesson menar att det är viktigt att uppföljning sker efter verkställigheten och att frivården integreras i studieplaneringen. Detta för att studierna ska kunna fortlöpa utanför anstalten.⁵² Studiemotivationen varierar kraftigt från intern till intern vilket inte är helt oproblematiskt för studieverksamheten på anstalten. Denna påverkas också av att det är svårare att få permission efter det att polismorden i Malexander ägde rum. De som studerar på universitetsnivå har sporadisk tillgång till lärare och sitter därför oftast med självstudier. Att under speciella förhållanden, som en fängelsemiljö är, studera på egen hand innebär ett tungt ansvar för den enskilde internen. Permissioner kan spela en väsentlig roll, eftersom allt fler av internerna som studerar på olika anstalter i Sverige befinner sig på högskolenivå.⁵³

Utbildningsutbudet för internerna ska så långt som möjligt vara detsamma som erbjuds övriga medborgare.⁵⁴ FN: s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna artikel 26 föreskriver:

Envar har rätt till undervisning. Undervisningen skall vara kostnadsfri, åtminstone på de elementära och grundläggande stadierna. Den elementära undervisningen skall vara obligatorisk. Yrkesundervisning och teknisk undervisning skall vara allmänt tillgänglig. Den högre undervisningen skall stå öppen i lika mån för alla på grundval av deras duglighet.

Undervisningen skall syfta till personlighetens fulla utveckling och till att stärka respekten för människans grundläggande fri- och rättigheter. Undervisningen skall främja förståelse, tolerans och vänskap mellan nationer, rasgrupper och religiösa grupper samt befordra Förenta Nationernas verksamhet för fredens bevarande.⁵⁵

Dilemmat är vem det är som är i störst behov av utbildning. Detta blir en tolkningsfråga som fram tills nu har gynnat dem med kortast utbildning. För de interner med redan slutförda gymnasiestudier finns eventuellt ett behov till vidare studier, vilket de kan nekas på grund av att anstaltsledningen inte har prioriterat dem i budgeten.⁵⁶ Detta kan anses vara en godtycklig tolkning av lagen om kriminalvård i anstalt, vilken bland annat säger att den intern som är i behov av utbildning ska beredas detta. Enligt lag är detta även en väg tillbaka in i samhället.⁵⁷

⁵¹ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 6.

⁵² Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 19.

⁵³ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 6, 72f.

⁵⁴ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 86.

⁵⁵ Fridolf, Marie & Rydeberg, Gunnel, 2002, *Demokrati i skola och samhälle*, s. 271.

⁵⁶ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 117.

⁵⁷ SFS 1974:203, 2 § 10, <http://www.notisum.se/rnp/SLS/LAG/19740203.HTM>

2.3 Internationell utblick

Länderna i Västeuropa har en snarlik utveckling när det gäller den ökade brottsligheten. Kriminalpolitiken skiftar dock från land till land och periodvis har försök gjorts att växla mellan att utdöma stränga eller milda straff, men den negativa tendensen fortsätter. von Hofer menar att internationella jämförelser kan vara vanskliga, eftersom ländernas lagstiftning och statistik skiljer sig åt. Vid en jämförelse mellan de nordiska länderna, vilka har en likvärdig brottsutveckling, visar det sig att det kriminalpolitiska klimatet skiljer sig åt, där Norge och Danmark är relativt liberala och Finland tämligen repressivt. Sveriges position hamnar i mitten.⁵⁸

2.3.1 Norden

Danmark

I Danmark har intagna samma rätt till utbildning som övriga samhällsmedborgare, vilket innebär att internerna har tillgång till samma utbildningsutbud som alla andra. Huvudparten av anstaltsundervisningen ges av heltidsanställda lärare, vilka tillsatts av ”Justitieministeriet”. Över hälften av undervisningen på anstalterna sker med lärare på plats, medan resten utgörs av lokalt tillsatta timlärare.⁵⁹

Norge

I Norge har internerna rätt och plikt till grundskolestudier och alla som fullföljt de grundläggande studierna har rätt att fortsätta med gymnasie- och i vissa fall även högskolestudier. Norge har även satsat extra på specialundervisning. Anstaltsundervisningen bygger på att de intagna har samma rätt till utbildning som vem som helst. All undervisning sker med hel- och deltidsanställda lärare, tillsatta av ”undervisningsmyndigheterna”. Särskild kraft läggs på unga intagna med stora brister i sin tidigare utbildning. När det gäller högskole- och universitetsstudier finns dock ännu inte några egentliga riktlinjer.⁶⁰

Finland

Enligt Finlands grundlag har alla rätt till grundläggande utbildning. Myndigheterna bör även, oavsett ekonomisk situation och utifrån den enskildes förutsätt-

⁵⁸ Åhs, Stenberg, & Svanström, 1991, s. 67ff.

⁵⁹ Å lære bak murene. *Utdannelse og kriminalomsorg i ett livslangt læringsperspektiv*, 2003, s. 189, 193, 204.

⁶⁰ Å lære bak murene. *Utdannelse og kriminalomsorg i ett livslangt læringsperspektiv*, 2003, s. 189f, 193, 204.

ningar, säkra alla möjligheter till vidare utbildning efter grundskolestudierna. Detta är dock ingen rättighet, men målet är att alla, inklusive de intagna, ska ges möjlighet att studera efter behov. Det är också något oklart vem som egentligen har det yttersta ansvaret för anstaltsundervisningen.⁶¹

2.3.2 Holland

Enligt Robert Suvaal, utbildningsrådgivare på Justitiedepartementet i Holland, utfördes under 1970- och 80-talet arbetet på de holländska anstalterna i social-kulturell anda. Arbetsformen bestod av fyra discipliner: vidareutbildning för vuxna, bibliotek, fysiska aktiviteter och sport samt utbildning inom humaniora. Åren mellan 1985 och 1994 utvecklades arbetet i enlighet med riktlinjerna i *Education in Prison*, upprättat av Council of Europe. Under en period fanns få brister att finna vad gällde utbildning på holländska anstalter. I takt med att landets ekonomi blev sämre, försvagades även det allmänna stödet till utbildning i fängelse och således stramades även anstalternas budget upp. Tanken om de intagnas rehabilitering var inte längre lika påtaglig i den allmänna opinionen på 1990-talet. Frågan ställdes om varför betydande resurser läggs ner på att reformera intagna, när det ändå inte ledde till någon egentlig förbättring.⁶²

De holländska anstalterna har en multikulturell population, där ungefär hälften av de intagna är holländare med en holländsk bakgrund och resterande utgör en grupp med över 70 nationaliteter i. Förutom holländska talas i regel även engelska och spanska på anstalterna. Fängelsebiblioteken har i sitt bestånd över 35 språk att tillgå.⁶³ Frances E. Kaiser diskuterar användandet av elektroniska databaser inne på anstaltsbibliotek. Det finns, enligt Kaiser, inte enbart fördelar med databaser och Cd-rom, eftersom anstaltsledningen kan se det som en fullt godtagbar ersättare för ett riktigt bibliotek. I Holland finns redan ett bibliotek som enbart är utrustat med datorer och som helt saknar böcker. Här finns det en avsevärd risk för interner med läs- och skrivsvårigheter samt de som inte har holländska som modersmål, eftersom bibliotekariens tid i genomsnitt per intagen ligger på tre minuter och därmed inte har möjlighet att ge tillräcklig hjälp. Möjligheten för de intagna att söka egen litteratur är begränsad till cirka ett tusen holländska titlar. Övrig skönlitteratur, facklitteratur och litteratur på andra språk kan enbart beställas via bibliotekarien som kommer till anstalten en gång per vecka. Även det faktum att biblioteket som

⁶¹ Å lære bak murene. *Utdannelse og kriminalomsorg i ett livslangt læringsperspektiv*, 2003, s. 190, 204.

⁶² Suvaal, Robert, 1998, "Prison education in the Netherlands – some issues", s. 120, 124.

⁶³ Suvaal, 1998, s. 121.

rum försvinner är en stor nackdel, eftersom många vill studera i biblioteket. Ytterligare en aspekt är att biblioteket i sig själv är mycket värdefullt och uppskattat av de intagna. Bibliotekarien har inte heller möjlighet att i biblioteket anordna aktiviteter för internerna, exempelvis föreläsningar och kreativt skrivande.⁶⁴

Majoriteten av de intagna är tämligen unga män (18-35 år) och av dessa har många missbruksproblem. En gemensam nämnare bland de intagna är ofullständig skolgång och bristfällig arbetslivserfarenhet. Enligt lag har interner rätt att delta i vidareutbildning, fysiska aktiviteter och arbete i fängelsebiblioteket. Däremot finns det ingen liknande lag som stödjer deltagande i utbildning inom humaniora. I speciella fall godkänner verksamhetschefen att en intern får lov att studera mot ersättning istället för att arbeta. För universitetsstudier blir det allt vanligare att upprätta kontrakt med institutioner på individbasis förutsatt att de studerar under arbetstid.⁶⁵

På varje anstalt finns ett arbetslag som består av lärare med olika inriktning, bibliotekarierna och instruktörer för de fysiska aktiviteterna. För varje arbetslag finns också en person med övergripande ansvar för alla aktiviteter som bedrivs. Inom de olika aktivitetsområdena är tillgången till lokaler och material, likväl som metoderna som tillämpas i undervisningen, genomgående bra på anstalterna. De pedagogiska metoderna som används i skolan är desamma som de som praktiseras på utsidan. Undervisningen består delvis av problembaserat lärande och bygger på ett aktivt deltagande från studenten. Bruket av distanskurser används med reservation för att detta utbildningsförfarande inte lämpar sig för alla interner. Det bedrivs dock högre studier på distansnivå via the Dutch Open University. Anstalterna blev tidigare tilldelade en fast summa pengar som bland annat skulle användas till nya läromedel. Under mitten av 1990-talet förändrades emellertid detta och de ekonomiska resurserna avsett för utbildning på anstalterna började att urholkas.⁶⁶

1995 fastställde en offentlig rapport om en ny striktare hållning, där de intagnas dagliga verksamhet omorganiserades ganska kraftigt. De intagna var nu tvungna att börja arbeta heldagar och möjlighet till övriga fritidsaktiviteter framgick av den nya lagen. Endast de intagna som visade sig extra motiverade kunde få tillgång till speciella program för behandling och utbildning. Tidigare

⁶⁴ Kaiser, Frances E., 1995, *New Technologies – New Possibilities? A Virtual Library in a Prison Environment in the Netherlands; a Discussion*, <http://www.ifla.org/IV/ifla61/61-kaif.htm>

⁶⁵ Suvaal, 1998, s. 121.

⁶⁶ Suvaal, 1998, s. 122f.

arbetade internerna halvdagar för att under andra halvan ägna sig åt andra aktiviteter som studier, biblioteksarbete, sport etc. Det finns alltså ett standardprogram och ett utökat program för de mer motiverade. Dessutom finns ett ännu enklare program än standardprogrammet för intagna som befinner sig under speciella omständigheter, till exempel i väntan på utvisning.⁶⁷

Sammanfattningsvis menar Robert Suvaal att de nya bestämmelserna påverkar utbildningen på anstalterna både med kvalitativa och kvantitativa mått. I synnerhet drabbas de intagna i standardprogrammet. Sociala och ekonomiska trender inverkar oundvikligen på fängelseinstitutionens utvecklande och möjligheter inom olika områden. Tanken om en förbrytare ska straffas eller vårdas skiftar konstant inom ett samhälle.⁶⁸

2.3.3 Storbritannien

Under 1992 fattades beslut om att kontrakten för anskaffande av utbildning på anstalter i Storbritannien skulle läggas ut på en konkurrenskraftig marknad.⁶⁹ Ett minskat anslag i budgeten har däremot lett till att denna nya överenskommelse har ifrågasatts. I samband med att verksamhetscheferna har mindre resurser att fördela, reduceras även anslagen till utbildning. Kopplat till detta finns även den eviga debatten om vad fängelser egentligen är till för; huruvida förbrytare ska straffas eller behandlas. Det finns följaktligen inga tydliga riktlinjer för den utbildningsansvarige i organisationen att följa. The Prison Department ligger numera under the Secretary of State for Home Affairs och har följaktligen beskrivits som en av Englands mest centraliserade institutioner. Institutionens kolossala storlek har givit upphov till byråkratiska problem samt svårigheter med organisationen och administrativa uppgifter.⁷⁰

Målsättningen för utbildning inom fängelseväsendet är, enligt William Forster, att ha tillgång till utbildning ska vara något universellt och en mänsklig rättighet. Ett frihetsberövande innebär att vissa friheter inskränks, men rätten till utbildning innefattas inte av detta. De tilltagande siffrorna för långtidsdömda har riktat uppmärksamhet mot behovet av utbildning, inte enbart ur rehabiliteringssynpunkt, utan även som en förberedelse för att återanpassningen i samhället ska underlättas. En annan aspekt på nyttan av utbildning inom anstaltsvärlden är även att den har den funktionen att upprätthålla det psykiska

⁶⁷ Suvaal, 1998, s. 122, 125.

⁶⁸ Suvaal, 1998, s. 125f.

⁶⁹ Forster, 1998, s. 60.

⁷⁰ Forster, 1998, s. 61f.

välbefinnandet under strafftiden. Det här argumentet understöds även av ett ekonomiskt perspektiv; med andra ord är det mer fördelaktigt för samhället om en frigiven slipper bli en bidragsbörda.⁷¹

Det hävdas att en starkt bidragande orsak till hög återfalls kriminalitet är oförmågan att klara sig ekonomiskt i samhället efter frigivning. Yrkesutbildningar är den vanligaste och mest efterfrågade utbildningsformen, eftersom praktisk yrkesträning ofta gör det möjligt för den före detta internen att konkurrera om en tillfredställande och lönsam sysselsättning. Detta minimerar svårigheterna för dem som vill leva ett liv utan brottslig verksamhet efter avtjänat straff.⁷²

För de interner som väljer att studera vid universitetet finns det akademiska programmet, vilket ger dem möjlighet till att bedriva högskolestudier. I sällsynta fall har några påbörjat sin bana på anstalten med skriv- och läskurser och sedan via olika examinationer avancerat till universitetsstudier.⁷³ Idag tillåts vissa interner permission för att kunna närvara på universitetskurserna, men bruket av distanskurser är en mer allmän lösning. Anstalterna har även andra överenskommelser med de lokala högskolorna och universitetet, som exempelvis innebär att lärare istället kommer till anstalten för att undervisa. Denna utbildningsform gör att internerna känner större tillhörighet och gemenskap med studenterna utifrån. De intagna blir inte enbart en del av fängelsepopulationen, utan också en del av samhället utanför.

William Forster pekar på fyra olika typer av interner som tilltalas av de akademiska programmen. För det första finns de som har en bristfällig skolgång och på basutbildningen upptäckt fördelarna med studier. De blir således medvetna om de positiva effekterna av en formell utbildning och använder studier som ett effektivt sätt att sitta av tiden. En annan betydande grupp är interner som redan har en akademisk bakgrund, men som på grund av brottets karaktär inte kan återuppta sin profession vid frigivning. Den här gruppen kan med hjälp av det akademiska programmet skola om sig till en närliggande profession; revisorer blir statistiker, jurister blir socionomer och så vidare. Den tredje gruppen liknar den förra, men med den skillnaden att brottets karaktär inte nödvändigtvis utesluter dem från att återvända till sitt tidigare arbete. Drivkraften bakom denna grupp studerande är ofta dåligt samvete samt att via studierna finns det en samhörighet med det normala och samhället utanför. Den

⁷¹ Forster, 1998, s. 63.

⁷² Forster, 1998, s. 65.

⁷³ Forster, 1998, s. 67.

fjärde och sista gruppen är ofta något yngre. De befinner sig i en situation där brottet, som i de flesta fall är relaterat till droger, avbröt en påbörjad akademisk bana.⁷⁴

Internerna ser på akademiska studier som något ändamålsenligt och som en chans att reparera det som finns kvar av deras tidigare karriärer. Förhållandet mellan internering och akademiska framsteg, i synnerhet för de långtidsdömda, är komplext. Examinationer blir som milstolpar under fängelsevistelsen och kurser samt handledare blir en kontakt med världen utanför. Möjligheten att lyckas genom studier blir ett botemedel i en misslyckad värld. Det finns dock även en risk att misslyckas vidare.⁷⁵ Sammanfattningsvis är utbildning inne på anstalten en naturlig förlängning av utbildningsmöjligheter på utsidan. Externa lärare och tillfälliga permissioner är ett allt vanligare inslag i anstaltsutbildningen.⁷⁶

2.3.4 Tyskland

Även om vissa brottsliga egenskaper avsevärt ofta överensstämmer med bristande skolgång, så är inte utbildning i sig själv en garanti mot kriminalitet. Utbildning på anstalter är därför under en konstant press att behöva försvara sig med hjälp av rapporter om framgång, för att kunna bli erkänd som en viktig del i rättsskipningen, menar Klaus-D. Vogel.⁷⁷

På anstalterna i det federalt styrda Tyskland erbjuds yrkesutbildningar, grundutbildning, gymnasiekompetens och även studier vid universitet. Den svåra ekonomiska situation som Tyskland befinner sig i, något som bland annat har att göra med sammanslagningen av forna Väst- och Östtyskland, påverkar anstalternas budget och därmed även utbildningsmöjligheterna. Den samtida folkopinionen i Tyskland anser att förbrytare ska straffas och sona sitt brott. Att delta i utbildningsåtgärder anses inte vara nog mödosamt, eftersom det i begreppet straff ska ingå att förövaren ångrar sig.⁷⁸ Ännu idag är sålunda interners rättigheter till utbildning ett kontroversiellt ämne inom den tyska kriminalvården. Den aktuella diskussionen handlar om till vilken nivå utbildningsmöjligheterna bör sträcka sig, men även hur man kan försvara att skattemedel finansierar interners utbildning.⁷⁹

⁷⁴ Forster, 1998, s. 68f.

⁷⁵ Forster, 1998, s. 69.

⁷⁶ Forster, 1998, s. 73.

⁷⁷ Vogel, Klaus-D., 1998, "Education policy and its translation into action in penal institutions in the Federal Republic of Germany", s. 81.

⁷⁸ Vogel, K-D., 1998, s. 81f.

⁷⁹ Vogel, K-D., 1998, s. 83.

Det faktum att Tyskland till sin struktur består av förbundsstater, bidrar till att ett uniformt utbildningskoncept inte uppstår i hela landet. Det skiljer sig från delstat till delstat hur specificerade riktlinjerna är, både när det kommer till administrativa uppgifter såväl som en beskrivning av fängelseutbildningens målsättning och arbete.⁸⁰ Teoretiska och praktiska examinationer måste genomföras under tillsyn av auktoriserade, offentliga examenskommissioner. Vid The Correspondence University of Hagen garanteras internen tillfällig permission, eventuellt med övervakning, för att kunna närvara och tentera personligen på universitetet.⁸¹

Undervisning erbjuder mer variation än arbetsuppgifterna på anstalten, vilket är en bidragande orsak till att många interner väljer att studera, i synnerhet som lönen inte påverkas. Anstalten har kontakt med skolan och Arbetsförmedlingen utanför så att internen kan fortsätta eller påbörja en utbildning efter frigivning. Det faktum att det inte alltid lyckas är symptomatiskt för de problem och svårigheter som gäller för hela resocialiseringen efter frigivningen.⁸²

2.3.5 Frankrike

I Frankrike var det först efter andra världskriget som arbete och utbildning integrerades som en del av rehabiliteringstanken. Från och med 1950 engagerade sig lärare till en början på ideell basis. I slutet av 1960-talet etablerades gymnasiestudier på anstalten i Fleur-Mérogis. Den bakomliggande idén var att de interner som ville skulle kunna ta studentexamen och sedan läsa vidare på universitet, skriver J Duprey-Kennedy. Skolan erkändes 1985 då en rektor utsågs. Detta ledde till att gymnasieskolor öppnades utanför Strasbourg, Lille och Marseille mellan 1988-90. För både kort- och långtidsdömda är målet för utbildning på anstalt att skydda samhället, samtidigt som det måste göras en stor ansträngning för att hindra unga att återfalla i brott efter frigivning.⁸³

Den övergripande enheten är the Department of Prison Services. Departementet består av fyra organisationer med en ansvarig chef. Organisationerna har hand om bland annat utbildning, yrkesutbildning, bibliotekstjänster samt arbete och allmän sysselsättning. Kurserna har en flexibel uppbyggnad och tillåter interner att organisera sin egen utbildning i förhållande till vilken nivå de ligger på samt beroende på hur långt fängelsestraffet är. Ett av de problem

⁸⁰ Vogel, K-D., 1998, s. 90.

⁸¹ Vogel, K-D., 1998, s. 91.

⁸² Vogel, K-D., 1998, s. 94.

⁸³ Duprey-Kennedy, 1998, s. 75f.

som utbildningsområdet konfronteras med är det faktum att majoriteten av internerna kommer från ofördelaktiga hemförhållanden. Ålderskillnaderna och mångfalden av nationaliteter och kulturer försvårar också undervisningen, vilket gör det nödvändigt att ha små grupper. Med en från de intagnas sida många gånger negativ inställning till skola och samhälle, kan kraven från en utbildning bli en svår utmaning.⁸⁴

För att förebygga detta krävs en gemensam satsning från alla yrkesgrupper inom anstalten, såsom lärare, socionomer och bibliotekarier. Här finns en naturlig arena för skolan, biblioteket och fängelsets andra övergripande mål att mötas.⁸⁵ Anstaltsbibliotekets roll utreds närmare i nedanstående kapitel.

2.3 Fängelsebiblioteket

Ända sedan 1840-talet har isoleringen varit ett av huvudskälen till det stora antalet läsare inom kriminalvården.⁸⁶ Det var dock inte förrän på 1940-talet som det moderna fängelsebiblioteket växte fram. Då fick man bokanslag och förde statistik över både bestånd och utlåning samt började samarbeta med folkbiblioteken. Från 1958 gick anstalterna över till att låta de kommunala biblioteken sköta verksamheten på anstalterna, i förhoppning om att internerna skulle få samma rättigheter som övriga medborgare. På senare år har dock överenskommelsen från 1950-talet kommit att överges på ett flertal anstalter. Avtalen med kommunbiblioteken sägs upp i syfte att spara pengar.⁸⁷ Böcker och biblioteksverksamhet ses dock som en väg att påverka internernas psykiska hälsa i positiv riktning. Från att enbart ha rört sig om mindre bokdepositioner på varje anstalt, har ett flertal fängelsebibliotek vuxit fram.⁸⁸

Biblioteksverksamheten bedrivs på olika sätt inom kriminalvården beroende på vilken typ av anstalt det gäller. Bokvagn används främst till större häkten och slutna avdelningar där de intagna inte får lämna avdelningen, men även här har bibliotekarien möjlighet till personlig kontakt med de intagna och kan på så vis få stor betydelse. Utlåningssiffrorna är höga på dessa slutna avdelningar, trots ett förhållandevis litet urval, men även möjligheten att kunna göra beställningar finns. Som komplement finns ofta bokdepositioner, vilket ger de intagna tillgång till åtminstone ett litet antal böcker mellan besöken från bibliotekarien.

⁸⁴ Duprey-Kennedy, 1998, s. 77.

⁸⁵ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 70.

⁸⁶ *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*, 1990, s. 151.

⁸⁷ Franzén, 1996, s. 5.

⁸⁸ *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*, 1990, s. 151.

Fasta bibliotek finns vid de flesta slutna anstalter. Här är bokurvalet större, liksom tillgången till tidskrifter. Biblioteket blir ett stimulerande avbrott från vardagen för de intagna som får lämna sin avdelning.⁸⁹

IFLA har ett antal riktlinjer för biblioteksverksamheten på anstalt.⁹⁰ Som utgångspunkt finns regel 40 av FN:s minimiregler för den standard med vilken interner ska behandlas. Den innebär att varje anstalt ska ha ett bibliotek för alla kategorier interner, försett med såväl förströelse- som undervisningslitteratur och de intagna ska uppmanas att använda det maximalt. Gunilla Franzén hänvisar även till den svenska föreskriften, vilken är betydligt vagare:

58 § Den intagne skall ha möjlighet att låna böcker genom samverkan mellan anstalt och kommunalt bibliotek. (KVVFS 1995: 5)⁹¹

Enligt Franzén finns det inga svenska fängelsebibliotek som lever upp till den standard som förespråkas av IFLA, förutom det faktum att det på varje anstaltsbibliotek finns en utbildad bibliotekarie att tillgå. Ett förslag från Franzén är att kvalitetssäkra fängelsebiblioteken för att åtminstone upprätthålla nuvarande standard. Hon menar även att Kriminalvårdsstyrelsen och biblioteksansvariga tillsammans borde dra upp vissa minimikrav för hur ett svenskt fängelsebibliotek ska fungera. Vi är dessutom skyldiga att beakta de Europeiska fängelsereglerna § 82, påpekar hon:

Varje anstalt skall ha ett bibliotek som kan användas av alla kategorier fångar. Biblioteket skall vara försett med ett brett urval av böcker för både rekreation och utbildning. Fångar skall uppmanas att använda biblioteket. Så långt det är möjligt skall anstaltsbibliotek ordnas i samarbete med samhällets biblioteksverksamhet.⁹²

När det gäller uppsökande verksamhet inom biblioteksverksamheten är det just den inom kriminalvården som är bäst kartlagd statistiskt. Det är ett relativt litet antal bibliotekarier som arbetar inom kriminalvården. Det är många utlån per intagen, inte minst vid landets häkten där möjligheten till andra sysselsättningar är högst begränsad.⁹³ En skillnad från övrig biblioteksverksamhet är att den inom kriminalvården kan visa upp detaljerade uppgifter om kostnaderna. Ett stort problem är dock att kriminalvårdsstyrelsen inte har möjlighet att ge alla

⁸⁹ *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*, 1990, s. 151f.

⁹⁰ Lehmann, Vibeke, 2003, *Planning and Implementing Prison Libraries. Strategies and Resources*, http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/175-E_Lehmann.pdf

⁹¹ Franzén, 1996, s. 28.

⁹² Franzén, 1996, s. 29.

⁹³ *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*, s. 152f.

kommuner full kostnadstäckning. Man har tvingats prioritera de slutna anstalterna, vilket får beklagliga konsekvenser eftersom en stor del av läsintresset initieras inne på anstalten. De intagna på häkten och öppna anstalter som inte sedan tidigare är vana biblioteksbesökare får inte alls samma möjlighet till stimulering.⁹⁴

Läsvanor och bokval blir en naturlig utgångspunkt för en dialog mellan bibliotekarien och de intagna, därför är dennes/dennas kunskap om läsvanor på anstalten av stor vikt. Inom läsarkategorin finns både väldigt vana läsare och riktiga nybörjare, vilket innebär att bibliotekarien bör vara lyhörd för varje enskild människas behov. Biblioteksverksamheten är dock mer än bara en stunds förströelse. Då de intagna sitter inlåsta en stor del av dygnet blir det mycket TV-tittande, vilket är passiviserande i jämförelse med att läsa en bok. Läsningen kräver ett aktivt arbete med hjärnan och ju mer komplicerad texten är, desto större engagemang och ansträngning krävs av läsaren.⁹⁵

Elsebeth Isen skriver i *Bibliotekspressen* om betydelsen av biblioteket i kriminalvården. Hon hänvisar till ett nordiskt seminarium för arbete i fängelsebibliotek, där bland annat frågan om Internet på anstalt behandlades. Hon påpekar att det är kriminalvårdens mål att genom utbildning kvalificera den enskilde intagne att klara sig utanför murarna, men fortfarande är möjligheten att lära sig använda Internet starkt begränsad. Isen understryker vikten av samarbete mellan skola och bibliotek i anstalterna och betydelsen av att använda IT i undervisningen, så att de intagna blir bättre rustade att möta samhället när de lämnar anstalten. För närvarande (28/1 2003) har ingen av de intagna i de nordiska länderna fri tillgång till nätet. Den Internetanvändning som trots allt förekommer övervakas av säkerhetsmässiga skäl och använder ofta lärare eller bibliotekarie som mellanhand. Detta innebär att IFLA:s Internetmanifest ännu ej realiserats i praktiken. Det arbetas på brandväggar och filter, men det har ännu inte framkommit några permanenta lösningar.⁹⁶

Manifestet utgår ifrån varje människas åsiktsfrihet samt rätt att söka och hitta information. Detta är grundläggande demokratiska rättigheter och alltså själva kärnan av biblioteksverksamheten, enligt IFLA. Det ska även ligga i bibliotekets skyldighet att erbjuda fri tillgång till information, oavsett medium, eftersom detta hjälper både samhället och individen till frihet, medgång och möjlighet till utveckling.

⁹⁴ *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*, s. 154.

⁹⁵ *Ända hem till fru Nilsson. En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*, s. 157.

⁹⁶ Isen, Elsebeth, 2003, "Fristed i en lukket verden. Om fængselbiblioteksarbejde i Norden", s. 54f.

Därför ska alla hinder för informationsflödet upphävas, anser IFLA och hänvisar till FN:s universella deklaration om mänskliga rättigheter:

Article 19

Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers.⁹⁷

Att kunna använda Internet är inte bara en fråga om att klara sig ute i samhället, utan också en förutsättning för att kunna söka information på egen hand, inte minst i skolarbetet. Det är även av stor vikt att de intagna lär sig att hitta i biblioteket på egen hand, inte minst för att ha en någorlunda trygg plats i samhället där man känner till systemet, något som Rubin och Suvak betonar. De pekar på vikten av att lära sig använda katalogen och hur Dewey och andra eventuella klassificeringssystem är uppbyggda. Denna biblioteksgenomgång är inte bara en presentation av fängelsebiblioteket, utan även en möjlighet att göra biblioteket till en plats som känns bekant, även efter frigivning. På de flesta anstalter är biblioteket den enda plats som påminner om världen utanför, vilket fungerar på tre sätt, menar Rubin och Suvak. För det första erbjuds fria val och möjlighet till något som liknar privatliv. För det andra krävs ett visst mått av personligt ansvar och för det tredje erbjuder biblioteket tjänster och kunskap som fungerar på utsidan. Vissa interner erbjuds lånekort redan på anstalten för att underlätta övergången från fängelsebiblioteket till att bli låntagare på ett allmänt bibliotek ute i samhället.⁹⁸

⁹⁷ *The IFLA Internet Manifesto*, <http://www.ifla.org/III/misc/im-e.htm>

⁹⁸ Rubin, Rhea Joyce, & Suvak, Daniel, 1995, "Services", s. 93.

4. Teori

Folkbildningstanken, med demokratiaspekten som en djupt rotad del av den, kommer att vara en bakomliggande struktur i uppsatsen. Tanken är att den ska bilda en naturlig kontext för återkoppling av intervjumaterialet.

Skolan kan redan tidigt ses som ”vattendelare” i samhället och sägas bestämma var man hamnar senare i livet. Oförmågan att ”fånga upp” alla kan sägas ha ett samband med kriminalitet, då olika studier pekar på att det finns en koppling mellan bristande skolgång och kriminalitet. Lars Dolmén beskriver detta i sin studie, där han jämför ungdomar i åtta stockholmsskolor. Enligt honom visar undersökningen tydligt att de ungdomar som halkar efter i skolan löper större risk att hamna i utanförskap och i förlängningen i brottslig verksamhet.⁹⁹

Andra viktiga faktorer är social bakgrund och familjeförhållanden. Det är ytterst få intagna som kommer från socialgrupp ett, vilket kan leda till slutsatsen att det är en klassfråga huruvida man hamnar på anstalt eller inte. Vilken betydelse har då utbildningens och kunskapens betydelse för personens självkänsla? Är det möjligt att motverka anstaltens nedbrytande miljö genom bildning? Enligt Hans Dahlgren är det viktigt för den enskilde att kunna delta i utbildning på sina egna villkor. Han tillägger att i enlighet med en humanistisk människosyn ses människan som en aktiv och skapande individ som har inneboende resurser att forma sitt eget liv.¹⁰⁰ Detsamma gäller för Hans-Göran Franck, som understryker vikten av att utgå ifrån övertygelsen om varje människas okränkbarhet, alla människors lika värde och idéerna om frihet, jämlikhet, solidaritet och demokrati.¹⁰¹

Det är dock angeläget att skilja mellan kunskap och information, något Lars Ingelstam betonar. Han menar att kunskap är bearbetad information och att information således är erbjuden kunskap; ”a difference that makes a difference”. Ingelstam är kritisk till tanken om skolan som kunskapsbärare då den

⁹⁹ Dolmén, Lars, 1991, *Skola, livsstil och brott: ungdomar i åtta Stockholmsskolor*, s. 7.

¹⁰⁰ Claesson, & Dahlgren, 2002, s. 90.

¹⁰¹ Franck, Hans-Göran, 1989, *Kriminalitet och frihet* s. 5.

vidareför och bevarar den splittrade kunskapsorganisation som präglar samhället. Skolans mål borde vara en skola för hela folket och att överbrygga sociala klyftor, menar Ingelstam:

- Att genom en enhetlig yttre ram bidra till utjämning mellan sociala grupper och mildra olikheter i fråga om studievana och motivation.
- Genom obligatorisk kurs ge gemensam grundutbildning och gemensam referensram till alla medborgare.

Demokrati är en genomgripande ideologi som ska ge mening och sammanhang åt det svenska skolsystemet, fortsätter Ingelstam. Denna ska leda till fri åsiktsbildning, demokratiska beslutsformer och en självständigt vald övertygelse. Skolans främsta uppgift är således att fostra demokratiska människor och att utgöra en motkultur till samhället i övrigt.¹⁰²

4.1 Folkbildning och demokrati

Ordet demokrati brukas ofta i olika sammanhang, men hur kan man definiera betydelsen mer exakt? Rolf Ejvegård försöker utreda begreppet och finner bland annat att en demokrati lägger stor vikt på personers deltagande i den offentliga debatten. Därför är ett antal rättigheter så som rösträtt, yttrandefrihet, religionsfrihet, tryckfrihet och demonstrationsfrihet förutsättningar för demokrati. Rösträtt och yttrandefrihet är den absoluta grunden i ett demokratiskt samhälle.¹⁰³ Ejvegård lägger tonvikten på den enskildes rättigheter:

Eftersom demokratin i sin kärna rör enskilda personer, stärks den om de har rätt att delta i beslut som berör personliga frågor, alltså frågor som berör dem själva, vilka tas upp i domstol, på polisstationen, i taxeringsnämnd, på socialbyrån, i försäkringskassan, på sjukhus, på arbetsplatsen (lön, semester, arbetsschema) och så vidare.¹⁰⁴

I en demokrati är det viktigt att det finns en stark opposition som utmanar rådande politik och där nya röster och åsikter får höras. Oppositionen har till uppgift att driva sin åsikt med mål att göra den till den ledande.¹⁰⁵ En god demokrati ska göra det möjligt för enskilda människor att förverkliga sig själva, menar Ejvegård och tillägger att man genom att förbättra människans tillvaro i

¹⁰² Ingelstam, Lars, 1988, *Snuttifiering – helhetssyn – förståelse*, s. 27f, 57ff, 66f.

¹⁰³ Ejvegård, Rolf, 1991, *Vad är demokrati?*, s. 82ff.

¹⁰⁴ Ejvegård, 1991, s. 86.

¹⁰⁵ Ejvegård, 1991, s. 199.

viss mån kan lyfta människan själv, hennes karaktär, önskningsar och sätt att se på livet. Tanken med det livslånga lärandet är att få människan att själv utvecklas genom hela livet. Här får biblioteket spela en naturlig roll i det demokratiska samhället som den plats där medborgarna obehindrat ska få ta del av informationen för att utvecklas och bli engagerade medborgare i demokratin.¹⁰⁶

I *Kan en filthatt stärka demokratin. Om mål och ideal i folkbildningssammanhang*, diskuteras bildningsarbetets betydelse för individens personliga utveckling i olika avseenden. Särskild tonvikt läggs på dem som inte haft tillfälle att skaffa sig tillräckliga kunskaper under sin obligatoriska skolgång. Lena Lindgren understryker vikten av bildningens betydelse för kulturell utveckling och dess uppgift att ge aktuell information och orientering i ett samhälle som hastigt förändras och omvandlas.¹⁰⁷ Ett av folkbildningens företräden är att den bidrar till en demokratisk grundsyn och utveckling i samhället, menar Lindgren. Folkbildningen är nödvändig för demokrati, jämlikhet och jämställdhet bredvid mycket annat, då man genom bildning stärker människors möjlighet att påverka sina livsvillkor. Gould introducerar begreppet ”demokratiska personligheter”, vilket till exempel innebär:

- Rationellt initiativtagande
- Flexibilitet, öppenhet och ökad tolerans för oliktankande
- Ansvarskänsla, kommunikation och delaktighet¹⁰⁸

Ett aktivt intresse i medborgerliga frågor för med sig att individen tar del i samhället. Detta innebär närmare att rösta i allmänna val samt hålla sig à jour med den politiska debatten. Avsikten med engagemanget är att öka individens känsla för sina egna, men i synnerhet andras, intressen.¹⁰⁹

Att leva i ett demokratiskt samhälle behöver inte alltid innebära att alla faktiskt deltar i politiska beslutsprocesser, men alla ska känna att de har potential att delta.¹¹⁰ En människa som har tilltro till sina egna resurser kan även respektera andra och således delta i demokratin, menar Lindgren, något även Ericson & Groth poängterar.¹¹¹ Utvecklingen av individens identitet och hennes

¹⁰⁶ Ejvegård, 1991, s. 200.

¹⁰⁷ Lindgren, 1996, s. 34.

¹⁰⁸ Sundgren, Gunnar, 2000, *Demokrati och bildning. Essäer om svensk folkbildnings innebörder och särart*, s. 62f.

¹⁰⁹ Micheletti, Michele, 1996, ”Bakom demokratin”, s. 95.

¹¹⁰ Lindgren, 1996, s. 45.

¹¹¹ Ericson, Harald & Groth, Östen, 1991, *Trötta rötter eller grenar som åter spira?* Se diskussionen från s. 44.

förhållande till omgivningen har med andra ord stor betydelse även på samhällsnivå.¹¹² När folkbildare säger att deras främsta mål är att bidra till en utveckling av demokratin, så handlar det i slutändan om att öka förutsättningarna för att människor på lika villkor ska kunna delta i och ha inflytande över de beslut som fattas på olika nivåer i samhället.¹¹³

Bernt Gustavsson utreder de två begreppen bildning och demokrati. Han inleder med att nämna olika instanser som finns i samhället, vilka vi kan uppfatta som uttryck för bildning. Det finns skolor, bibliotek, museer, media och andra kulturinstitutioner som är till för att bilda människan och utveckla samhället. Bildning har länge varit en central del av samhällets modernisering och demokratis villkor, understryker Gustavsson.¹¹⁴ Bildning innehåller i huvudsak två grundläggande beståndsdelar; tanken om en fri process och tanken om vilket mål man har för denna. Fortfarande dominerar dock den kunskapssyn som menar att kunskap tillägnas automatiskt och att detta sker oberoende av subjektet. Gustavsson ifrågasätter detta synsätt och pekar på fördelen med bildning: ”det som finns kvar sedan vi glömt det vi lärt oss”. Pedagogens funktion blir här att försöka upptäcka de anlag och förutsättningar som varje människa har, men också att visa på hur kunskap kan vara en väg till social, kulturell och human utveckling.¹¹⁵

Bildning är en rörelse mellan det kända och det obekanta, fortsätter Gustavsson. Människan bryter upp från det vardagliga och ger sig ut i världen för att kunna föra tillbaka nya erfarenheter och upplevelser till sig själv.¹¹⁶ När vi lär är utgångspunkten individens egna referensramar. Med den förståelse vi tidigare har av världen möter vi det främmande och annorlunda. Enligt Gustavsson är det detta som är bildningens mening: pendlingen mellan det bekanta och obekanta. Hindret för att kunna möta och ta till sig något nytt blir följaktligen den invanda föreställningen. Problemet i att kunna lära sig något nytt består i att ”vi tror att vi redan vet”. Pedagogens funktion blir då, anser han, att ifrågasätta de idéer som kan utgöra hinder för att individen ska kunna tillägna sig något nytt.¹¹⁷ Om man utgår ifrån sig själv i tolkningen för att sedan återkomma till sig själv, är inte längre utgångsläget densamma. Tolkning, förståelse och kunskap är en ständigt pågående process.¹¹⁸ Distansen är en nödvändig

¹¹² Lindgren, s. 48.

¹¹³ Lindgren, s. 51.

¹¹⁴ Gustavsson, B. 1996, s. 13.

¹¹⁵ Gustavsson, B. 1996, s. 268ff.

¹¹⁶ Gustavsson, B. 1996, s. 19.

¹¹⁷ Gustavsson, B. 1996, s. 40ff.

¹¹⁸ Gustavsson, B. 1996, s. 68ff.

förutsättning för förståelse, fortsätter Gustavsson. Det centrala i mötet med det främmande är att lära känna både andras och sin egen kultur bättre.¹¹⁹

Alla människor är alla satta under olika ekonomiska, sociala och politiska förhållanden, men det är när vi överskrider dessa begränsningar som vi lever i verklig mening, anser Gustavsson. Människan drivs av ett begär att finna det som ligger utanför henne själv. Detta skapar ett främlingskap i människan och detta måste vi lära oss att leva med. Bildningstanken innebär här, fortsätter Gustavsson, att våga se realistiskt på livet, att våga ta del av det främmande utan att tappa perspektiv på tillvaron. Människan måste således lämna sig själv för att kunna omvärdera sig själv.¹²⁰

Eftersom tolkningen av omvärlden är beroende av hur man uppfattar sig själv, hänger subjektet samman med den yttre världen, poängterar Gustavsson. I förlängningen betyder det att respekten för andra människor innefattar självrespekt. Förutsättningen för att individen ska kunna ta ett etiskt ansvar är frihet och självständighet, men människan står även alltid i relation till och uppfattar sig själv genom andra. Människans sociala liv bestäms alltså till stor del av hur ens självuppfattning ser ut. Bildning kan vara ett sätt att påverka någons syn på sig själv i positiv riktning. Kulturen bör spela en aktiv roll i vårt liv här och nu, betonar Gustavsson.¹²¹

Genom att sätta sig in i andra människors situation får vi en vidare referensram och kan klarare se våra egna möjligheter. Bildning blir, ur ett demokratiskt perspektiv, en fråga om att åstadkomma både och: att med utgångspunkt från sitt eget sammanhang överskrida dess gränser för att kunna relatera till andra gemenskaper, vilket i förlängningen leder till att individen kan betrakta sin egen omgivning på ett nytt och annorlunda sätt. Rättvisa blir att med den egna personen som underlag försöka stipulera vad som är ett gott liv och ifrån det sträva efter att andra ska få tillgång till detta, både inom och utom gemenskapen.

Gustavsson poängterar att demokratin förutsätter bildning i den meningen att människor ges möjligheten att fritt söka kunskap och med detta som bas självständigt ta ställning i olika frågor och låta detta få praktiska konsekvenser. Många människor har en negativ syn på bildning, något som kan bero på att dessa grupper upplever ett socialt utanförskap, menar Gustavsson. Bildning sammankopplas inte sällan med ett socialt godtagbart beteende, istället för att

¹¹⁹ Gustavsson, B. 1996, s. 68ff.

¹²⁰ Gustavsson, B. 1996, s. 142ff.

¹²¹ Gustavsson, B. 1996, s. 78ff.

associeras med inneboende möjligheter som jämlikhet och människors möjlighet till personlig utveckling.¹²² Harald Ericson och Östen Groth menar att bildning är förenat med nydaning av människan, där utrymme ges för personlighetsutveckling. Den syftar även till att ingjuta ett samvete och stärka moralen hos individen. Det viktiga i processen är det egna tänkandet.¹²³

Bildning hör ihop med moderniseringen av samhället. Gustavsson påpekar att i modern tid blir offentliga mötesplatser som kaféer, pubar, bibliotek, press och massmedia naturliga rum för samtal och diskussion. En demokratisk grundtanke är att den fria åsiktsbildningen på dessa platser ska leda till beslut på politisk nivå. Den allmänna opinionen ska styra de viktiga besluten i ett demokratiskt samhälle, men svårigheten är att få alla medborgare delaktiga i de offentliga angelägenheterna. Den ambitionen hänger samman med bildning, understryker Gustavsson.¹²⁴ Demokrati och bildning bygger på varandra. Demokrati definieras som

den politiska metod enligt vilken självständigt reflekterande människor under jämlika villkor först för en diskussion och därefter fattar beslut i de frågor som de själva fastställer som gemensamma angelägenheter.

De resurser som en öppen demokrati och bildning kräver, är dessvärre hotade av administrativa och ekonomiska motiv.¹²⁵ För att överleva tvingas många institutioner idag att anpassa sig till marknadens krav. Kunskap reduceras till hårdvaluta, något att investera i, vilket Gustavsson kritiserar. Bildning är både en personlig och samhällelig företeelse, menar han. Människan måste därför ses både som självständig person och som medborgare. Bildningstankens pedagogiska mening i det perspektivet ligger i att kunskapen tar sin början i varje människas egna förutsättningar, behov och villkor för att skaffa sig kunskap.¹²⁶ Demokratin styrs trots allt till stor del av ekonomiska faktorer. Detta kan få till följd att det blir nödvändigt att först ta hänsyn till de ekonomiska villkoren för demokratin.

Trots att ekonomiska förutsättningar finns är demokrati ingen självklarhet, vilket medför att de svagare i samhället alltid behöver kämpa för sina demokratiska rättigheter.¹²⁷ Ur en aspekt går det att betrakta all form av utbildning som

¹²² Gustavsson, B. 1996, s. 24.

¹²³ Ericson, & Groth, 1991, s. 63.

¹²⁴ Gustavsson, B. 1996, s. 71f.

¹²⁵ Gustavsson, B. 1996, s. 192ff.

¹²⁶ Gustavsson, B. 1996, s. 268ff.

¹²⁷ Lundquist, Lennart, 2001, *Medborgardemokratin och eliterna*, s. 203.

en utsortering av eliter. De som redan kommit i kontakt med den akademiska världen genom släkt eller vänner har ett försprång framför dem som saknar läsvanor. Det är därför extra viktigt att motivera dem, för vilka utbildning inte är något naturligt och bekant, för att visa på de möjligheter som följer på studier.¹²⁸ I ett samhälle utan djupare demokrati kommer personer med omfattande ekonomiska, sociala och kulturella resurser att ha större möjligheter att utöva inflytande än de som är sämre rustade i detta avseende, något som kanske låter självklart, men är värt att ta i beaktning när man granskar vårt moderna samhälle med dess skolsystem, inflikar Lindgren. Restriktioner, frihetsinskränkningar och handlingsutrymme förutsätts av tillgången på de resurser som individen förfogar över, något som känns väldigt aktuellt just i anstaltssammanhang.¹²⁹ Den folkbildande traditionen går dock utöver och vid sidan av ett klassiskt synsätt på bildning. Bildning blir här till något som står öppet för varje människa och inte enbart för en kulturell elit. Den folkbildande traditionen öppnar för ett jämlikhetsperspektiv på bildning, i det att den ser varje människas utvecklingsmöjligheter.¹³⁰

Bildningstraditionen representeras således också av demokratiska jämlikhetssträvanden som söker se kunskap och bildning som en möjlighet för alla människor, poängterar Gustavsson. Samma svårighet återkommer emellertid ständigt och visar sig överallt, nämligen strävan att legitimera en verksamhet som bygger på människors fria och aktiva deltagande.¹³¹ Ericson & Groth betonar folkbildningens humanistiska karaktär och ser den som ett verktyg att stärka människan och öppna för nya okända perspektiv.¹³² Möjligheterna till perspektiv, engagemang, kritisk skolning och skapande måste komma så många som möjligt till del, påpekar även Lindgren, då riskerna för utanförskap är många.¹³³

I skolsystemets uppbyggnad finns tanken om att alla barn ska ha en gemensam grund, menar Gustavsson. Därefter följer en uppdelning, i vilken en del av befolkningen går till teoretisk högre utbildning och en annan del till praktiska yrkesutbildningar. Dessa uppdelningar följer både klass- och könsmonster, i många länder också ras och etnicitet.¹³⁴ Det är dock viktigt att skolan kan utgöra en egen värld, skild från den vardagliga. När någon känner sig misslyckad i

¹²⁸ Frykman, Jonas, 1998, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*, s. 181.

¹²⁹ Lindgren, 1996, s. 43.

¹³⁰ Gustavsson, B. 1996, s. 15.

¹³¹ Gustavsson, B. 1996, s. 215ff.

¹³² Ericson & Groth, 1991, s. 41.

¹³³ Lindgren, 1996, s. 37.

¹³⁴ Gustavsson, B. 1996, s. 112ff.

sin vardag kan framgång i en annan kontext, till exempel skolan, betyda mycket. Genom att prestera bra i skolan kan eleven med besvärliga hemförhållanden bygga upp en grund för bättre självförtroende och en ny identitet i en annan värld. Är världarna alltför lika blir däremot effekten det motsatta. Misslyckandet i skolan överförs då även till vardagsvärlden.¹³⁵ Den nya utbildningspolitikens grundläggande begrepp i både Sverige och Europa är livslångt lärande, fortsätter Gustavsson. Det är ursprungligen ett humanistiskt begrepp och framhåller idén om varje människa som bildbar, hela livet.¹³⁶

Humanismens väsen ligger i försvaret för och strävan efter människans väl och för att denna strävan ska kunna nå sitt mål krävs av en modern humanism att den förhåller sig socialt engagerad, anser Gustavsson. Den humanistiska innebörden i bildningstanken är att den enskilda människan bildar sig när hon tar del av och tillägnar sig det allmänmänskliga. Ett problem för humanismen är dock att det finns en stark tradition att se människan som enbart god och förnuftig. De mörka, onda och brutala sidorna av det mänskliga livet är svårare för humanismen att hantera, menar Gustavsson. Att bara blunda för faktiska problem försämrar humanismens inneboende möjligheter.¹³⁷ Både den enskilde och sociala och kulturella grupper av alla slag drivs av föreställningen om det egna goda och de andras ondska. Det är viktigt att inse att alla människor har allt möjligt mänskligt i sig. Även de mest hemska mänskliga uttrycken måste innefattas och förstås, betonar Gustavsson.¹³⁸ Människan måste ses i sin helhet med sina känslor, sitt förhållande till andra, till sitt förflutna och till framtiden. Gustavsson pekar på att människor reagerar olika när de känner att samhällets offentliga erfarenhet inte längre betyder något för dem personligen, men att risken finns att en del vänder sig till mindre sociala gemenskaper.¹³⁹ Det som kallas ondska går dock att komma åt och bota, betonar Gustavsson, men detta är beroende av en radikal humanism som inte bortser från sociala och politiska realiteter. Han fortsätter och menar att under rätt förutsättningar kan människors slumrande anlag utvecklas under hela livet.¹⁴⁰

En återkommande del av bildningstanken består i att finna olika vägar för att hantera det överflöd av kunskap som finns i världen, menar Gustavsson. En sådan är att undervisning och lärande mer går ut på att man själv söker den

¹³⁵ Gustavsson, B. 1996, s. 73ff.

¹³⁶ Gustavsson, B. 1996, s. 112ff.

¹³⁷ Gustavsson, B. 1996, s. 132ff.

¹³⁸ Gustavsson, B. 1996, s. 154ff.

¹³⁹ Gustavsson, B. 1996, s. 203ff.

¹⁴⁰ Gustavsson, B. 1996, s. 27.

kunskap man har behov av, än att man förses med ett givet stoff enligt en given kursplan. I nutida bildningsdiskussioner hävdas ofta att i ett samhälle som överflödar av information, blir förmågan att sova och tolka information allt viktigare. Kunskap handlar om förståelse och om att finna mönster, något som även starkt betonas av Louise Limberg. Hon forskar om betydelsen av informationssökning och lärande och påpekar att det finns en stark koppling mellan informationssökning och kritiskt tänkande, vilket innebär att problemorienterad undervisning med biblioteket som bas kan vara ett sätt att utveckla tänkandet.¹⁴¹ Gustavsson fortsätter på samma tanke när han hävdar att en viktig del av bildningstanken är sammanhang, överblick, integrering. Bildning inrymmer således en ambition att förena människans skilda karaktärsdrag med varandra och integrera henne i den värld hon är en del av.¹⁴²

Bildningsarbetet kan ses som ett instrument för att utveckla insikt och inlevelseförmåga, men även självkänsla och integritet, som Mats Lodén skriver. Rädslan utgör ofta ett hinder för människans förmåga och initiativkraft och det är folkbildningens viktigaste uppgift att desarmera den. De demokratiska förtjänsterna blir att genom medborgerliga kunskaper stimulera självkänsla, samarbetsförmåga och socialt ansvar. Risker är dock att dagens informationsöverflöd leder till påfrestningar för demokratin i framtiden, då enskilda människor får ökade svårigheter att se sammanhang.¹⁴³ IT innebär ett ännu större behov av folkbildning, anser Tore Persson. Eftersom information inte är detsamma som kunskap behövs kunskap om hur man ska utnyttja tekniken för sina egna ändamål och för detta krävs en stabil grund att stå på i form av allmänbildning, menar han.¹⁴⁴ Bibliotekets uppgift är i dessa sammanhang ytterst väsentlig då de utgör en garanti för att även den del av befolkningen som saknar IT-vana ges tillgång till de elektroniska kunskapskällorna. Det är en fråga om demokrati understryker Staffan Lööf och fortsätter med att en distansutbildning för alla i det närmaste är omöjlig utan tillgång till goda biblioteksresurser.¹⁴⁵

Även Emin Tengström diskuterar kunskapens och folkbildningens roll i samhället. Han menar att många hotas av de stegrande kraven på kompetens i arbetslivet och att det därför är viktigt att motverka uppkomsten av nya, stora sociala klyftor i "kunskapssamhället". Synen på kunskapens roll i samhället

¹⁴¹ Limberg, Louise, 1998, *Att söka information för att lära. En studie av samspel mellan informationssökning och lärande*, s. 63ff.

¹⁴² Gustavsson, B. 1996, s. 122ff.

¹⁴³ Lodén, Mats, 1996, "Demokratin är inte längre grundmurad, den måste ständigt värnas och förstärkas", s. 14ff.

¹⁴⁴ Persson, Tore, 1996, "IT innebär ännu större behov av folkbildning" s. 24ff.

¹⁴⁵ Lööf, Staffan, 1996, "Informationsteknik på folkbibliotek i folkbildningens tjänst", s. 44ff.

blir avgörande, betonar Tengström.¹⁴⁶ Folkbildningen ska verka för ökad global förståelse och Tengström är noga med att påpeka att det inte en fråga för en styrande elit att förändra människors livsstilar. Demokrati kräver medborgarnas egen medverkan. Om värderingsförändringar ska kunna komma till stånd måste människor se bättre alternativ framför sig än de nuvarande.¹⁴⁷

Folkbildningens olika uppgifter är enligt Tengström bland annat att motverka uppkomsten av nya kunskapsklyftor i samhället och öka beredskapen inför allt fler möten med främmande kulturer.¹⁴⁸

En slutsats av ovanstående blir att kunskap är makt och att utbildning är politisk makt, men det måste inte vara definitivt, understryker Gustavsson. Människans identitet och därmed våra värden och normer formas dialogiskt. När vi växer upp formas vi av den värld vi möter i hemmet och i skolan. Men vi är inte bara en del av den kultur vi formas av, vi har också möjligheten att opponera oss och göra uppror mot den.¹⁴⁹ Genom den primära socialisationen, vilket är den initiala socialisationen i barndomen, blir en individ medlem av samhället. Individen föds in i en social struktur och värld, där barnets signifikanta andra övervakar hans socialisation. Den signifikanta andra förmedlar barnet hans värld. Djupt rotade värderingar förmedlas till barnet om dess sociala status. Den primära socialisationen följs därefter av flera processer som leder individen vidare till nya områden, vilket benämns den sekundära socialisationen. Den primära socialisationen är vanligtvis den viktigaste för individen och den sekundära socialisationen måste till sin strukturella uppbyggnad likna den primära. Socialisationen är en dynamisk process och kan aldrig ses som avslutad.¹⁵⁰ Folkbildningen kan vara ett sätt att ge underprivilegierade grupper ökad makt i samhället. Biblioteket kan bli en banbrytare för folkbildning genom att stimulera läs- och kulturintresse hos alla människor, inte minst hos de med bristande skolgång.¹⁵¹

Det personligt upplevda är en förutsättning för det goda lärandet och givande för själva läroprocessen, påpekar Gustavsson. Betoningen ligger på egna observationer, experiment och praktiska övningar och att på olika sätt försöka knyta kunskapen till det praktiska livet och den egna erfarenheten. Formule-

¹⁴⁶ Tengström, Emin, 1998, *Hur förändras våra livsvillkor? En kritisk betraktelse av K-samhället, IT-samhället och kunskapssamhället*, s. 72ff.

¹⁴⁷ Tengström, 1998, s. 117.

¹⁴⁸ Tengström, 1998, s. 97f, 100.

¹⁴⁹ Gustavsson, B. 1996, s. 228ff.

¹⁵⁰ Berger, Peter L. & Luckman Thomas, 1998, *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, s. 154f., 162.

¹⁵¹ Larsson, Staffan, 1995, "Folkbildningen och vuxenpedagogiken", s. 40f.

ringarna om önskvärd pedagogik och utbildningspolitik görs dock på en arena som är skild från de platser där tankarna ska realiseras, anser Gustavsson. När informationsmängden ökar lavinartat och kunskap kan sökas på Internet blir skolans uppgift att lära ut hur man sovrar, tolkar och förstår kunskap.¹⁵²

Laila Niklasson betonar folkbildningens uppgift, nämligen att den ska vara en verksamhet som syftar till att utjämna utbildningsnivån i samhället.¹⁵³ När folkbildning blir en granskande social konstruktion kan studier bilda en verkande kraft mot till exempel sociala orättvisor.¹⁵⁴ Internets betydelse för de resurssvaga markeras. Detta eftersom de har svårare än andra att få tillgång till information på traditionellt sätt. Internet blir i detta fall synnerligen jämlikt, eftersom informationen är lika lätt att nå för alla. Detta förutsatt att alla har tillgång till Internet, något som kanske ligger i folkbibliotekens uppgift?¹⁵⁵

Den bärande och genomgående tanken hos Gustavsson har varit att bildning består i en relation mellan det bekanta och det obekanta, att sätta sig själv och sin egen tolkning på spel. I förståelsen av själva företeelsen ligger därmed en ökad självförståelse. Gustavsson menar att skönlitterära texter i detta fall är oundgängliga eftersom de måste relateras till samhället, vilket innebär att människan utvecklar sin mänsklighet genom att möta och förhålla sig till det allmänmänskliga. Det mänskliga finns i alla, både de goda och de onda sidorna. Det är omständigheternas makt som avgör vilka mänskliga sidor som ska komma till uttryck. Med rättvisa institutioner och med goda relationer, det vill säga i ett anständigt samhälle, ökar förutsättningarna för att det konstruktiva och skapande inte bara får plats, utan också kan utvecklas som ett värde i sig för människan. Ett gott samhälle innefattar en god utbildning. En god utbildning använder sig av en mängd olika kunskapsformer för att utveckla hela människan. Det egna inflytandet är nödvändigt för att skapa det intresse och den motivation som är nödvändig för att vinna bildande kunskap, sammanfattar Gustavsson.¹⁵⁶

Biblioteket kan förmodligen spela en stor roll i bildningsarbetet, med dess betydelse bör inte begränsas till att enbart vara ett centrum för bildning och demokratins upprätthållande, utan kan även vara ett rum för själslig och mental återhämtning. Genom åren är det främst bibliotekarierna tillsammans med psykiatrerna som har kommit att spela en väsentlig roll i utvecklandet av det vi

¹⁵² Gustavsson, B. 1996, s. 259.

¹⁵³ Niklasson, Laila, 2001, "Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna", s. 64.

¹⁵⁴ Gustavsson, Kjell, 2001, "Folkbildning som konstruktion för social förändring", s. 91.

¹⁵⁵ Persson, Tore, 2001, "Pedagogisk förnyelse av 'gamla' folkbildningen – genom modern IT?", s. 137.

¹⁵⁶ Gustavsson, B. 1996, s. 272ff.

idag kallar för biblioterapi, där inte minst biblioteket självt kommit att fungera som en symbol för den psykiska läkeprocessen. I följande avsnitt görs ett försök att utreda innebörden av biblioterapi, hur behandlingstanken ser ut samt vilken roll biblioteket kan spela i sammanhanget.

4.2 Behandling, rehabilitering och biblioterapi

Följande kapitel är indelat i två avsnitt, där behandling och rehabilitering inom kriminalvården utgör del ett. Här utreds bland annat den effekt som straff och rehabilitering har i den svenska kriminalvården. Den mest verkningsfulla formen av behandling är utbildning, anser hon. I del två förklaras behandlingsformen biblioterapi och hur denna kan finna ett användningsområde inom kriminalvården.

4.2.1 Behandling och rehabilitering

Vad den kriminologiska forskningen numera lärt oss är emellertid att tanken att man genom frihetsberövande straff skulle kunna förbättra den straffade individen är en illusion. Det är tvärtom numera allmänt erkänt att dessa straff leder till dålig rehabilitering och hög återfallsfrekvens liksom att de ofta har en nedbrytande verkan på personligheten.¹⁵⁷

Ovanstående citat kommer från Thomas Mathiesens bok *Kan fängelset försvaras?*. Utgår man ifrån dessa ord känns hela kriminalvårdens verksamhet som ett stort misslyckande. Vad gör i så fall kriminalvården för att åstadkomma förändring till det bättre?

Ulla Bondeson behandlar bland annat dessa frågor i sin avhandling. Hon påpekar att nästan alla undersökningar om effekterna av olika straff har haft en forskningsstrategi som innebär att man studerar åtgärdens effekt på den kriminelle. Frågan som ställs är vilka effekter de normaliseringsåtgärder har som samhället använder sig av mot de avvikande. Detta innebär att man försöker mäta i vilken omfattning vidtagna åtgärder varit verkningslösa när det gäller att förhindra återfall och att man försöker fastställa orsakerna till misslyckandet. Det som glöms bort i sammanhanget är vilka allmänpreventiva effekter påföljderna har, eftersom fokus ligger på det individualpreventiva, menar Bondeson.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Mathiesen, Thomas 1987, s. 88.

¹⁵⁸ Bondeson, 1974, s. 35.

Behandlingsforskningen kan indelas i effektforskning och institutionsforskning, visar Bondeson. Effektforskning använder en metod som innebär att man studerar olika behandlingsmetoders framgång genom att undersöka antalet återfall hos respektive metod, medan institutionsforskning skulle kunna sägas mer fokuserar på innehållet i behandlingsmetoderna. Den äldsta och enklaste metoden att utvärdera effekten av olika rehabiliterande åtgärder är, menar Bondeson, att följa en viss grupp kriminella som suttit på anstalt och sedan undersöka hur många som återfaller enligt uppgifter från allmänna register. Denna typ av studier visar att förstagångsbrottslingar i allmänhet inte visar samma tendens till återfall som de med fler anhållanden bakom sig, efter genomgångna behandlingsformer. Vidare vet vi att yngre förbrytare har högre återfallsfrekvens än äldre, fortsätter Bondeson. Andra faktorer är hur individens miljöförhållanden ser ut utanför anstalten, där kriminella med ofördelaktiga miljöförhållanden klarar sig betydligt sämre än de som har det bättre ställt i samhället. De som redan haft problem på arbetsfronten klarar sig också sämre efter utskrivningen.¹⁵⁹

Resultaten från forskningen hjälper oss att definiera dem för vilka behandlingen är speciellt misslyckad, menar Bondeson. Dessa studier kan möjligen också hjälpa till att hitta lämpligare sätt att behandla de minst framgångsrika fallen. Däremot är det svårare att bevisa att en behandling verkligen varit effektiv, enligt Bondeson. Det kan tyckas vara enkelt då behandlingen borde ha varit effektiv i de fall där individen inte återfallit i brott. Bondeson understryker dock att så länge vi inte vet vilken återfallsprocent vi skulle ha fått om lagbrytarna *inte* genomgått någon form av behandling, är detta uttryck för ett önsketänkande. Kanske skulle framgången vara större om ingen behandling alls tillämpats? Om man vill veta något om den procentuella effektiviteten av olika behandlingar måste man använda sig av jämförande studier av olika behandlingsformer. Ett problem blir dock att olika åtgärder drabbar olika typer av förbrytare. Hittills funna resultat från komparativa studier, skulle kunna beskrivas i följande preliminära slutsatser, anser Bondeson.

1. Det verkar som om icke-frihetsberövande åtgärder är effektivare än, eller åtminstone minst lika effektiva som, frihetsberövande påföljder.
2. Det verkar som om kortare perioder av institutionell behandling är minst lika effektiva som längre perioder.

¹⁵⁹ Bondeson, 1974, s. 37f.

3. Det är i stort sett inga skillnader mellan olika behandlingsåtgärder.¹⁶⁰

Dessa nedslående resultat ser ut att stämma överens med Mathiesens tes. Leif Stenberg ställer sig också frågande till om kriminalvården verkligen lever upp till sina mål, när det kommer till den rehabiliterande aspekten. Det faktum att uppgiften att straffa tar överhanden kan enligt kriminalvårdsdirektören Björn Nilsson motverkas genom att ”bombardera dem /internerna/ med kultur, så att de har sådana sociala kontakter att gå till när de kommer ut”.¹⁶¹

Bondeson väljer dock även att visa på de positiva påverkningsprocesser som trots allt går att finna inom kriminalvården och dessa gäller främst yrkesutbildning eller teoretiska studier. Arbetet kan betraktas både ur rehabiliteringssynpunkt samt ur allmän humanitär synpunkt. Självklart fyller arbetet en funktion utifrån rent mänskliga aspekter – man behöver bara erinra om FN-stadgan om de mänskliga rättigheterna, varav en är rättighet till arbete, poängterar Bondeson. På samma sätt kan man försvara rätten till studier av såväl rehabiliterande som humanitära skäl. Med tanke på att den grundläggande skolutbildningen i så hög grad är försummad för flertalet av de intagna på olika anstalter, är det anmärkningsvärt att inte mera satsas på att reparera dessa brister, anser Bondeson. Att luckor i utbildningen gör människor handikappade i vårt moderna samhälle såväl socialt som arbetsmässigt borde sannolikt vara omöjligt att ifrågasätta. Samtidigt vet vi, fortsätter Bondeson, att de utbildningsmässigt sämst ställda grupperna ofta är de minst motiverade när det gäller vidare studier, beroende på att de aldrig fått lära sig studieteknik eller inse betydelsen av utbildning. Att det finns ett intresse bland de intagna för bättre yrkesutbildning och bättre teoretisk utbildning är uppenbart enligt Bondeson.¹⁶² Enligt ovanstående resonemang uppfyller kriminalvården inte alltid de mål man strävar efter. Som positivt i sammanhanget finns dock de effekter som följer på internernas möjlighet att få arbeta eller studera på anstalt. Tidigare har även biblioteket nämnts som en positiv resurs, där internerna kan finna en sorts fristad som i mycket påminner om livet utanför. En behandlingsform som visat sig fungera i bland annat kriminalvård är biblioterapi, en metod som både skola och bibliotek kan använda sig av i sitt arbete.

¹⁶⁰ Bondeson, 1974, s. 38f, 41ff.

¹⁶¹ Åhs, Stenberg, & Svanström, 1991, s. 45.

¹⁶² Bondeson, 1974, s. 368ff.

4.2.2 Biblioterapi

Biblioterapi har från början använts inom psykoterapin, men har även visat sig vara verkbar inom områden som bland annat undervisning och kriminalvård.¹⁶³ Som nämnts tidigare innebär biblioterapi att man använder litteratur i syfte att förbättra mental hälsa. Enligt Gabriella Bagu är just fängelser ett bra exempel på plats där det fungerar att jobba praktiskt med biblioterapi, detta genom ”the use of reading materials for help in solving personal problems”.¹⁶⁴ Vissa böcker ger bättre effekt än andra, menar Bagu, inte minst de där karaktärerna kämpar med liknande problem som läsaren, eller böcker där författaren har erfarenheter som påminner om läsarens liv. Genom att läsa om andra människors öden kan läsaren få hjälp att känna hopp inför sin egen situation. Detta är dock något som måste få komma från läsningen och inget som en lärare eller bibliotekarie ska peka på.¹⁶⁵ Det råder emellertid delade meningar om vilken sorts litteratur som fungerar bäst.

Det kan vara svårt att hitta en entydig definition på vad biblioterapi egentligen är för något då många förklaringar är väldigt öppna till sin karaktär. I *Bibliotherapy Sourcebook* anges flera olika mål med biblioterapi:

- To teach a person to think positively and constructively and so to avoid negative and pessimistic patterns of thought.
- To encourage a person to talk freely and honestly about problems which, in the past, fear, shame, or guilt made it difficult for him to discuss.
- To help a person to analyze his attitudes and behavior with a view to understanding better his mental and emotional reactions to frustrations and conflicts.
- To point out that more than one solution to a problem is possible and that some choice may be exercised in the way a problem is handled.
- To assist a person to compare his problems with those of others so that his feeling of isolation may be dispelled and his fear of being different may be allayed.
- To provide therapeutically planned experiences which will encourage a person to face his situation honestly, reasonably, and realistically and to plan and carry to fruition a constructive course of action.¹⁶⁶

¹⁶³ Rubin, Rhea Joyce, 1978, *Using bibliotherapy. A guide to theory and practice*, s. 1ff.

¹⁶⁴ Bagu, Gabriella, 1999 “Violence and Bibliotherapy – a bibliotherapist shares her secrets”, 54.

¹⁶⁵ Bagu, 1999, s. 54.

¹⁶⁶ Monroe, Margaret E., 1977, “A bibliotherapeutic model for library service”, s. 268f.

Här kan man ställa frågan hur detta ska gå till rent praktiskt? Biblioterapi handlar som redan nämnts om läkning genom läsning och fokus ligger på samspelet mellan litteraturen och läsaren.¹⁶⁷ Det finns inte någon bestämd fingervisning om vilken sorts litteratur som bör användas, utan det kan gälla alla genrer, medier och vetenskaper samt både tidningar fiktion och facklitteratur. Enligt Lina Carlsson och Linda Östlundh i uppsatsen *Proust som Prozac* är det främst bibliotekarierna tillsammans med psykiatrerna som har kommit att spela en viktig roll i utvecklandet av biblioterapi. Inte minst biblioteket har blivit centralt för den psykiska läkeprocessen. Carlsson visar att interaktionsprocessen är en annan del av läsandet som ofta behandlas med biblioterapi, något som syftar till att utröna vad det är i förhållandet mellan läsaren och texten som kan leda till en katharsiseffekt.¹⁶⁸

Bibliotekariens roll i sammanhanget är viktig då det är han eller hon som har kännedom om gruppens eller individens behov och kunskaper om vilka böcker som finns för att möta dessa behov, menar Felth. I skolan kan biblioterapi användas för att befrämja självinsikt och personlighetsutveckling och på anstalt kan det vara en metod att ge yrkesvägledning, vidga social bakgrund, utveckla läsning som fritidsaktivitet och hjälp att ersätta icke önskvärda attityder med nya intressen samt förbereda individen för frivivningen och världen utanför, poängterar Felth. Ännu är det dock främst i USA biblioterapi används, i Sverige är begreppet fortfarande okänt för de flesta.¹⁶⁹ Emellertid arbetar Brottsförebyggande centrum i Stockholm med metoder som påminner om biblioterapeutiska. Individens självmedvetande byggs upp genom kulturaktiviteter och folkbildning.¹⁷⁰

Eftersom fängelsebiblioteken och kriminalvården i stort befinner sig i en svår ekonomisk situation kan det vara svårt att hitta resurser för denna typ av verksamhet. Detta är dock inte acceptabelt, menar Morris-Jones, utan betonar vikten av att försöka finna en väg:

If one accepts that the library is a service to the whole community and indeed has a responsibility to disadvantaged members of the community then we might have some common ground to start off with. /.../ perhaps pay special attention to the needs of those disadvantaged or disabled members of the community.¹⁷¹

¹⁶⁷ Carlsson, & Östlundh, 2001, s. 12.

¹⁶⁸ Carlsson, & Östlundh, 2001, s. 16f, 20.

¹⁶⁹ Felth, Christer, 1974, s. 19ff.

¹⁷⁰ Johansson, Kjell E., 1997, *Socialt arbete, folkbildning och kultur*, s. 43.

¹⁷¹ Morris-Jones, D.R., 1988, "Two sides of the same story. Issues in directed reading: a Probation perspective", s. 45f.

5. Metod

I denna uppsats ligger fokus på studier i fängelsemiljö och vilken betydelse biblioteket kan spela i sammanhanget, både innanför och utanför anstalt. I genomförandet av studien används en kvalitativ metod; brevintervjuer, för att genom dessa få ett större djup i materialet. Vi ska alltså inte försöka finna något exakt svar på frågorna, utan i stället vill vi se individernas bakomliggande resonemang och tankar. Samtliga högskolestudenter på motivationsavdelningen på Hall tillfrågades och valde att delta. Ytterligare en intern på en annan avdelning fick möjlighet att medverka. Empirin kommer att återkopplas till en teoretisk referensram för jämförelse och diskussion.

Samhällsvetenskaplig metod omfattar både organisering och tolkning av information som hjälper oss att få en bättre förståelse av samhället. Metoden utgör ett redskap för att lösa problem och komma fram till ny kunskap. Temat för undersökningen och den information vi har tillgång till styr val av informationsform.

När man använder en kvalitativ metod ligger betoningen inte på det individuella utan på sociala mönster och sammanhang. Detta är en mycket viktig utgångspunkt: att det alltså inte är individen i sig som står i centrum för analysen och vårt tänkande och därmed för hur brevintervjun utformats. Det är i syfte att försöka förstå, inte en ansats att skapa generell giltighet.¹⁷² Genom en djupare förståelse görs ett försök att beskriva helheten. Det finns både för- och nackdelar med en kvalitativ metod, bland annat saknas möjligheten att göra statistiska generaliseringar eller få ut tvärsnittsinformation. Dessutom är det svårt att jämföra informationen på grund av skilda förhållanden och olika problemupplevelser hos olika forskare. Dessa problem medför att kvalitativa metoder fortfarande möts av större skepsis än kvantitativa metoder. Att välja en kvalitativ ansats ger dock även många fördelar, exempelvis potentialen att få en helhetsbild av det undersökta, att upptäcka bakomliggande sammanhang.

¹⁷² Widerberg, Karin, 2002, *Kvalitativ forskning i praktiken*, s. 67.

Det kvalitativa arbetssättet erbjuder ett flertal olika metoder, bland annat direkt observation, deltagande observation och informantintervjuer samt analys av källor. I tolkningen av resultatet sker en växling mellan att förstå och förklara, vilket innebär att situationen präglas av forskarens eget beteende.¹⁷³ Visionen är att få tag i enheter, vilket förhoppningsvis, utifrån vissa underliggande sociala förhållanden, kan ge en mer nyanserad bild av den företeelse man studerar. Problem som kan uppstå är bland annat en felaktig upplevelse genom den närhet som finns mellan forskaren och objektet, men en större pålitlighet kan erhållas genom växelverkan. Den kvalitativa forskningsprocessens utgångspunkt är fördomar och förförståelse.

Metoden är en krävande form av informationsinsamling, men mycket flexibel då möjligheten finns att komma tillbaka till undersökningspersonerna. I vårt fall fanns dock inte den möjligheten, eftersom svaren lämnades anonymt, vilket gjorde det ogenomförbart att ställa uppföljande frågor till rätt person. Dessutom var det svårt att rent praktiskt få tillstånd till en fortsatt kontakt. Intervjumanualen ska ej innehålla standardiserade frågeformulär, eftersom det ska förekomma så lite styrning som möjligt från forskaren. Eftersom vi har använt oss av färdiga frågor, har vi så långt det är möjligt försökt undvika styrning genom ledande frågor.¹⁷⁴

Ett problem kan vara urval av informanter, att välja rätt personer. Syftet med intervjuer är att öka informationsvärdet och skapa en grund för djupare och mer fullständiga uppfattningar om det fenomen vi studerar, därför är rätt urval mycket viktigt i sammanhanget. Förhållandet mellan informant och intervjuare är känsligt. Att svara på så pass många och omfattande intervjufrågor är krävande, vilket fordrar att den tillfrågade får möjlighet att delta frivilligt. För att eliminera risken för missförstånd är det också viktigt att informanten känner till vilken typ av studie han deltar i.¹⁷⁵ Eftersom syftet inte är att belysa individen eller individuella sammanhang kommer materialet att vare sig analyseras eller redovisas utifrån en individforskning. Intresset ligger inte på personerna som individer, utan snarare vad de kan lära oss om det vi undersöker. Denna kunskap kommer att analyseras och presenteras frikopplat från upphovspersonen, vilket gör analysen mindre ömtålig, både för forskare och inter-

¹⁷³ Holme, Idar Magne, 1997, *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*, s. 93.

¹⁷⁴ Widerberg, 2002, s. 68.

¹⁷⁵ Holme, 1997, s. 102.

vjuperson. Det skapar en trygghet hos båda parter, inte minst när det gäller denna prekära situation.¹⁷⁶

En svårighet som uppkommer i samband med intervjuerna är hur man ska förhålla sig till etiska frågor som konfidentialitet och anonymitet. Kvale menar att det ofta uppstår ett dilemma mellan konfidentialitet och viktiga principer för forskningen.¹⁷⁷ Å ena sidan vill man redovisa intressanta och tydliga resultat för att kunna bidra till förbättring och förändring. Å andra sidan vill man inte utelämna någon av intervjupersonerna som öppenhjärtigt har berättat om sina upplevelser och tankar. Möjligtvis kan vissa av problemen undvikas genom att på ett tidigare stadium bestämma hur resultaten skulle presenteras och att i ett tidigt skede tala om vad uppsatsen går ut på samt låta de intervjuade kommentera det skrivna och tolkade materialet som framkommit i intervjuerna. Innan publicering av uppgifterna ska möjligheten finnas för informanterna att kommentera och godkänna. Det är väsentligt att komma ihåg att intervjuaren har ansvar för de människor som deltar. Vi har valt att numrera informanternas svar och undkommer på så sätt ovanstående problem.

5.1 De sju stadierna

Även om det inte finns ett standardiserat tillvägagångssätt vid genomförandet av kvalitativa intervjuer, föreslår Kvale att arbetet delas upp i sju stadier; tematisering, planering, intervju, utskrift, analys, verifiering och rapportering.¹⁷⁸

5.1.1 Tematisering

Kvale betonar vikten av att tidigt sätta sig in i teorier och litteratur som berör det ämne som ska undersökas.¹⁷⁹ Det inledande stadiet i intervjuundersökningen som ovan beskrivits benämner Kvale tematisering. Här handlar det just om att beskriva ämnet för undersökningen och att formulera uppsatsens syfte.¹⁸⁰ Vid formulering av intervjufrågorna delades dessa in i följande temaområden: skola, bibliotek, och informationssökning. Detta var användbart för oss genom att det strukturerade frågorna, men även för att ge informanterna en överskådlighet i intervjumallen.¹⁸¹

¹⁷⁶ Widerberg, 2002, s. 67.

¹⁷⁷ Kvale, 1997, s. 104ff.

¹⁷⁸ Kvale, 1997, s. 84ff.

¹⁷⁹ Kvale, 1997, s. 58.

¹⁸⁰ Kvale, 1997, s. 84ff.

¹⁸¹ Kvale, 1997, s. 170.

5.1.2 Planering

Vid det andra stadiet, planeringen, ska man ta med alla undersökningens stadi-er, med hänsyn till vilken kunskap man vill erhålla. Här blir det även viktigt att ta hänsyn till moraliska konsekvenser av intervjuundersökningen.¹⁸² Kvale menar att en god planering höjer studiens trovärdighet och rekommenderar därför att forskaren tidigt gör upp en tidsplan där undersökningens olika delar inkluderas.¹⁸³

5.1.3 Intervjuer

I studien används redan fastställda intervjufrågor. Avsikten var till en början att intervjua internerna på Hall utifrån en och samma frågemall, men eftersom tillträde till anstalten inte beviljades sker nu istället intervjuerna i brevform. Genom att använda semistandardiserade intervjuer får man möjlighet att ställa viktiga följdfrågor, vilket dessvärre är omöjligt i detta fall.

5.1.4 Utskrift

Intervjufrågorna lämnades tillsammans med ett informationsbrev till vår kontaktperson på Hall. Frågorna delades sedan ut, med hjälp av en ansvarig inta-gen, till de nio interner som studerar på högskolenivå. I och med att intervjun sker skriftligt, förekommer inte momentet utskrift i undersökningen.

5.1.5 Analys

För att snabbt få en överblick över vad varje person svarat på en specifik fråga skrev vi ut svaren och grupperade dem ämnesvis. Därefter lästes varje fråga för sig för att försöka få en uppfattning om det fanns en allmän uppfattning i frågan eller om svaren skilde sig åt. De frågor som under intervjuundersökningen visat sig irrelevanta för syftet togs bort. I nästa steg placerades frågor som liknade varandra i olika grupper, tillhörande ett visst ämnesområde. Därefter utarbetades en struktur för hur resultaten skulle presenteras. Det visade sig vara komplicerat, eftersom de olika ämnena i mångt och mycket går in i varandra. Med utgångspunkt i uppsatsens delfrågor valdes slutligen de intervjusvar ut till resultatredovisningen som gav svar på respektive frågeställning.

¹⁸² Kvale, 1997, s. 84ff.

¹⁸³ Kvale, 1997, s. 95ff.

5.1.6 Verifiering

Ett av de sista stegen i den kvalitativa intervjuundersökningen är verifiering, det vill säga att fastställa studiens kvalitet. Kvale tar upp tre begrepp för att bedöma en studies kvalitet; validitet, reliabilitet och generaliserbarhet.¹⁸⁴ Hög validitet har en studie med frånvaro av systematiska mätfel, det vill säga att forskaren mäter det som avsågs att mäta.¹⁸⁵ Våra brevintervjuer utgick ifrån uppsatsens frågeställningar som i sin tur utarbetats med hjälp av relevanta teorier. Vår studie kan därmed anses ha relativt hög validitet då resultaten kan återknytas till uppsatsens syfte.

Reliabiliteten hänger samman med undersökningens tillförlitlighet, till exempel om svarsalternativen är tillräckligt uttömmande? Förstår svarspersonerna frågorna? Har forskaren varit noggrann vid bearbetningen av intervjusvaren? Skulle resultatet ha blivit detsamma om studien upprepats? Frågorna i brevintervjun var visserligen fastställda, men de var relativt öppna och gjorde det möjligt för informanterna att svara fritt. Genom att använda förhållandevis öppna frågor hoppas vi även ha kunnat undvika alltför ledande frågor, vilket anses vara ett reliabilitetsproblem. Tillförlitligheten hos de resultat som presenteras är i de flesta fall hög. Däremot är det tänkbart att vissa frågor skulle ha besvarats annorlunda om de ställdes vid ett senare tillfälle. Eftersom biblioteksverksamheten på Hall befinner sig i ett övergångsskede är det tänkbart att vissa frågor har färgats av detta. Vid något tillfälle har vi upplevt att någon svarsperson missuppfattat frågan. Detta problem kompliceras av att vi inte har möjlighet att följa upp dessa frågor. Trots dessa reliabilitetsproblem anser vi ändå att resultaten är nog tillförlitliga.

Kan resultaten anses vara generaliserbara? Det beror på den forsknings-tradition man utgår ifrån. En forskare från den positivistiska skolan skulle med största sannolikhet hävda att åtta intervjuer är ett alltför tunt material för att kunna generalisera eller dra några större slutsatser. Det finns dock flera typer av generaliserbarhet.¹⁸⁶ I detta fall känns det inte aktuellt att använda termen generalisering, istället kan man tala om mönster i materialet som pekar i en viss riktning. Dessa mönster är dock i första hand knutna till de högskolestuderande på Hall och kan inte sägas gälla för studerande på andra anstalter. Eftersom studien är en fallstudie av en specifik anstalts problematik när det gäller studier och biblioteksverksamhet var detta heller inte syftet.

¹⁸⁴ Kvale, 2001, s. 207ff.

¹⁸⁵ Kvale, 2001, s. 208.

¹⁸⁶ Kvale, 2001, s. 210f.

5.1.7 Rapportering

Redovisningen av resultaten sker i huvudsak i en ”fråga – svar version”. Det innebär även att vissa delar av intervjuerna inte kommer att presenteras i uppsatsen, då de inte anses relevanta i förhållande till syftet. Hela intervjumanualen finns dock att tillgå i bilagan. Resultaten kommer att redovisas i fem avsnitt, med anknytning till de fem frågeställningarna. Analysmetoden som använts för att redovisa resultaten kallas för meningskoncentrering, vilket innebär att intervjupersonernas meningar formuleras mer koncist. Alltför utförliga svar har koncentrerats till kortare sammanfattningar, i vilka kontentan av det som uttryckts omformuleras. Intervjusvaren har således reducerats och fått koncisa formuleringar.¹⁸⁷

5.2 Metodproblem och upplägg

Intentionen var att undersökningen skulle baseras på muntliga intervjuer, men eftersom vi nekades tillträde till anstalten utförde vi istället brevintervjuerna skriftligt. Vi valde att behålla frågornas ursprungliga utformning för att i möjligaste mån få de djupgående svar vi eftersökte. Metoden räknas fortfarande som kvalitativ, eftersom frågorna utformats på ett kvalitativt sätt, det vill säga att informanterna själva haft möjlighet att utforma svaren så som de själva önskat. En kvantitativ metod hade krävt ett betydligt större underlag och frågor av en annan karaktär, till exempel flervalfrågor. Ett problem med metodvalet har varit att vi saknat möjlighet att ställa följdfrågor samt att förtydliga de frågor som lett till missuppfattningar. Vid genomgången av svaren framkom att informanterna ibland förekommit nästkommande frågor, varför vi valt att inte strikt följa ordningen fråga – svar, utan placerat svaren där de passat in.

Undersökningskapitlet är uppdelat enligt följande. Intervjusvaren har tematiserats för att passas in under de fem frågeställningarna. Efter den övergripande frågeställningen och underliggande intervjufråga följer ett citat från kommande intervju svar, vilket kan sägas ge läsaren en föräning om frågans respons. För att bevara informanternas anonymitet har vi valt att numrera dem från ett till åtta. De fotnoter som finns till varje citat hänvisar således till en bestämd informant och en specifik fråga. Härpå följer en textdel som utgörs av en sammanfattning av informanternas svar, vilken efter detta analyseras och kopplas till teorin. Vi är medvetna om att redan sammanfattningen innehåller ett visst mått av analys, eftersom den färgas av vår förförståelse och tolkningar

¹⁸⁷ Kvale, 1997, s. 174.

av svaren. Vissa av intervju svaren berör rent praktiska delar av internernas utbildning och saknar därför en naturlig koppling till teorin. I dessa fall finns dock våra personliga kommentarer.

5.3 Alternativa metoder

Det finns förmodligen flera metoder som skulle ha kunnat fungera för undersökningen. En kvantitativ metod, i form av en enkätundersökning av samtliga högskolestudenter på anstalt i Sverige, skulle ha gett oss ett bredare underlag, men då ämnet för uppsatsen i hög grad handlar om människors attityder, föreställningar och värderingar hade det inte nått samma djup som en kvalitativ undersökning.¹⁸⁸ Ett kvantitativt förhållningssätt skulle även ha inneburit en fastare struktur för såväl hur frågorna skulle ha ställts som för hur de sedan skulle ha behandlats i analysen. Vid en mer omfattande studie vore det tänkbart med en kombination av de båda metoderna. En enkätundersökning skulle exempelvis kunna fungera som en förstudie till de personliga intervjuerna eller tvärtom. I detta fall ligger dock fokus på att undersöka individens personliga uppfattning utan att den påverkas av någon annan och där lämpar sig personliga intervjuer bäst.¹⁸⁹ Vår strävan är att dels upptäcka mönster i materialet, dels att uppmärksamma avvikelser, i den mån det går då detta ej är någon heltäckande studie.¹⁹⁰

Vi kunde även ha valt att intervjua anstalts- och bibliotekspersonal, men då vi ville lägga fokus på internernas situation och belysa deras perspektiv bestämde vi oss för att uteslutande inbegripa dem i undersökningen.

¹⁸⁸ Lindlof, Thomas R., 1995, *Qualitative Communication Research Methods*, s. 90.

¹⁸⁹ Larsson, L -Å., 2001, *Tillämpad kommunikationsvetenskap*, s. 50.

¹⁹⁰ Lindén, J. & Westlander, G. & Karlsson, G., 1999, *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning*, s. 14.

6. Resultatredovisning och analys

Nedan följer en presentation och analys av informanternas svar. Varje avsnitt inleds med en av uppsatsens frågeställningar, vilken följs av en sammanställning, egna kommentarer samt en analys av de intervjufrågor- och svar som är relevanta för respektive frågeställning.

6.1 Vilken funktion fyller skolan respektive biblioteket?

Högskolestudier på anstalten Hall påminner i stora drag om studier i frihet, men det finns också många begränsningar. När det gäller handledning från universitetens sida har de intagna ibland svårt att få den hjälp de behöver och har rätt till. Internerna har inte heller möjlighet att välja vilka kurser de vill. Anstaltsbibliotekets huvudsakliga funktion är utlåning av böcker, men det finns en önskan om utökad verksamhet, som bland annat kan innefatta mer bibliotekstid och möjlighet till egen informationssökning.

6.1.1 Hur ser en vanlig skoldag ut?

Vi som bedriver akademiska studier har ett eget litet studierum där vi har en harmonisk studieanda.¹⁹¹

En vanlig skoldag ser ut som på vilken skola som helst utanför anstalten. Dagen startar klockan åtta och slutar strax före fyra på eftermiddagen. Vissa av de intagna skickar och tar emot mail genom en vårdares mailadress. Studierna bedrivs under ordnade former på anvisad plats. Lärarledda lektioner erbjuds för dem som studerar på gymnasienivå och de tar två klassrum i anspråk. Det förekommer ibland att alla högskolestudenter inte får plats i den lokal som är ägnad just för högskolestudier, vilket kan resultera i att vissa ibland får studera i andra för tillfället lediga klassrum. Här arbetar man i huvudsak med kurslitteratur och instuderingsfrågor. Många studerar även ytterligare ett par timmar efter

¹⁹¹ Intervju 2 fråga 5.

det att de blivit inlåsta i cellen. Enligt en av informanterna ser studiesituationen annorlunda ut på Kumlaanstalten, där studenterna får disponera sina studier som de själva önskar, med högre mått av frihet. Kontakten med högskolor och universitet sker brevledes, samt via telefon, fax och i undantagsfall e-mail.

6.1.1.1 *Kommentar och analys*

Skoldagen på Hall ser vid en första anblick ut som på vilken skola som helst, men som framkommer nedan finns det ändå många svårigheter och begränsningar för studenter på anstalt. Redan här kan man dock se att högskolestudenterna inte prioriteras. De får inte plats i den lokal som står till deras förfogande och de har inte heller möjlighet att bedriva sina studier när och var de vill. Kriminalvårdens mål är att få internernas studiemiljö att så långt som möjligt efterlikna studiesituationen utanför anstalten. Även om detta stämmer på ett praktiskt plan så återstår en hel del arbete när det gäller det mentala stöd som krävs för att klara av att studera under den påfrestning som en internering innebär.

6.1.2 Har Ni tillgång till lärarhjälp och handledning?

Det bör påpekas att man ibland kan ana sig till en viss aversion mot sin person då man berättar att man sitter på anstalt /.../ ¹⁹²

Jag har inte studerat så länge och har nog ännu inte förstått vad jag kan kräva för hjälp ännu. Jag kan ju ringa till lärarna, mejla eller skriva men man försöker hålla en låg profil efter som jag bör ha Internet uppkoppling för mina distansstudier. ¹⁹³

Till största delen bedrivs högskolestudierna på egen hand, men ett visst mått av stöd från lärare på respektive högskola förekommer. Korrespondensen sker i huvudsak via e-mail som de högskolestuderande har tillgång till genom skolansvarig på Hall samt i vissa akuta fall även telefonsamtal. Omfattningen av denna varierar dock från universitet till universitet, påpekar flera av studenterna. Det finns emellertid grundskole-/gymnasielärare från Liber på plats som studenterna kan rådfråga, men deras kompetensområde omfattar oftast inte de studier högskolestudenterna bedriver. Flera av de intagna studerar ekonomi, vilket innebär att de dessutom kan hjälpa varandra. Det finns även studenter som är ensamma om ett ämne.

¹⁹² Intervju 5 fråga 6.

¹⁹³ Intervju 4 fråga 7.

En av informanterna upplever att han blir bemött på ett annat sätt från universitetets sida på grund av att han sitter i fängelse. På vissa av landets anstalter ställs ett krav på intagna som studerar på universitet att de måste avslöja för universitetet om sin belägenhet. Anstaltens skyldighet att värna om internernas integritet gäller således inte vid ett sådant förfarande. Här sker åter en jämförelse med Kumlaanstalten, där det kom föreläsare utifrån cirka en gång i månaden.

Det varierar från universitet till universitet hur handledning och kontakt hanteras samt hur tillmötesgående kontaktpersonerna är när det gäller kursinformation. Ibland kan medstudenter utifrån, som läser samma kurs, komma med råd och riktlinjer. I den situation de intagna befinner sig, utan tillgång till Internet, är hjälpen via plattformar och hemsidor ytterst omständlig och svåråtkomlig. Det blir först och främst en fråga om självstudier. Flera av studenterna menar att den handledning som erbjuds är minimal, men att de flesta lärare ändå är så hjälpsamma de kan under rådande omständigheter. Detta innebär i praktiken att det ligger ett stort ansvar på den enskilde individen att ta kontakt och be om hjälp.

6.1.2.1 Kommentar och analys

Distansstudier som bedrivs inne på anstalten skiljer sig inte nämnvärt från liknande studier ute samhället. Däremot upplever en del av de intagna att de blir behandlade på ett annat sätt än övriga studenter, på grund av att de befinner sig på anstalt. Det vore önskvärt om man från universitetets sida kunde visa sig extra tillmötesgående då de intagna i många fall saknar erfarenhet från den akademiska världen. De intagna som är ensamma om att studera ett visst ämne, får ta mycket eget ansvar, vilket kräver motivation och uthållighet utöver det vanliga. Visserligen är det bra att lära sig ta eget ansvar, men det är av stor vikt att internerna får uppmuntran och stöd för att inte komma till korta. Vi förstår att det skulle krävas extra medel för att universitetet ska ha möjlighet att spela en sådan roll för de intagna. Den kostnaden bör dock sättas i relation till de enorma utgifter som läggs ner på internering varje år. Kan utbildning utgöra en positiv påverkan och motverka återfall i brott på lång sikt, borde det vara en självklarhet att regeringen avsätter tillräckliga medel för detta ändamål.

Det är positivt att de intagna i vissa fall kan få hjälp av medstudenter utanför, men på grund av att de endast emellanåt kan använda någon vårdares mailadress blir det väldigt omständligt. Nedan framkommer att studenterna till och med känner sig motarbetade av anstaltsledningen. Möjligen vore det en fördel för de intagna om universitetet inte kände till deras nuvarande belägenhet, för

att undvika att bli bedömda på andra premisser än övriga studenter. Å andra sidan är det till gagn för internerna då de i vissa fall kan få dispens vad gäller inlämningsuppgifter med mera. Det kan vara av intresse att jämföra med andra anstalter för att se vad som skulle kunna göras bättre. Sammanfattningsvis kan tilläggas att informanterna med största sannolikhet skulle tjäna på utökad handledning från universitetet, inte minst ur en pedagogisk synvinkel. Som Bonde-son påpekar är utbildning en av kriminalvårdens få positiva åtgärder när det gäller att minska återfallsfrekvensen i brott.

Enligt Bernt Gustavsson är pedagogens uppgift central, eftersom han/hon kan ifrågasätta invanda föreställningar och tankar som kan utgöra ett hinder för att individen ska kunna ta till sig ny kunskap. När det gäller akademiska studier är det egna, självständiga arbetet en central del av studieprocessen. När det gäller akademiska studier som bedrivs i anstaltsmiljö är dock situationen sådan att det är angeläget med mer stöd och uppmuntran. Högskolestudier leder till ökad självreflektion och man kommer till insikt om att ju mer man lär sig, desto mer inser man att man inte vet. Här blir pedagogens uppgift tydliggjord. Gustavsson påpekar att det är omöjligt att lära sig något nytt om man tror att man redan vet, det vill säga att individens förförståelse står i vägen för nya tankebanor. Han menar vidare att bildningens mening är just rörelsen mellan det bekanta och obekanta. Det man redan vet får utgöra en sorts grundtrygghet som man dock inte får vara rädd att omvärdera i takt med att man lär sig något nytt.

6.1.3 Vilka restriktioner/möjligheter finns vid val av universitetskurser?

Vi får inte /.../ läsa datasäkerhet och liknande ämnen som kan försvåra att vi i framtiden försvårar för polisutredningar. Vi får inte heller läsa en kurs som heter ekonomisk brottslighet, eftersom den kursen läses av åklagare, utredare och poliser som sysslar med ekobrott. De vill väl inte att vi ska komma undan, om vi i framtiden vill göra ekonomiska brott.¹⁹⁴

Det finns utrymme för att anstalterna att ge intagna speciella permissioner men efter Mal-lexander används detta verktyg mycket sällan, även om permissionen avsevärt skulle förbättra möjligheterna till återanpassning.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Intervju 3 fråga 9.

¹⁹⁵ Intervju 5 fråga 10.

Internerna får inte läsa ämnen som kräver praktiska övningar, till exempel kemi, fysik och biologi, eftersom det inte finns tillgång till salar där experiment kan genomföras. Högskolestudenterna får hålla sig till distanskurser och dylikt som är rimligt under interneringen. I de fall de intagna har permissioner finns möjligheten att använda dem för att tentera, vilket annars måste skötas av anstaltspersonalen. Det är sådant som ”man får tjata sig till”, eftersom dessa ofta infaller på helger då lärarna är lediga.

Det är upp till var och en att ansöka om de distanskurser man anser sig vilja läsa och klara av. Några kompletta program blir det inte tal om i studieförmer som dessa. Visst går det även att söka till program om man vill, men universiteten accepterar inte detta då det i vissa fall förekommer många laborationer, föreläsningar, praktiska uppgifter och andra gemensamma träffar som de intagna inte kan närvara vid.

Vissa kurser kan dock inte läsas från Hall på grund av universitetens villkor, till exempel närvaro vid seminarier och tillgång till Internet. I de fall kurser har sammankomster kan emellertid dispens sökas och i vissa fall kompenseras med någon extrauppgift. Då de intagna som bäst har en begränsad tillgång till nätet måste lärarna på universiteten vara mer behjälpliga än om internerna hade haft tillgång till Internet. Dock ska det påpekas att tillgången till Internet i studiesyfte håller på att förändras inom kriminalvården. Under våren 2004 testar man begränsad tillgång vid ett par anstalter. Om detta test faller väl ut kommer fler anstalter kunna erbjuda begränsad tillgång till Internet (redan under hösten 2004 kan Hall få denna möjlighet) och därmed kommer kursutbudet att öka.

Detta är en anstalt med hög säkerhet och intagna som sitter här har oftast långa straff med ytterst begränsade möjligheter till permissioner. De får helt enkelt inrikta sig på kurser som är av karaktären självstudier med minsta antal föreläsningar och laborationer. En av informanterna medger att han, trots att det är ett problem, inte ser någon lösning. Som han uttrycker det, ”/v/i är, som jag tidigare poängterade, oprioriterade och ska antagligen så förbli”. De som har permission kan använda den till att personligt närvara på kurser och seminarier, övriga får försöka lösa det med handledaren på universitetet. En annan av de tillfrågade har efter överenskommelse fått ta del av någon annan students föreläsninganteckningar och vid några andra tillfällen har föreläsningen spelats in och översänts till den intagne så att han har kunnat se den i efterhand. I de fall det gäller extra betydelsefulla moment, såsom vid försvar av akademiska uppsatser, kan undantag eventuellt göras.

6.1.3.1 Kommentar och analys

Med tanke på de intagnas grova brott går restriktionerna i sig inte att ifrågasätta. Visserligen vore en praktisk erfarenhet av studier utanför anstalt positivt för de intagna, inte minst med tanke på den resocialiserande aspekten, men här måste förmodligen säkerhetsaspekten väga tyngst. Däremot vore en tanke att ta in externa lärare från universitetet för att få de intagna att känna sig något mer delaktiga, både vad gäller kursen i sig och samhället i stort.

Det personligt upplevda är en förutsättning för det goda lärandet och fruktbart för själva läroprocessen, påpekar Gustavsson. Här läggs tonvikten på egna observationer, experiment och praktiska övningar för att på olika sätt knyta kunskapen till det praktiska livet och den egna erfarenheten. Detta ser ut att i anstaltssammanhang vara ett svårslösligt dilemma. I enlighet med Gustavssons tankar vore det en stor fördel för de intagna att delta praktiskt i olika studie-sammanhang. Dock återstår det faktum att de intagna är frihetsberövade och kan av säkerhetsskäl inte lämna anstalten. Behovet hos internerna är emellertid stort och anstalten måste se över vilka möjligheter som finns till förändring av situationen.

6.1.4 Vilken funktion fyller anstaltsbiblioteket?

/.../ visst kan man sitta där och läsa också under tiden den är öppen vilket visserligen är rätt sällan, dvs. en gång i veckan (måndagar) mellan 14.30 och 16.00. Således gäller det att utnyttja den tiden till att först och främst inte glömma bort tiden samt att verkligen försöka hitta de böcker man anser sig behöva låna.¹⁹⁶

Tidigare gick jag dit kanske två gånger i månaden, men sedan förändringen har jag ej varit där. Kanske två-tre månader sedan.¹⁹⁷

Biblioteket behövs och det ska vara en rättighet för alla att kunna få tillgång till biblioteket.¹⁹⁸

En viktig del av biblioteksverksamheten visade sig vara utlåning av cd-skivor, men efter det att avtalet sagts upp med Södertälje stadsbibliotek finns inte den möjligheten längre. Biblioteket fyller annars huvudsakligen funktionen att låna ut böcker, men erbjuder även en viss möjlighet att sitta där och läsa. Det finns ett flertal tidningar och tidskrifter som lockar. Flera av de intagna är dock

¹⁹⁶ Intervju 2 fråga 19.

¹⁹⁷ Intervju 6 fråga 20.

¹⁹⁸ Intervju 2 fråga 20.

missnöjda med nuvarande verksamhet. ”Tidigare hade vi trevliga tjejer som alltid var lika kul att träffa och snacka med.”

De intagna har tillgång till biblioteket en gång i veckan. Flera av informanterna berättar att de går till biblioteket ungefär två till fyra gånger per månad, men ett vanligt svar är också att de är missnöjda med förändringen av biblioteksverksamheten och börjar förlora hoppet om att det kommer att fungera igen. En av de tillfrågade går överhuvudtaget inte dit längre.

Biblioteket används främst i lånesyfte, eftersom det är svårt att sätta sig ner och studera då man vet att det endast är öppet en och en halv timme. Dessutom har internerna samtidigt tillgång till sporthallen. Detta gör det viktigt att prioritera tiderna på ett särskilt sätt, enligt flera av informanterna. De som menar sig använda biblioteket i studiesyfte hänvisar främst till möjligheten att kunna söka inspiration från böcker och att hitta relevant litteratur till studierna. Det påpekas dock att det dessvärre har blivit ett mindre utbud av tidskrifter sedan avtalet med stadsbiblioteket sagts upp. Tidigare har studenterna även kunnat beställa studielitteratur av bibliotekarien, vilken fjärrlånats från olika folk- och universitetsbibliotek i Sverige, men efter förändringen får de intagna nöja sig med de böcker som finns på anstaltsbiblioteket.

6.1.4.1 Kommentar och analys

Som framkommit ovan finns ingen självklar koppling mellan studier och bibliotek, inte minst på grund av bibliotekets begränsade öppettider. Det finns inte tid till så mycket annat än att låna böcker, vilket innebär att biblioteket förmodligen inte kan ge den avkoppling och rekreation som behövs för de intagna när bara frihetsberövandet i sig utgör ett stort stressmoment. Biblioteket borde kunna vara en plats för samvaro och diskussion, men eftersom internerna endast har tillgång till lokalen och beståndet en gång i veckan finns inget utrymme för detta. Dessutom bör biblioteket vara en integrerad del av läroprocessen i akademiska studier, inte minst när det gäller att lära sig använda de verktyg som exempelvis utgörs av klassificeringssystemet, sökvägar och ämnesord med mera, vilket man förutsätts känna till som akademiker.

Det ska vara en rättighet för alla att ha tillgång till en väl fungerande biblioteksverksamhet, oavsett om man befinner sig på anstalt eller inte.¹⁹⁹ I nuläget

¹⁹⁹ SFS 1996:1596, <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19961596.HTM>

2 § Till främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek. Folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare. /.../

finns risken att biblioteket blir förknippat med negativa känslor, något som är beklagligt med tanke på frigivning och fortsatta studier. Det är dessutom svårt att bedriva studier på ett önskvärt sätt på anstalt efter förändringen av biblioteksverksamheten, då inte längre möjligheten att kunna beställa studielitteratur genom fjärrlån finns. Enligt en tolkning av internernas svar har biblioteket inte någon hög prioritet från anstaltens sida. Huruvida detta är en planerings- eller resursfråga kan diskuteras.

Biblioteket borde vara en naturlig del av det livslånga lärandet, något Rolf Ejvegård understryker. Människan ska kunna utvecklas under hela livet i ett demokratiskt samhälle och biblioteket kan här bli den plats där medborgarna obehindrat ska få ta del av informationen för att utvecklas och bli engagerade individer i demokratin. Bernt Gustavsson fortsätter på samma spår då han menar att det inte bara är skolan som ska vara av betydelse i bildningssammanhang, utan det finns flera kulturinstitutioner som bibliotek och museer som är till för att bilda människan och utveckla samhället.

Biblioteket har som uppgift att vara en bildande institution och utgör således en central del av samhällets modernisering och demokratins villkor, fortsätter Gustavsson. En god demokrati ska dessutom göra det möjligt för enskilda människor att förverkliga sig själva, menar Ejvegård och tillägger att man genom att förbättra människans tillvaro i viss mån kan lyfta människan själv, hennes karaktär, önsknings och sätt att se på livet. Med Ejvegårds resonemang som bakgrund blir det än mer tydligt hur biblioteket brister i att tillfredsställa internernas informationsbehov. Enligt Tore Persson bör Internets betydelse poängteras för de resurssvaga, detta eftersom de har svårare än andra att få tillgång till information via traditionella vägar. Internet blir i detta fall extremt jämlikt, eftersom informationen finns tillgänglig för samtliga medborgare. Detta förutsatt att alla har tillgång till Internet, något som kanske ligger i folkbibliotekens uppgift? Ejvegård fortsätter på samma tanke när han menar att biblioteket bör spela en naturlig roll i det demokratiska samhället. Det ska vara en plats där människan obehindrat ska få ta del av informationen för att utvecklas och uppmuntras att intressera sig för demokratiska frågor.

6.1.5 Hur kan man förbättra biblioteksverksamheten i studiesammanhang?

/.../ till att börja med så behöver man ha en utbildad bibliotekarie som kan vägleda en när man söker information och som vet hur man går tillväga för att hitta den relevanta informationen som man söker.²⁰⁰

Någon enstaka är nöjd med nuvarande situation, men de flesta av informanterna har idéer på förändringar och förbättringar av biblioteket i studiesyfte. En avsevärd lättnad skulle vara om anstaltsbiblioteket hade samma befogenheter som biblioteken ute i samhället, det vill säga Internetuppkopplade datorer, menar de intagna. En idé som framkom vore att upprätta ett par datorer med tillgång till Internet och låta verksamheten pågå under ordnade former, till exempel under överinseende av en utbildad bibliotekarie.

Studenterna tror att de skulle gynnas avsevärt av detta. Förslaget har ifrågasatts av säkerhetsskäl, men flera av de tillfrågade menar att det går att spärra otillåtet surfande och chattande. Någon påpekar att så länge stadsbiblioteket i Södertälje var ansvariga för verksamheten fungerade allt som det skulle, med undantag för just Internetfrågan. Möjligheten att kunna söka artiklar, uppsatser och annat av intresse för studierna ses som mycket önskvärt. En annan tanke är att internerna skulle kunna ha privata lånekort, så att fler börjar känna personligt ansvar för de lånade böckerna. Att kunna söka i ett register som lagrar och uppdaterar veckovis på ett riktigt bibliotek är ytterligare ett förslag. Informationen skulle kunna lagras på en löstagbar eller extern hårddisk, något som numera inte är speciellt kostsamt. Då skulle man kunna veta om böckerna finns och i så fall om och när de är tillgängliga. Vikten av att ha en utbildad bibliotekarie på plats betonas, detta för att kunna få professionell hjälp och vägledning i informationssökningen. I övrigt efterfrågas mer tidsmässig tillgång till biblioteket av nästan alla tillfrågade.

6.1.5.1 Kommentar och analys

Det är intressant att de tillfrågade själva efterlyser vägledning av en bibliotekarie för att underlätta informationssökningen. Viktigt är dock att betona just *vägledning* för att internerna själv ska vara aktiv i sökprocessen, och i förlängningen lära sig hantera och sovra i det väldiga informationsflöde som står till buds. Många av informanterna har idéer om hur man på olika sätt kan kringgå de säkerhetsföreskrifter som förhindrar Internetuppkoppling på anstalt. Det är

²⁰⁰ Intervju 5 fråga 22.

viktigt att anstaltsbiblioteket liknar de bibliotek som finns ute i samhället, inte minst när det gäller möjligheten till egen informationssökning för högskolestudenter. I en artikel i Bibliotekspressen från 2003 diskuteras bruket av brandväggar och filter, men det har ännu inte framkommit några permanenta lösningar. När det gäller tanken om ett uppdateringsbart register från *ett* bibliotek återstår dock det faktum att man inte har tillgång till LIBRIS och andra interaktiva databaser.

Louise Limberg påpekar att det finns en stark koppling mellan informationssökning och kritiskt tänkande, vilket innebär att problemorienterad undervisning med biblioteket som bas kan vara ett sätt att utveckla tänkandet. En slutsats av detta kan vara de intagna inte får tillräcklig träning i att söka information på egen hand och därför går miste om de fördelar som detta enligt Limberg för med sig. Studier hjälper också till att utjämna bildningsklyftor och höja såväl utbildnings- som bildningsnivån i samhället, menar Lena Lindgren. Möjligheterna till perspektiv, engagemang, kritisk skolning och skapande måste komma så många som möjligt till del, anser Lindgren, då riskerna för utanförskap är många.

Gustavsson fortsätter på samma linje när han betonar att kunskap är makt och att utbildning är politisk makt. Utan förmågan att tänka kritiskt finns risken att individen blir trångsynt och saknar förmågan att se komplexiteten i tillvaron, vilket innebär att människan inte får utnyttja sin kapacitet till fullo. Människans identitet, våra värden och normer formas i samspel med andra, fortsätter Gustavsson. När vi växer upp formas vi av den värld vi möter i hemmet och i skolan. Men vi är inte bara en del av den kultur vi formas av, vi har också möjligheten att opponera oss och att göra uppror mot den. Samma tanke återkommer hos Berger och Luckman vilka menar att individen föds in i en social struktur och värld. Den primära socialisationen följs sedan av flera processer som leder individen vidare till nya områden. Även om de intagna inte gjort uppror i bokstavlig mening kan man ändå påstå att de radikalt försöker förändra sin situation genom högskolestudier. Utbildning blir följaktligen en möjlighet för underprivilegierade grupper att stärka position i samhället. Biblioteket kan här fungera som banbrytare för bildning genom att stimulera läs- och kulturintresse hos alla människor, inte minst hos de med bristande skolgång.

6.2 Varför studerar de intagna?

Flertalet av högskolestudenterna på Hall har brister i sin tidigare skolgång, men det finns också de som redan innan anstaltsvistelsen påbörjat såväl teoretiska

studier som högskolestudier. Många av de tillfrågade anser att studier är det vettigaste de kan företa sig under interneringen och att en utbildning även kan leda till ett bättre liv efter frigivning. Enligt de intagna finns det inte några självklara rättigheter att bedriva studier på högskolenivå på anstalt. Flera av informanterna vittnar även om att de upplevt ett motstånd från anstaltens sida vad gäller påbörjandet av eftergymnasiala studier. Alternativen till studier är till exempel industriarbete och städning, vilket enligt informanterna endast är ett utsiktslöst tidsfördriv. Genom att studera kan de intagna bibehålla intresset för världen utanför och undvika stagnation.

6.2.1 Tidigare skolgång och påbörjande av högskolestudier

Mina tidigare skolgångar är inget att bravera om. Jag har den obligatoriska 9-åriga grundskoleutbildningen innan jag började begå brott och all gymnasial och eftergymnasial utbildning har jag fått möjlighet att läsa in på anstalter.²⁰¹

Gemensamt för flertalet av de intagna är stora brister i den grundläggande utbildningen. I de flesta fall har gymnasiekompetens lästs in eller kompletterats på anstalt, i vissa fall även på Komvux och genom Kunskapslyftet. Två av informanterna har fullföljt treårig teoretisk linje på gymnasiet med efterföljande studier vid universitet innan anstaltsvistelse. Ytterligare en av de tillfrågade hade påbörjat gymnasiets ekonomiska linje, men avbrutit sina studier efter andra året. En av de intagna hade före sina komvuxstudier gått en praktisk hemteknisk linje på gymnasiet. De flesta av studenterna påbörjade alltså sina högskolestudier på Hallanstalten, i många fall blev det ett naturligt steg efter att ha läst in grundskole- och gymnasiekompetens. I två fall av åtta inleddes högskolestudierna utanför anstalt och fortsatte sedan under verkställigheten.

6.2.1.1 *Kommentar och analys*

Majoriteten av de intagna på Hall har en ofullständig skolgång när de anländer till anstalten. Det som är positivt i sammanhanget är att Hallanstalten ändå lyckats motivera internerna att fullfölja sina grundläggande studier. Dock saknas det fortfarande ett engagemang från anstaltens sida när det gäller högre studier, vilket framkommit ovan. Flera av informanterna har dock slutfört eller påbörjat teoretiska studier på gymnasienivå, vilket i sammanhanget får räknas som en relativt god utbildning. Teoretiska gymnasieprogram är mer anpassade för fortsatta studier än de praktiska programmen, något som för det stora flerta-

²⁰¹ Intervju 2 fråga 4.

let på anstalt innebär att påbörjandet av högre studier kräver mer uppmuntran och stöd från anstaltens sida.

Enligt Gustavsson har många människor en negativt bestämd uppfattning om bildning. Den härrör ofta ur en erfarenhet som är nedsättande i en eller annan mening, eller socialt segregande mot vissa grupper. Bildning associeras inte sällan med ett socialt accepterat uppträdande, istället för att förknippas med inneboende möjligheter som jämlikhet och människors möjlighet till personlig utveckling. Eftersom internernas tidigare skolgång ofta uppvisar stora brister kan man förmodligen utgå ifrån att inställningen till studier och bildning inte är odelat positiv. Här ser vi återigen vikten av att anstalten utövar positiv påverkan.

I skolsystemets uppbyggnad finns tanken om att alla barn ska ha en gemensam grund, menar Gustavsson. Därefter följer en uppdelning, i vilken en del av befolkningen går till teoretisk högre utbildning och en annan del till praktiska yrkesutbildningar. Dessa uppdelningar följer både klass- och könsmönster, i många länder också ras och etnicitet. I bildningstanken finns en ständigt närvarande och till synes ofrånkomlig motsättning mellan jämlikhet och elitism. På vissa sätt går det att betrakta all form av utbildning som en utsortering av eliter. Lena Lindgren menar att restriktioner, frihetsinskränkningar och handlingsutrymme förutsätts av tillgången på de resurser som individen förfogar över, något som känns synnerligen aktuellt i anstaltssammanhang. Med tanke på att majoriteten av de intagnas bakgrund är präglad av brister i skolgången, kan man utgå ifrån att de är sämre rustade för att leva upp till samhällets krav. Bondeson inflikar att miljöförhållanden utanför anstalten påverkar individen och menar att kriminella med ogynnsamma miljöförhållanden klarar sig betydligt sämre än de som har det bättre ställt i samhället. De som haft dålig arbetslivserfarenhet före anstaltsvistelsen klarar sig också sämre efter utskrivningen, sammanfattar hon. För högskolestudenterna på Hall blir studierna ett sätt att förbättra villkoren inför framtiden.

Bildningstraditionen representeras av demokratiska jämlikhetssträvanden som söker se kunskap och bildning som en möjlighet för alla människor, poängterar Gustavsson. I enlighet med hans tankar är det ur demokratisk synvinkel en nödvändighet att ge alla samma möjlighet till utbildning för att så långt det är möjligt motverka ett segregerat samhälle. I ett samhälle utan djupare demokrati kommer personer med omfattande ekonomiska, sociala och kulturella resurser att ha större möjligheter att utöva inflytande än de som är sämre rustade.

6.2.2 Hur kommer det sig att Du började studera?

/.../ om sanningen skall fram så hade inte jag börjat studera om inte vissa, bl.a. min flickvän, hade uppmanat eller näst intill övertalade mig om att börja studera för att göra något vettigt av den långa fängelsetiden.²⁰²

Det varierar huruvida informanterna studerar på eget initiativ eller inte. För de som inte uppmuntrats av någon annan handlar det till stor del om att hålla hjärnan igång under interneringen och att öka sina chanser till ett bättre liv efter frigivningen. En av de intagna berättar att det inte fanns möjlighet till högskolestudier då han kom till Hall, utan han och en annan intagen fick förhandla med dåvarande programchef, som visade sig vara positiv till förslaget.

Till en början visste de inte vilka kurser som kunde läsas på distans utifrån rådande omständigheter. Efter att ha sett en annons i Dagens Nyheter om att företag kunde köpa uppdragsutbildningar i företagsekonomi vid Uppsala universitet, kontaktades följaktligen universitetet av de intagna. De berättade om sin nuvarande belägenhet samt att de önskade studera. Internerna fick ett positivt gensvar, men problemet var att ett flertal uppgifter måste lösas på webben. Dessa delar kunde dock anpassas efter internernas behov genom att en dator med hela kursens hemsida i systemet kunde iordningställas, något som gjorde att det gick att genomföra alla moment. När det var dags att tentera av de olika kursmomenten kom en tentamensförrättare från universitetet och övervakade så att allt skedde enligt praxis.

Efter någon termin beställdes kurskataloger även från andra högskolor och universitet för att undersöka vilka kurser som var möjliga att läsa på distans som vanliga studenter. Efter att de blivit antagna på kurserna meddelades kursföreståndarna om deras situation och en redogörelse för hur de praktiskt skulle kunna genomföra sina studier. Det visade sig då att flera universitet var positiva till förslagen och anpassade studierna på ett sätt som överensstämde med de intagnas begränsade förutsättningar. Vid den tidpunkten fanns även en datalärare på Hall som var hjälpsam och erbjöd sin hjälp med att ladda ner hemsidor och sköta diverse kontakter med universitetet. Han blev senare även godkänd som tentamenssamordnare på två universitet.

För andra handlar det till stor del om att ha uppmuntrats till studier av någon annan, till exempel vän eller flickvän. Samtliga understryker dock vikten

²⁰² Intervju 2 fråga 2.

av att själv vara motiverad för att det ska kunna fungera. Endast två av de tillfrågade studerade på högskola innan gripandet.

6.2.2.1 Kommentar och analys

Med tanke på ovanstående kan man ifrågasätta om studier på universitetsnivå hade existerat på Hall överhuvudtaget om inte internerna själva hade utövat påtryckningar. Det är inte heller anstalten som uppmuntrat de intagna till studier, utan det är på eget initiativ eller på förslag från familj och vänner. Ett sätt att se på saken är att anstalten kanske inte ser högskolestudier som en del av rehabiliteringen? Självklart spelar även ekonomiska faktorer in, men frågan är om inte kriminalvårdens grundtanke, att återanpassa den intagne till samhället, bör väga tyngre. I de fall gymnasieutbildningen är fullföljd och ett fortsatt intresse för studier finns, bör det vara en självklarhet att internen uppmuntras av anstalten att fortsätta med akademiska studier som ett led i att bryta den kriminella banan och gamla föreställningar.

Enligt Hans Dahlgren är avsikten med de individuella utbildningsprogrammen på anstalt att internernas behov ska utgöra stommen. Den intagnes behov av utbildning ska alltid vara det centrala för bedömningar och en genomgående arbetsmetod för Sveriges anstalter är individperspektivet. Med ovanstående i åtanke överensstämmer idealen dock inte med verkligheten och det ser inte ut att tas någon hänsyn till den demokratiska aspekten. Demokratien styrs av ekonomiska faktorer till stor del, anser Lennart Lundquist. Detta kan få till följd att det blir nödvändigt att först ta hänsyn till de ekonomiska villkoren för demokratin. Trots att ekonomiska förutsättningar finns är demokrati ingen självklarhet, vilket medför att de svagare i samhället alltid behöver kämpa för sina demokratiska rättigheter. Detta stämmer väl överens med de intagnas situation på Hall då de själva får kämpa sig till sin rätt till högskolestudier.

Lars Dolmén pekar på att det finns ett samband mellan ofullständig skolgång och kriminalitet. Majoriteten av informanterna på Hall hade brister i sin tidigare skolgång, men de förefaller nu ha omvärderat sin inställning till studier, inte minst genom att betona betydelsen av att ha en utbildning att falla tillbaka på efter frigivning. Dahlgren menar att människan, i enlighet med en humanistisk grundsyn, är en skapande och aktiv individ som har inneboende resurser att forma sitt eget liv. Frågan är dock om dessa resurser tillåts komma fram i full utsträckning då anstalten väljer att inte prioritera de intagna som studerar på universitetet?

Gustavsson menar att alla människor är bildbara och att under rätt förutsättningar kan människans outnyttjade anlag utvecklas under hela livet. Männis-

skans mindre goda sidor går således att komma åt och ”bota” genom att väcka andra intressen till liv och på så sätt inspirera till något nytt. Enligt Lena Lindgren handlar folkbildning i slutändan om att öka förutsättningarna för att människor på lika villkor ska kunna delta i och ha inflytande över de beslut som fattas på olika nivåer i samhället. Det finns alltså en möjlighet att påverka sin egen livssituation, något informanterna genom sina studier har påbörjat.

6.2.3 Rättigheter och svårigheter gällande högskolestudier på anstalt

/.../ utan att överdriva kan man påstå att det från början funnits ett ganska stort motstånd för högskolestudier här på anstalten.²⁰³

Så fort man vill göra något som inte anstalten har kontroll på så blir det ett himla liv. Orkar inte skriva ner allt jobb vi lagt ner för att få studera, utan kan bara säga att vi har stött på svårigheter.²⁰⁴

När det gäller rättigheter till studier är flertalet av informanterna mycket kritiska till anstaltens agerande. Som positivt i sammanhanget nämns dock möjligheten att skicka och ta emot e-post från lärarna från respektive universitet, men svårigheterna överväger. Att inte ha tillgång till Internet ses som ett enormt bakslag, eftersom det idag är mer eller mindre en nödvändighet för studenter på högskola och universitet. En stor del av distansstudierna bygger just på att hämta information från en så kallad plattform. En av de tillfrågade påpekar att han läser en kurs vid Uppsala universitet som heter ”Juridisk översikt kurs med IT-stöd” och namnet på kursen torde säga allt. Skälet till att han sökte den kursen från början var att studenterna blev lovade tillgång till Internet efter årsskiftet, men detta har ännu inte tillämpats. Den intagne har svårt att se något skäligt dröjsmål i detta, men understryker att ”vi är å andra sidan inte i den prioriterade gruppen heller”. En annan av studenterna nämner att informationshämtning och kommentarer på utkast och inlämningsuppgifter i Uppsala för närvarande sköts av hans flickvän, då ingen möjlighet till egen informations-sökning finns.

Några självklara rättigheter finns inte enligt de intagna, utan det erbjuds endast en viss hjälp efter att de själva kämpat och vidtagit de åtgärder som krävs för att registrera sig och så vidare. Myndigheten har enbart skyldighet att

²⁰³ Intervju 4 fråga 6.

²⁰⁴ Intervju 1 fråga 8-9.

erbjuda grundskole- samt i vissa fall även gymnasiestudier, annars är det helt upp till anstaltsledningens goda vilja. En av svårigheterna kan även vara att anstaltspersonalen ser på de intagnas studier med viss avundsjuka, men det finns ändå de som ser studier som ett bra redskap för rehabilitering.

Många kriminella drivs av viljan att tjäna mycket pengar, betonar en av de studerande och menar att ett legitimt sätt att få ett arbete som ger mycket pengar är via studier, ”detta skulle i så fall hålla vissa borta från kriminaliteten”. Det finns även exempel på direkt hindrande av studier, då en av de intagna under sin tid på Kumla inte tilläts studera det antal poäng han ville. Efter att på egen hand kontaktat en jurist på Högskoleverket fick han slutligen igenom sina önskemål.

”Det finns inga rättigheter, bara skyldigheter” som en av studenterna uttrycker det. En av svårigheterna är tillvägagångssättet när de ska köpa studielitteratur. Först beställs litteraturen från bokhandeln som sedan skickar den till anstalten med postförskott. ”Därefter börjar det jobbiga!” När den intagne får postanvisningen utlämnad till sig cirka tre dagar efter ankomsten till Hall, ska en anhållan skrivas om att få använda sina egna pengar som finns på ett anstaltskonto till att lösa ut litteraturen, därefter ska myndigheten besluta om detta, vilket kan ta upp till tre dagar. Efter det ska det åter skrivas en anhållan om att paketet ska lösas ut och lämnas till beställaren. Efter att paketet kommit till myndigheten ska säkerhetsgruppen kontrollera det och sedan lämna paketet till förrådet. Förrådet lämnar ut saker till de intagna varannan vecka. Det innebär i praktiken att det tar mellan 10 och 30 dagar att få in studielitteraturen.

Andra problem är, enligt densamme, att de utan förvarning kan bli avkrävda sina datorer för visitering. En sådan kontroll kan ta upp till tre veckor, då studenten får klara sig utan det arbete som finns i datorn. Flera informanter ifrågasätter anstaltens sätt att sköta studieverksamheten och påpekar att det behövs stöd för en fungerande återanpassning. Som en av de studerande uttrycker det: ”man tvingas ju stå med mössan i handen eftersom man lägger ned mycket möda på studierna och de kan sätta stopp för dom när som helst”. Detta får till följd att man hellre följer rådande regler än ifrågasätter.

6.2.3.1 Kommentar och analys

Det är en övervägande negativ ton över informanternas svar och ingen nämner något om det faktum att de har vissa rättigheter när det gäller studier. Här kan frågan ställas om det inte borde vara anstaltens skyldighet att informera de intagna om de privilegier som trots allt existerar. I lagen står att

/h/ar intagen behov av undervisning, utbildning /.../ skall sådan beredas honom under arbetstiden, om det kan ske med hänsyn till anstaltstidens längd och den intagnes förutsättningar.²⁰⁵

Som nämnts tidigare är lagen tämligen godtycklig, vilket medför att den kan tolkas på det sätt som passar anstaltens ändamål bäst. Att höja kompetensen bland de motiverade intagna borde enbart ses som positivt från anstaltsledningen, men eftersom det ännu inte finns något fastställt om högskolestudier i fängelse kan alltid argumentet om bristande ekonomiska resurser användas. Dessutom kan omständigheter kring att bedriva högskolestudier ha en avskräckande effekt för presumtiva studenter i anstaltsmiljö.

Ekonomiska drivkrafter hotar ständigt en fungerande demokrati, framhåller Gustavsson. Här kan man se tydliga paralleller med de högskolestuderande internernas situation, där anstalten begränsas av knappa resurser och byråkrati. Vidare menar Gustavsson att bildning kan vara en verkande kraft i samhällets modernisering och på så sätt också bli en konstruktiv reaktion på och en skapande motkraft till avhumaniserande drivkrafter. Ulla Bondeson är visserligen mycket kritisk till kriminalvårdens metoder, men väljer dock även att visa på de positiva påverkningsprocesser som trots allt går att finna inom verksamheten, vilket främst utgörs av yrkesutbildning och studier. Rätten till studier kan försvaras av såväl rehabiliterande som humanitära skäl, anser Bondeson. Med tanke på att den grundläggande skolutbildningen i så hög grad är försummad för flertalet av de intagna på olika anstalter, är det anmärkningsvärt att inte mera satsas på att reparera dessa brister, påpekar hon.

Att luckor i utbildningen gör människor handikappade i vårt moderna samhälle såväl socialt som arbetsmässigt borde sannolikt vara omöjligt att ifrågasätta. Samtidigt vet vi, fortsätter Bondeson, att de utbildningsmässigt sämst ställda grupperna ofta är de minst motiverade när det gäller vidare studier, beroende på att de aldrig fått lära sig studieteknik eller inse betydelsen av utbildning. Att det finns ett intresse bland de intagna för bättre yrkesutbildning och bättre teoretisk utbildning är dock uppenbart enligt Bondeson. Informanterna på Hall visar stort intresse för studier, oavsett om de tidigare har erfarenhet av teoretiska studier eller inte. Man kan dock anta att brist på rutin innebär större hinder för att påbörja akademiska studier

²⁰⁵ SFS 1974:203, 2:10 §

6.2.4 Vilka alternativ finns om Du inte pluggar?

Alternativen är inte så upplyftande; antingen går man till ”industrin” och blir hjärndöd eller också deltar man i el-tele utbildningen vars innehåll är något diffust.²⁰⁶

De alternativ som finns för de intagna som inte vill förkovra sig i studier är industriarbete eller diverse kurser. En kurs som pågår heltid på Hall är el- och teleutbildning. Industriverksamheten utförs av tillverkningsföretag och grundas på elementära arbetsinsatser där ordinarie ersättning utgår. Arbetsuppgifterna kan exempelvis bestå av att sätta kontakter på kablar och packa dem. Ersättningen är den samma för alla intagna, dvs. 9,40 kr/timmen. Inom den svenska kriminalvårdslagen finns något som benämns som sysselsättningsplikt eller arbetsplikt. Denna innebär att den intagne måste delta i anvisad sysselsättning (om man inte är pensionär). Studier (grundskole-, gymnasie- och högskolestudier) räknas som sysselsättning enligt gällande lagstiftning, i det fall man inte vill studera måste man delta i någon form av arbete.

Utöver ovanstående finns även annan form av sysselsättning som till exempel städning, trädgårdsarbete och underhåll. Några av informanterna har påpekat att en del av arbetsuppgifterna som utförs på anstalter är ett meningslöst tidsfördriv, men ett exempel på en mer vettig sysselsättning är snickerierna som finns vid en del anstalter där man bland annat gör möbler. Emellanåt tar internerna egna initiativ och driver igenom något eget som en navigationskurs, kost- och näringslära eller liknande. Det bedrivs även olika former av programverksamhet som behandlar problematiken kring droger och kriminalitet. En av informanterna har svarat att ”/.../ tänkande som var aktuellt i Canada för 10 år sedan” fortfarande finns kvar inom den svenska kriminalvården.

6.2.4.1 Kommentar och analys

Studier kan säkert i flera fall vara ett behagligt sätt att slippa enformiga och monotona arbetsuppgifter. När det gäller högskolestudier krävs dock ett stort engagemang från individen, inte minst med tanke på de krav som universitetet och CSN ställer på studieresultat. Med tanke på informanternas negativa syn på de arbetsuppgifter som står till buds, kan man dock ifrågasätta om arbetet har någon rehabiliterande effekt överhuvudtaget.

²⁰⁶ Intervju 8 fråga 12.

6.2.5 Kan studier vara en väg tillbaka in i samhället?

Ja, generellt tror jag det då utbildningen är låg bland intagna. För de unga som fortfarande har en chans att komma in i samhället igen är det jätteviktigt att man uppmuntrar dem att studera. För de äldre bovarna är det nog för sent.²⁰⁷

Jag tycker mina studier på ett påtagligt sätt har påverkat min personlighet. Allteftersom ens kunskap ökar så inser man att det finns alternativa vägar att gå och jag tror att jag hade bibehållit min tidigare trångsynta syn på världen om jag inte hade börjat studera.²⁰⁸

Ja man blir inte lika glömsk och ointresserad av hur samhället förhåller sig utanför då nyheter annars inte spelar någon roll här. Man måste ha något att fokusera på då man inte kan tänka för mycket på vad som händer där ute om man vill behålla sitt förstånd.²⁰⁹

Det kommer att bli radikala förändringar för min del efter genomförda studier. Jag tror att den gamla klyschan om att ”kunskap är makt” stämmer och detta tror jag att jag ska komma att få erfara.²¹⁰

Samtliga informanter är överens om att studierna har stor betydelse för livet efter frigivningen och understryker vikten av att få det stöd och den hjälp som behövs. Studierna öppnar nya möjligheter, både på arbetsmarknaden och på det personliga planet, till exempel hur man tacklar vardagsproblem. Som en av studenterna uttrycker det: ”många styrs bort från kriminaliteten i takt med att kunskapsnivån ökar, det är min bestämda åsikt”. Flera betonar dock de problem som kvarstår trots möjligheten till studier. Som tidigare straffad utesluts man automatiskt från ett stort antal yrken, oberoende av utbildning, menar en av informanterna. En annan påpekar att det förmodligen blir svårt att få jobb, men att studierna kan öka chansen att kunna starta något eget istället.

Det positiva överväger dock, inte minst tanken att man genom nya kontakter i ”vanliga” kretsar kan få ett arbete man trivs någorlunda med och på så sätt kunna bygga upp något som är värt att vara rädd om. Enligt en av internerna är pengar en stark drivkraft för kriminella, vilket innebär att om pengar kan fås på ett av samhället accepterat sätt krävs ingen kriminalitet. I dagsläget är studiemeriter från högskola/universitet ofta ett krav för att få ett kvalificerat arbete. Ett par av informanterna anser sig inte ha påverkats rent personlighetsmässigt av studierna på anstalten. En av dem ger dock en vidare bild av det och säger: ”/d/ock har jag sysselsatt mig med något bra som kan gynna mig vid min fri-

²⁰⁷ Intervju 1 fråga 15.

²⁰⁸ Intervju 5 fråga 13.

²⁰⁹ Intervju 4 fråga 13.

²¹⁰ Intervju 2 fråga 14.

givning och som kan ge mig arbete i ett senare skede. Detta är självklart positivt”.

En övervägande stor del av informanterna tycker att de har utvecklats i positiv riktning och att nyttan av studier är stor både vad gäller innanför och utanför anstalten. Inne på anstalten kan studier upphäva effekten av att de intagna stagnerar i tanken, ”/m/an blir betydligt dummare av att sitta i fängelse (förhoppningsvis inte permanent) men självklart motverkas ju detta om man nu studerar”. Tanken liksom kroppen behöver regelbunden stimulans för att inte en försämring ska ske eller som en tillfrågad menar: ”/g/enom att hela tiden träna hjärnan så bibehåller jag en skärpa som intagna annars normalt sett förlorar”. Ytterligare en viktig aspekt är att studier ger ett visst mått av ansvar, vilket innebär att de intagna inte vill förstöra något de satsat på. Flertalet menar också att studier är det vettigaste man kan sysselsätta sig med under strafftiden, eftersom det annars råder brist på kreativitet inne på anstalten.

Även i ett vidare perspektiv ser informanterna att studier kommer att vara en hjälp vid frigivningen. På det intellektuella planet har ett flertal av dem förändrats anmärkningsvärt och har fått en insikt om vikten av kunskap. Majoriteten av de tillfrågade menar att studierna inte bara utgör ett tidsfördriv under verkställigheten, utan är något som får positiva konsekvenser. En av informanterna menar att han genom sina studier fått ökad kunskap om datorer, vilket kan hjälpa honom att starta egen verksamhet, något som i förlängningen kan leda till ett större mått av självrespekt. Bortsett från den personliga vinningen är en av informanterna rädd att studierna kanske inte kommer att utgöra den språngbräda tillbaka till samhället som han i förstone trott. Med detta menar han dock inte att det är meningslöst för de intagna att studera, men han vill belysa de svårigheter som återstår innan man som före detta intern åter kan bli en del av samhället. Studierna kan dock vidga vyerna för vissa intagna och samhället borde vara bättre på att tillvarata den förändring som utbildning kan medföra, avslutar han. En av de tillfrågade har som mål att doktorera i sociologi och genom sina erfarenheter kunna vara med i förändring och utveckling av den svenska kriminalvården.

6.2.5.1 Kommentar och analys

Interner har i princip samma rättigheter som övriga medborgare till olika institutioner som tillhandahålls av samhället. Med det som bakgrund är det följaktligen viktigt att interner och villkorligt frigivna integreras så långt som möjligt med myndigheter/instanser ute i samhället. Här kan man ställa sig frågan varför inte fängelsebiblioteket och i förlängningen även biblioteket utanför anstalten

nämns i sammanhanget? Internerna anser själva att de, efter frigivning, blir märkta av vårt samhälle och har sämre chanser än andra. Av informanternas svar att döma anser de dock att de har fått ökat självförtroende, men förutser att arbetsmarknaden för deras del trots allt kommer att vara begränsad, på grund av samhällets inställning till före detta brottslingar. Däremot ser flera av internerna en möjlighet i att starta eget.

Gustavsson för en diskussion kring just självförtroende och självuppfattning. Han menar att tolkningen av saker och ting utanför en själv är beroende av ens egen självuppfattning och att subjektet således hänger samman med tolkningen av yttervärlden. Förutsättningen för ett moraliskt ansvar är en fri och suverän människa, fortsätter Gustavsson, men människan finns alltid i och uppfattar sig själv i relationer. Han menar vidare att människans sociala liv bestäms till stor del av hur ens självuppfattning ser ut. Bildning kan vara ett sätt att påverka någons syn på sig själv i positiv riktning. Kulturen är till för att tjäna människan i det dagliga livet. På en anstalt formas dock vardagen av regler och rutiner, vilket begränsar friheten och inkräktar på människans suveränitet. Därför är det extra viktigt för instanser inom anstalten som påminner om samhället utanför, exempelvis biblioteket, att försöka utgöra en positiv influens för de intagna.

Även Emin Tengström diskuterar kunskapens och folkbildningens roll i samhället. Han menar att många hotas av de stegrande kraven på kompetens i arbetslivet och att det därför är viktigt att motverka uppkomsten av nya, stora sociala klyftor i kunskapssamhället. Om värderingsförändringar ska kunna komma till stånd måste människor se bättre alternativ framför sig än de nuvarande. Av informanternas svar att döma är det just detta de försöker göra, att genom studier bygga upp en ny värdegrund. Att omtolka verkligheten innebär att man sätter sig själv och sina värderingar på spel, men skulle vi bara hålla oss till det vi tidigare kände till skulle vi stanna i en begränsad värld av egna fördomar. Skulle vi däremot bara söka det främmande och annorlunda utan att samtidigt söka vår personliga förståelse av det, inskjuter Gustavsson, skulle vi förbli främlingar för oss själva och världen. Detta sätt att se på kunskap har mycket gemensamt med ett hermeneutiskt tänkande – att hela tiden pendla mellan delar och helhet. Det centrala i mötet med det främmande är att lära känna både andras och sin egen kultur bättre.

Gustavsson pekar också på att människor reagerar olika när de känner att samhället inte längre betyder något för dem personligen och att risken då finns att en del väder sig till mindre sociala gemenskaper. I enlighet med Gustavssons tankar är risken stor för återfall i brott om före detta interner upplever att

samhället vänder dem ryggen. Skolan kan redan tidigt ses som ”vattendelare” i samhället och beroende på hur individen presterar avgörs det ganska tidigt var man hamnar senare i livet. Skolans oförmåga att räcka till för alla kan sägas ha ett samband med kriminalitet, då olika studier pekar på att det finns ett samband mellan bristande skolgång och kriminalitet. Internerna försöker dock åtgärda sina kunskapsluckor och ser i många fall studier som en väg bort från kriminalitet.

Lena Lindgren upp bildningsarbetets betydelse för individens personliga utveckling i olika avseenden. Särskild tonvikt läggs på dem som inte haft tillfälle att skaffa sig tillräckliga kunskaper under sin obligatoriska skolgång. Folkbildningen är nödvändig för demokrati, jämlikhet och jämställdhet bredvid mycket annat, då man genom bildning stärker människors möjlighet att påverka sina livsvillkor. Gustavsson menar att det är viktigt att skolan får vara en annan värld än vardagsvärlden. När någon känner sig misslyckad i sin vardags-situation, kan ett lyckande i en annan miljö, till exempel skolan, betyda mycket. Studenter med besvärliga hemförhållanden och svaga kamratrelationer kan lyckas med skolarbetet och därigenom skapa en grund för självförtroende och en ny identitet. I de fall världarna påminner alltför mycket om varandra blir effekten en annan. Då kan ett bakslag i skolan också ses som en motgång i vardagsvärlden. Därför är det betydelsefullt att studievärlden och anstaltsvärlden så långt det är möjligt kontrasterar varandra. Här kan även biblioteket spela en viktig roll som motpol till den negativt laddade anstaltsmiljön.

6.3 Vad kan biblioteket fylla för funktion efter frigivning?

De flesta av informanterna hade även innan anstaltsvistelsen en positiv bild av bibliotek i allmänhet, men kanske inte har vetat hur man kan utnyttja dess resurser till fullo. För de som inte var vana biblioteksbesökare tidigare har dock anstaltsbiblioteket bidragit till insikt om vilken tillgång verksamheten kan vara. Bibliotek ute i samhället kan fylla en funktion rent studiemässigt efter frigivning, menar de intagna.

6.3.1 Har Din attityd till bibliotek förändrats under anstaltsvistelsen?

.../ jag /är/ inte en van biblioteksbesökare men jag tror jag har blivit det nu, jag är synnerligen säker på att besöka biblioteken oftare nu när jag kommer ut än tidigare. Det låter

som att min attityd till biblioteken har förändrats under den senaste tiden och det får man nog anse är helt rätt.²¹¹

Biblioteken kommer att vara en stor tillgång för mig när jag lämnar anstalten, detta är jag helt övertygad om. Det finns mycket facklitteratur som kommer att kunna lånas vilka blir till väldigt stor nytta i mina fortsatta studier. Jag kommer nämligen att fortsätta studier när jag väl kommer ut om tio månader.²¹²

Det varierar huruvida de intagna är vana biblioteksbesökare. Några menar att de inte besöker biblioteket särskilt ofta när de är ”ute”, men att de har en positiv grundinställning till biblioteket som institution. För de vana biblioteksbesökarna är det, precis som för vilken samhällsmedborgare som helst, möjligheten att kunna låna litteratur och vetenskapliga tidskrifter som lockar. För de flesta har anstaltsvistelsen inneburit ett mer frekvent utnyttjande av biblioteket, inte minst för att få hjälp med studielitteraturen. Efter förändringen av biblioteksverksamheten kvarstår dock ej möjligheten för bibliotekarien att fjärlåna studielitteratur, vilket innebär att de intagna får nöja sig med den litteratur som finns på anstalten. Några understryker just vikten av att kunna låna istället för att köpa och ”hoppas att kommuner och stat inte drar in för mycket så det bara blir gammal skåpmat kvar”.

6.3.1.1 Kommentar och analys

De intagna som innan anstaltsvistelsen ej besökt bibliotek regelbundet verkar ha insett nyttan av denna verksamhet och kommer förhoppningsvis även efter frigivning att utnyttja bibliotekets resurser. En av anledningarna till att biblioteket besöks frekvent på anstalt kan vara att frihetsberövningen i sig gör att de intagna ser ett större värde i böcker än vad man kanske gjort tidigare. I de fall de intagna *inte* varit vana besökare innan anstaltsvistelsen, är det extra viktigt att biblioteket och bibliotekarien inne på anstalten kan göra ett bra jobb för att internerna ska känna sig förtrogna med systemet.

Dessutom kan anstaltsbiblioteket utgöra en plats för umgänge, både för interner emellan, men kanske främst när det gäller kontakten med en utomstående person, det vill säga anstaltsbibliotekarien. Det faktum att internerna studerar har även lett till ett ökat användande och intresse av och för biblioteket. Med ett utökat samarbete mellan skola och bibliotek skulle bibliotekets betydelse förmodligen kunna bli än större. Torfínn Langelid, som omnämns i en artikel i Bibliotekspressen, understryker vikten av samarbete mellan skola och

²¹¹ Intervju 2 fråga 24.

²¹² Intervju 2 fråga 25.

bibliotek i fängelserna och betydelsen av att använda IT i undervisningen så att de intagna blir bättre rustade att möta samhället när de lämnar anstalten.

För att biblioteket ska kunna fylla fler funktioner än enbart utlåning av böcker för de intagna efter frigivning, måste man från anstaltens sida inse vilken resurs biblioteket skulle kunna vara genom att erbjuda kultur i ett rehabiliterande syfte. På de flesta anstalter är biblioteket den enda platsen som påminner om världen utanför, vilket poängteras av Rubin och Suvak. Biblioteket är en av de få platser på anstalten där internen tillåts att göra fria val. Dessutom erbjuder biblioteket tjänster och kunskap som fungerar på utsidan. Vissa interner erhåller lånekort till bibliotek utanför anstalten redan under interneringen. Detta för att underlätta övergången från fängelsebiblioteket till att bli låntagare på ett allmänt bibliotek i samhället.

Leif Stenberg ställer sig frågande till om kriminalvården verkligen lever upp till sina mål, när det kommer till den rehabiliterande aspekten. Detta kan tyckas överensstämma väl med situationen på Hall. Som nämnts i uppsatsens inledning finns i huvudsak fyra anledningar till fängelse, nämligen straff, avskräckning, samhällsskydd och behandling, enligt Bondeson. Det faktum att uppgiften att straffa ofta tar överhanden kan enligt kriminalvårdsdirektören Björn Nilsson motverkas genom att ”bombardera dem /internerna/ med kultur, så att de har sådana sociala kontakter att gå till när de kommer ut”.

6.4 Vilka möjligheter respektive svårigheter finns kring Internetanvändning för informationssökning?

Internerna har i dagsläget ingen fri tillgång till Internet, utan sökning sker med hjälp av familj och vänner utanför anstalten. Det finns dock önskemål om Internetuppkoppling från samtliga interner, eftersom det skulle underlätta studierna avsevärt.

6.4.1 Möjlighet till egen informationssökning? Fördelar?

Nej. Tyvärr har vi ej tillgång till Internet som skulle kunna underlätta våra studier och öka valmöjligheten av distans kurser som vi då skulle kunna söka.²¹³

Det är inte lika lätt för utomstående att komma på alternativa sökvägar eftersom de kanske inte är lika ämnesinsatta som en själv. Jag tror också man kan sortera mycket som kanske

²¹³ Intervju 4 fråga 5.

inte är inom samma sökområde med ändå inte det man söker efter, vilket leder till att man ibland kan få överskottsmaterial om sådant som man inte behöver.²¹⁴

Det går inte med ord beskriva hur pass mycket lättare allt skulle bli och det kan för er som inte är insatta i fängelselivet vara en obegriplig bit att förstå, det är någonting som är en självklarhet för er.²¹⁵

De sökningar jag genomför gör jag genom att jag ringer upp någon bekant på utsidan som sitter och söker på internet åt mig. Det som hittas läses upp för mig och om det är något intressant så ber jag dem skriva ut materialet och sända mig det varefter eventuell ytterligare litteratur beställs.²¹⁶

Säkerheten på anstalten har alltid prioritet, vilket försvårar möjligheten till att söka information på egen hand. Anstaltens säkerhetsrutiner gör det omöjligt för studenterna att få en smidig tillgång till information, allt ska granskas och genomsökas och detta tar tid. Internet har de intagna ingen som helst tillgång till ännu, men det ska enligt uppgifter bli ändring på det senare. En av informanterna har dock uppgett att han betvivlar dessa uppgifter. Majoriteten av informanterna har besvarat frågan med ett kort ”nej” och att de nästan uteslutande får ta hjälp av anhöriga och vänner utanför anstalten.

Däremot har informanterna svarat odelat positivt på frågan om det finns fördelar med egen informationssökning. Det finns klara förtjänster med att ha tillgång till nätet eller som en informant uttrycker det, ” /.../ jag skulle vara med till 100 % och inte delvis som läget är idag”. Tillgång till olika nätbaserade databaser skulle ge en helt annan flexibilitet för de intagna vad gäller informationssökningen. Internerna anser att de kan avgöra bäst själva vad som är relevant material och att det i längden kan kännas obekvämt att kontinuerligt behöva be andra om hjälp. Internetuppkoppling skulle göra studierna mindre omständliga samt göra de intagna mindre beroende av olika människor för att kunna ägna sig åt sina studier. Det är ytterst tidsödande att förklara för andra människor vad det är som eftersöks samt vad som är relevant. En intagen menar att han självklart hade föredragit att söka all information själv, eftersom han vet vad han verkligen söker och då själv bäst vet hur han ska finna det.

Att ha tillgång till nätet på anstalt skulle underlätta märkbart för studenterna och sätta deras studier i ett helt nytt perspektiv, menar majoriteten av de intagna. En risk skulle dock vara att oseriösa klienter missbrukar systemet. Flera av studenterna tror det kommer att bli svårt att införa Internet på anstalt

²¹⁴ Intervju 3 fråga 28.

²¹⁵ Intervju 2 fråga 29.

²¹⁶ Intervju 7 fråga 18.

utan att göra avgränsningar. Det betyder även att dessa avgränsningar kommer att hämma dem som seriöst vill studera på högre nivåer och därmed behöver tillgång till exempelvis artiklar, internationella journaler och andra universitet än där de läser. En av informanterna hävdar att den dag de för in Internetuppkoppling på Hall kommer högskolestudier att helt försvinna eftersom det förmodligen endast kommer att vara möjligt att läsa ett till två ämnen på A- och B-nivå, eftersom de måste standardiseras och regleras så pass mycket.

För att ha kontroll på vad de intagna väljer att titta på eller tanka ner skulle det behöva finnas någon form av filter eller brandvägg, eller att allt loggas och så att möjligheten finns att se mönster av icke seriöst surfande, något som i så fall skulle leda till avspärning. Ett annat förslag är att Kriminalvårdsverket skulle kunna kopiera bra delar av Internet och dela ut på ett eget Intranät istället, vilket även skulle kunna delas med samtliga anstalter i Sverige och eventuellt med fler länder.

Flera av informanterna påpekar att det inte borde vara något problem överhuvudtaget, eftersom det finns teknik att begränsa åtkomsten. Problemet finns istället hos anstalten, där säkerhetstanken alltid kommer först och en begränsning av kommunikation ingår, menar en av informanterna. Om allt fungerar som tänkt och begränsad tillgång till Internet fås till hösten kommer de intagna kunna logga in sig på en dator som är kopplad till en server. De kan enbart komma åt det som finns på servern. Servern i sig laddar sedan ner de sidor som studenterna får ha tillgång till. Även all mailkorrespondens går via servern. Om allt går enligt planerna kommer detta vara en stor hjälp i distansstudierna. Våldigt många kurser kan idag läsas via Internet och genom att tillämpa begränsad tillgång till Internet och därmed även ge tillgång till de plattformar som de flesta kurserna bygger på kan fler intagna ta steget in i den akademiska världen.

En av de intagna tillägger avslutningsvis att studierna skulle underlättas markant, både praktiskt då universiteten i många fall inte behöver göra lika stora undantag från den normala kursplanen och tidsmässigt för dem själva i studierna. Det finns ingen egentlig praxis för hur studenterna får tag i studielitteratur. I dagsläget är det som redan nämnts svårt att få tag i böcker som inte redan finns på Hallbiblioteket, vilket innebär att de intagna måste beställa och köpa det material de behöver från utsidan. Eftersom informanterna studerar vid flera olika högskolor och universitet kan kursmaterialet variera starkt beroende på vilka kurser de läser. Anstalten bekostar terminsavgiften för studentkåren i en skola, men i de fall studenten läser vid flera ställen samtidigt får han erlægga kostnaden för de övriga själv. I vissa fall kan anstalten stå för inköp av kurslitteratur, enligt en av de intagna.

En av informanterna berättar att han på egen hand ordnat lånekort på stadsbiblioteket i Södertälje. Genom en kontaktperson (tidigare bibliotekarie på anstalten) kan han sedan beställa den litteratur han behöver. Böckerna för de olika kurserna anges vanligtvis i kursplanen. Där finns dels obligatorisk litteratur samt förslag till komplement. I de fall studenterna skriver uppsats måste de som vilken student som helst själva hitta den litteratur de behöver.

Möjligheten för de intagna att själva få söka studielitteratur är starkt begränsad. Under bevakning kan internerna i sällsynta fall ringa in sin beställning till bokhandeln, men vanligtvis sker beställningar skriftligt. Det ges även tillfälle att låna böcker på anstaltsbiblioteket, men den tidigare möjligheten att låna böcker via Södertäljes stadsbibliotek är numera borttagen. En av informanterna har dock fått tillgång till utgångna CD-skivor från BURK som är bibliotekstjänstens bibliografiska databas och innehåller cirka 1,7 miljoner referenser till böcker och andra medier på mer än 180 svenska bibliotek. Han menar vidare att han brukar söka i källförteckningar i böcker som berör hans ämnesområde samt ” /.../ titta i C och D-uppsatser där det ofta finns böcker om de ämnen som uppsatserna skriver om”. Ytterligare en av de intagna säger att han använder sig av en liknande metod.

Vidare kan internerna använda sig av någon från utsidan att göra en litteratursökning åt dem, för att sedan lämna över böckerna vid ett besök. Böckerna skickas dock först ner i förrådet för genomsökning och skickas upp på avdelningen efter cirka två veckor, vilket innebär att lånetiden på böckerna nästan är utgången. En av de intagna säger följande: ”Jag har av denna krångliga lösning slutat fundera på det längre”. En av informanterna menar att han inte behövt använda sig av biblioteket ännu, men att han kommer att göra det i kommande kurser.

6.4.1.1 Kommentar och analys

När studenter befinner sig på en akademisk nivå bör en stor vikt läggas vid förmågan att kunna tänka kritiskt, sovra material och vara förtrogen med hur informationssökning går till. Utan möjligheten att använda Internet kan högskolestudier aldrig ske på samma villkor som för studenter utanför. I dagsläget är det en förutsättning att ha tillgång till nätet då man studerar vid universitet. De allra flesta är något osäkra i det initiala sökskedet, vilket innebär att det är viktigt att få handledning och träning i informationssökning. Med erfarenheten kommer även förmågan att kunna bedöma vad som är relevant och inte i materialet. Inte minst vid uppsatsskrivande på kandidat- och magisternivå är egen informationshämtning oumbärlig.

Elsebeth Isen framhäver betydelsen av biblioteket i kriminalvården och diskuterar just frågan om Internet på anstalt. Hon påpekar att det är kriminalvårdens mål att genom utbildning kvalificera den enskilde intagne att klara sig utanför murarna, men fortfarande är möjligheten att lära sig använda sökverktygen på Internet starkt begränsad. Isen hänvisar till IFLA då hon påstår att varje människa har rätt att fritt söka och hitta information. Detta är grundläggande demokratiska rättigheter och alltså själva kärnan av biblioteksverksamheten, enligt IFLA. Det ska även ligga i bibliotekets skyldighet att erbjuda fri tillgång till information, oavsett medium, eftersom detta hjälper både samhället och individen till frihet, medgång och möjlighet till utveckling.

Gustavsson markerar att demokratin förutsätter bildning i den meningen att människor ges möjligheten att fritt söka kunskap och på dess grundval självständigt ta ställning och sedan handla i enlighet därmed. Även Lindgren understryker vikten av bildningens betydelse för kulturell utveckling, men även dess uppgift att ge aktuell information och orientering i ett samhälle som hastigt omvandlas. Risken är dock att dagens informationsöverflöd leder till påfrestningar för demokratin i framtiden, vilket diskuteras i *Årsbok om folkbildning 1996*, då enskilda människor får ökade svårigheter att se sammanhangen. Vidare påpekas att IT innebär ännu större behov av folkbildning. Detta skulle kanske kunna ligga i anstaltsbibliotekets uppdrag?

Eftersom information inte är detsamma som kunskap behövs kunskap om hur man ska utnyttja tekniken för sina egna ändamål och för detta krävs en stabil grund att stå på i form av allmänbildning. Bibliotekets uppgift är i anstaltssammanhang ytterst väsentlig då de kan utgöra en garanti för att även de intagna som saknar IT-vana ges tillgång till de elektroniska kunskapskällorna. Avslutningsvis hävdas att distansutbildning för alla är i det närmaste omöjlig utan tillgång till goda biblioteksresurser. Här går att dra paralleller med internernas situation på Hall. De intagna har varken tillgång till Internet eller möjligheter till fjärrlån, vilket innebär att de helt får förlita sig till det fasta bokbestånd som finns på anstaltsbiblioteket.

En återkommande del av bildningstanken består i att finna olika vägar för att hantera det överflöd av kunskap som finns i världen, menar Gustavsson. En sådan är att undervisning och lärande mer går ut på att man själv söker den kunskap man har behov av, än att man förses med ett givet stoff enligt en given kursplan. I nutida bildningsdiskussioner hävdas ofta att i ett samhälle som överflödar av information, blir förmågan att sovra och tolka information allt viktigare. Kunskap handlar om förståelse och om att finna mönster, något som även starkt betonas av Louise Limberg som forskar om betydelsen av informa-

tionssökning och lärande. Hon påpekar att det finns en stark koppling mellan informationssökning och kritiskt tänkande. Med tanke på de brister som framkommit ovan kan det sannolikt förutsättas att de studerande på Hall går miste om mycket av det som ingår i att studera på högskola. Förmågan att sovra och kritiskt granska kräver övning.

6.5 Kan metoden biblioterapi användas inom kriminalvården?

Besöken på anstaltsbiblioteket är ofta en stressfylld upplevelse, eftersom besökstiden är ytterst begränsad. Majoriteten av de intagna uttrycker ett missnöje över biblioteksverksamheten som den blivit efter förändringen. Metoden biblioterapi skulle, om den praktiserades, förmodligen kunna spela en roll för internerna på Hall.

6.5.1 Känslor i samband med biblioteksbesök? Förändringen av biblioteksverksamheten

Miljön är mycket viktig på ett bibliotek tycker jag, man skall känna sig välkommen och få uppfattningen av personalen att de tycker om sin arbetsplats och hjälpa till när man inte riktigt vet vad man söker efter.²¹⁷

Visserligen är det ganska bra biblioteksverksamhet här nu men det behövs förändringar för att intagna skall kunna ha en chans att utvecklas med övriga samhället. Jag vet knappt hur Internet fungerar och snart (inte bara bör, utan måste) du kunna använda dig utav Internet. Det skulle vara en enorm tillgång för oss studerande att kunna självmant hämta relevant information utan hinder.²¹⁸

Anstaltsbiblioteket är inte direkt något bibliotek i ordets rätta bemärkelse, här går man bara dit för att hastigt låna sina böcker för att sedan stycka upp tiden till andra aktiviteter, menar en av informanterna. Han har inget riktigt minne av biblioteksbesöken ”ute”, eftersom det var länge sedan han var där. Skillnaden är stor, betonar en annan av de tillfrågade, eftersom möjligheterna är ytterst begränsade på anstalten i förhållande till biblioteken ute i samhället. Han tillägger att det var betydligt bättre då stadsbiblioteket i Södertälje hade ansvar för anstaltsbiblioteket, därför att man då kände sig välkommen på ett helt annat sätt.

²¹⁷ Intervju 3 fråga 23.

²¹⁸ Intervju 2 fråga 30.

Solveig la ut dukar och fixade blommor på borden och försökte hålla biblioteket som en liten oas i misären, detta är nu borta. Nu är det en sur och tråkig kille som sköter biblioteket. Han har ingen feeling för biblioteket, utan verkar mest tycka allt är trist och tråkigt.²¹⁹

Tidigare fanns en känsla av att de intagna hade kontakt med någon som fanns där för att försöka hjälpa till, någon ”utifrån”. Numera har bibliotekarien anstaltsuniform på sig och lyder under programkontorets chef. Dessutom kan bibliotekarien inte hjälpa till i samma utsträckning längre ”då de inte har några avtal”. En av informanterna tillägger att förtroendet undergrävs när ingenting förändras, trots de löften som anstalten gett. Det är frustrerande att veta att det fungerat tidigare, avslutar han.

Känslomässigt tycks dock anstaltsbiblioteket förmedla en form av sinnesro, trots att denna anses vara mest påtaglig på bibliotek utanför anstalt. En stor skillnad är också att internerna tvingas gå till biblioteket vid en viss tidpunkt och ”man kan inte slappna av och sitta och läsa vilket man kan i det fria”. Detta gör besöket på anstaltsbiblioteket till något onaturligt, menar en av informanterna. Dagens behov av kommunikation är enormt varpå anpassningen till övriga samhället kräver vissa strukturella omställningar och detta omfattar även biblioteksverksamheten. Flera intagna anser att biblioteksverksamheten mer eller mindre har stått stilla under en lång period och att det vore mycket positivt om den kunde utvecklas i en riktning som innebar större möjligheter att använda biblioteket på samma sätt som man gör på utsidan. Inte minst för att ha ett ställe där man kan sitta och ta det lugnt, studera och läsa.

Angående den nya biblioteksverksamheten som genomfördes i början av 2004 på Hall så anger de flesta av informanterna att de har påverkats negativt. En intagen nämner att det blivit färre besök sedan förändringen och en annan är av den åsikten att hans studiesituation har påverkats

.../ i klar negativ riktning”. Nyligen stipulerade en av mina insändningsuppgifter att jag skulle använda mig av litteratur som inte ingick i kursens obligatoriska litteratur. Som en följd av de försämrade möjligheterna gick inte detta, vilket innebar att jag inte kunde konkurrera med andra studenter på ett likvärdigt sätt.²²⁰

Två av informanterna tycker att de inte har påverkats av förändringarna inom biblioteksverksamheten ännu.

²¹⁹ Intervju 3 fråga 23.

²²⁰ Intervju 5 fråga 30.

6.5.1.1 *Kommentar och analys*

Ur ett biblioterapeutiskt perspektiv fungerar den nuvarande biblioteksverksamheten på Hall dåligt. Dels upplevs biblioteksbesöken som stressiga enligt informanterna, då de endast har en och en halv timma per vecka till sitt förfogande och dels finns inte längre en engagerad bibliotekarie tillgänglig. Dessutom finns inte längre möjligheten att låna skivor, eftersom detta tidigare sköttes via Södertälje stadsbibliotek. Tyvärr förefaller anstaltsbiblioteket ha förlorat sin betydelse för många av de tillfrågade och frågan är hur ett biblioterapeutiskt arbetssätt ska kunna fungera på ett icke fungerande bibliotek?

Biblioterapi har från början använts inom psykoterapi, men har även visat sig vara verkbar inom områden som bland annat undervisning och kriminalvård. Enligt Gabriella Bagu är fängelser ett bra exempel på plats där det fungerar att jobba praktiskt med biblioterapi. Böcker kan här bli en hjälp att komma åt och lösa personliga problem. Bagu menar att en viss sorts litteratur fungerar bättre än andra, inte minst de där läsaren kan identifiera sig med karaktärerna som kämpar med liknande problem. Bibliotekarien kan med fördel även välja böcker av författare vars erfarenheter påminner om läsarens. Genom att ta del av andra människors öden kan läsaren få hjälp att känna hopp inför sin egen situation. Biblioterapeutiska metoder kan bland annat lära individen att tänka konstruktivt och på så sätt bryta negativa tankemönster. Biblioterapi kan även användas när det gäller uppmuntran att tala om personliga problem och hjälp till en bättre förståelse av ens känslor och beteende. Metoden skulle kunna gå att anpassas till biblioteksverksamheten på Hall och därmed vidga dess ansvarsområde. Genom exempelvis bokseminarier, där internerna diskuterar litteratur och tillsammans reflekterar över det lästa materialet, kan biblioterapi vara en resurssnål rehabiliterande åtgärd. Biblioterapi i kombination med högskolestudier kan utveckla individen på flera plan samtidigt.

Gustavsson menar att skönlitterära texter är oundgängliga eftersom de måste relateras till samhället. Detta innebär, menar han, att människan utvecklar sin mänsklighet genom att möta och förhålla sig till det allmänmänskliga. Det mänskliga finns i alla, både de goda och de onda sidorna. Det är omständigheternas makt som avgör vilka mänskliga sidor som ska komma till uttryck. Under rättvisa förhållanden ökar förutsättningarna för att det konstruktiva och skapande inte bara får plats, utan också kan utvecklas som ett värde i sig för människan.

Biblioterapi handlar som redan nämnts om läkning genom läsning och fokus ligger på samspelet mellan litteraturen och läsaren. Det finns inte alltid, som i fallet Bagu, någon bestämd fingervisning om vilken sorts litteratur som

bör användas, utan det kan gälla alla genrer, medier och vetenskaper samt både tidningar fiktion och facklitteratur. Detta innebär bland annat att även musik kan vara ett värdefullt verktyg i den biblioterapeutiska metoden. Med tanke på detta är det negativt att internerna ej längre kan låna skivor.

Enligt Lina Carlsson i uppsatsen *Proust som Prozac* är det främst bibliotekarierna tillsammans med psykiatrerna som har kommit att spela en viktig roll i utvecklandet av biblioterapi. Inte minst biblioteket har blivit centralt för den psykiska läkeprocessen. Återigen måste bibliotekets rehabiliterande roll i anstaltssammanhang understrykas. Carlsson visar att interaktionsprocessen är en annan del av läsandet som ofta behandlas tillsammans med biblioterapi. Denna syftar till att utvärdera vad det är i förhållandet mellan läsaren och texten som kan leda till en katharsiseffekt.

Christer Felth hävdar att bibliotekariens roll i sammanhanget är viktig då det är han eller hon som har kännedom om gruppens eller individens behov och kunskaper om vilka böcker som finns för att möta dessa behov. I skolan kan biblioterapi användas för att befrämja självinsikt och personlighetsutveckling och på anstalt kan det vara en metod att ge yrkesvägledning, vidga social bakgrund, utveckla läsning som fritidsaktivitet och hjälp att ersätta icke önskvärda attityder med nya intressen samt förbereda individen för frigivningen och världen utanför, poängterar Felth.

Ännu är det dock främst i USA biblioterapin används, i Sverige är begreppet fortfarande okänt för de flesta. Emellertid arbetar Brottsförebyggande centrum i Stockholm med metoder som påminner om de biblioterapeutiska. Här inriktar man sig på att bygga upp individens självmedvetande genom kulturaktiviteter och folkbildning. Eftersom fängelsebiblioteken och kriminalvården i stort befinner sig i en svår ekonomisk situation kan det vara svårt att hitta resurser för denna typ av verksamhet. Detta är dock inte acceptabelt, menar Morris-Jones, utan betonar vikten av att försöka finna en väg. Genom att bättre utnyttja kompetensen hos anstaltsbibliotekarien skulle kanske anstalten nästan kostnadsfritt erhålla ytterligare en rehabiliterande behandlingsform.

7. Avslutande diskussion

I den litteratur som använts i uppsatsarbetet tycker vi att det har saknats en koppling mellan studier i fängelse och utnyttjandet av anstaltsbiblioteket. Enligt EU:s rekommendationer så borde intagna ha rätt till att besöka ett bibliotek med rikt bestånd minst en gång i veckan²²¹. Efter en tolkning av våra informanternas svar verkar biblioteksbesöket på Hall vara förknippat med stress, emedan besökstiden är mycket begränsad. Även bokbeståndet på Halls bibliotek är begränsat till en mindre samling, utan möjlighet till fjärrlån.

Samarbetet mellan skola och bibliotek borde vara en självklarhet, i synnerhet som en anstalt är en unik miljö där all personal, oavsett inriktning och arbetsuppgift, borde arbeta mot ett gemensamt mål - att så långt som möjligt försöka rehabilitera och resocialisera den intagne. Som vi ser det kan lärare och bibliotekarie på anstalten med fördel planera somliga lektioner tillsammans, för att på så vis integrera informationssökning på ett naturligt sätt i undervisningen samt förse ovana biblioteksbesökare med kunskap om olika funktioner på ett bibliotek. Får inte de intagna öva informationssökning på lägre nivåer, blir det oerhört svårt om och när en intagen vill bedriva studier på universitetsnivå, i synnerhet vad gäller informationsinhämtning till uppsatsskrivande.

En annan gynnsam aspekt på ett samarbete är att biblioteket skulle kunna fungera som en bekant plats i samhället efter frigivning. För vissa av internerna skulle biblioteket, liksom skolan, eventuellt kunna få en symbolisk betydelse, eftersom utbildning och biblioteket kan ha haft stor betydelse i deras ”nya” liv utan brottslighet. Individerna får på detta sätt hjälp att undvika återfall och bryta ett negativt mönster genom att erbjudas ett sätt att kanalisera sin energi på ett konstruktivt sätt. För att detta ska ske är förutsättningen dock bland annat ett välfungerande anstaltsbibliotek med engagemang för och delaktighet i kriminalvårdens mål för att resocialisera den intagne. Fyller inte fängelsebiblioteket en viktig funktion för de intagna under interneringen, kan biblioteket heller inte i förlängningen spela en betydelsefull roll för dem efter frigivning. Vi hade

²²¹ *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum, 1990, s. 8.*

hoppats på att biblioteket hade kunnat få en utökad funktion, genom att vara en bekant institution i samhället efter avtjänat straff, men så är inte fallet i dagsläget. Biblioteket är en del av det demokratiska samhället och har som dess uppgift att ägna sig åt bildningsarbete, vilket torde göra biblioteksarbetet på anstalt än viktigare, i ett försök att väcka intresse för samhället i stort men även för individuella intresseområden. Biblioteket har en funktion i upprätthållandet av demokratin, vilket är viktigt för att skapa en grund för individers medansvar i samhället. Med anledning av det är det angeläget att anstaltsbiblioteket får det utrymme som krävs för att kunna bedriva en bra biblioteksverksamhet.

Rekommendationerna från EU sträcker sig även till att kreativa och kulturella aktiviteter ska prioriteras och ha en signifikant roll i syfte att få de intagna att växa som personer.²²² Även här kan biblioteket på Hall vidga sitt verksamhetsfält till att arrangera olika aktiviteter. Interner är individer med olika önskemål och personligheter och har således olika sätt att hantera frihetsberövningen. Vi påstår därför inte att samtliga interner kan se på biblioteket som att det har en avgörande roll i deras utveckling, men kan det hjälpa någon så är det tillräckligt.

Om utgångspunkten är att grundläggande utbildning och yrkesträning är faktorer som är av stor betydelse för individens utveckling, så är vikten av att erbjuda denna möjlighet inom kriminalvården uppenbar. Enligt vår uppfattning verkar det som om att utbildning används som ett viktigt instrument för återanpassning, men med reservation att det sker på grundskole- eller gymnasienivå. Enligt informanterna så har det funnits ett stort motstånd från anstaltsledningens sida till att bedriva högre studier på Hall, vilket kan tyckas märkligt när kriminalvårdens mål är att förse internerna med samma möjligheter till utbildning som övriga medborgare i samhället.

Universitetsstudier är idag inget förbehållet en elit i samhället, utan är tvärtom en tämligen vanlig företeelse. Möjligen kan det vara så att det föreligger ett problem i att vårda och jobba med interner som har likvärdig eller högre utbildning än anstaltspersonalen? Tillräckligt många vårdare på anstalter har en negativ inställning till studier i fängelse för att göra det nödvändigt att dryfta problemet.²²³ Frihetsberövning åsamkar lidande och nedbrytande av personens psyke, vilket kan motverkas med hjälp av utbildning. Med anledning av fängel-

²²² *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum, 1990, s. 8.*

²²³ *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum, 1990, s. 23f.*

sets avpersonifierande och institutionaliserande effekt bör åtgärder och extra medel avsättas till studier i fängelse för att normalisera den intagne samt kunna erbjuda samma utbildningsmöjligheter som finns i övriga samhället.²²⁴

Motsättningar mellan fängelse som idé/institution och utbildning behöver inte finnas, eftersom frihetsberövning är straff nog. Den utbildande aspekten är att man koncentrerar sig på individens potential och uppmuntrar till deltagande, medan anstalten fokuserar på den intagnes negativa sidor och ofta befattar sig med säkerhetsaspekter och kontroll av individen. Dock borde anstalten betraktas som en helhet där dessa skilda synsätt kan diskuteras och mötas. Detta är av vikt för interners bästa och i förlängningen även samhällets.²²⁵

Utbildning på anstalt, på vilken nivå det än må vara, erbjuder individen en återspeglning av självet och en positiv miljö för en person som är omgiven av regler och ytterst få tillfällen till avskildhet. Denna syn på utbildning och undervisning har uppkommit från idén att kriminalitet snarare har funktionella än personliga grunder. Målet bör vara att så långt som möjligt utjämna skillnaderna mellan livet på anstalt och livet i frihet. Risken är annars att självrespekten och individens ansvarskänsla avtar i takt med att isolering och utanförskap ökar.²²⁶ Med detta som bakgrund är det viktigt att studier i fängelse liknar studier i frihet i den mån det är möjligt. Att studera på distans kräver mycket av vilken student som helst, men kanske ännu mer av någon som är frihetsberövad. På Hall är studenterna mer eller mindre utlämnade åt sig själva. Detta kan jämföras med situationen i Storbritannien och Holland, där högskolestuderande på anstalt kan få möjligheten att få träffa sina handledare personligen.²²⁷ Vad som är positivt är dock att studenterna på Hall har fått ett ökat självförtroende och känsla för ansvar i och med sina studier. De flesta ser positivt på framtiden och hoppas att studierna kommer att komma till användning. Idag är konkurrensen stor, men med en akademisk examen står man sig bättre. Trots utbildningens positiva effekter återstår ett flertal problem efter interneringen. Det faktum att en frigiven alltid är en före detta intern leder till att han stigmatiseras av samhället, men även till viss del av sig själv. Här måste en attitydförändring från allmänhetens sida äga rum, för att tidigare straffade ska kunna få en

²²⁴ *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum*, 1990, s. 19.

²²⁵ *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum*, 1990, s. 19, 21.

²²⁶ *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum*, 1990, s. 20.

²²⁷ *Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum*, 1990, s. 31.

andra chans. Utan ett brett kontaktnät och en social gemenskap utanför den brottsliga världen är det förmodligen ytterst svårt att bryta gamla mönster.

Att metoden biblioterapi inte fått fäste i den svenska kriminalvården är beklagligt, då den röner framgång utomlands och endast kräver små medel för att kunna praktiseras. Vi anser att kultur spelar en viktig roll för psykisk hälsa hos människor i allmänhet, men interner i synnerhet.

8. Sammanfattning

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka interners högskoleutbildning och lärande i fängelse, både i skol- och biblioteksmiljö utifrån fem frågeställningar. Studier kan utgöra en viktig del av behandling och rehabilitering av de intagna. Vi har även försökt utreda huruvida behandlingsmetoden biblioterapi, läkning genom läsning, kan vara en del av biblioteksverksamheten i anstaltsmiljö. För att uppnå syftet har en kvalitativ metod, brevintervjuer, använts där informanterna utgörs av åtta högskolestuderande intagna på kriminalvårdsanstalten Hall. Syftet har inte varit att ge en heltäckande beskrivning, utan materialet i uppsatsen utgår från de intagnas perspektiv

Vilken funktion fyller skolan respektive biblioteket? Högskolestudier på anstalten Hall påminner i stora drag om studier i frihet, men det finns också många begränsningar. När det gäller handledning från universitetens sida har de intagna ibland svårt att få den hjälp de behöver och har rätt till. Internerna har inte heller möjlighet att välja vilka kurser de vill. Biblioteket på anstalten fyller huvudsakligen funktionen att låna ut böcker, men önskan finns om en utökad verksamhet som bland annat kan innefatta mer bibliotekstid och möjlighet till egen informationssökning. Högskolestudier på anstalt borde prioriteras i kriminalvårdens budget i betydligt större utsträckning än den gör i dagsläget. När det gäller biblioteket finns ett stort behov av utökad verksamhet.

Varför studerar de intagna? Flertalet av högskolestudenterna på Hall har brister i sin tidigare skolgång, men det finns också de som redan innan anstaltsvistelsen påbörjat såväl teoretiska studier som högskolestudier. Många av de tillfrågade anser att studier är det vettigaste de kan företa sig under intagningen och att en utbildning även kan leda till ett bättre liv efter frigivning. Enligt de intagna finns det inte några självklara rättigheter att bedriva studier på högskolenivå på anstalt. Flera av informanterna vittnar även om att de upplevt ett motstånd från anstaltens sida vad gäller påbörjandet av eftergymnasiala studier. Alternativen till studier är till exempel industriarbete och städning, vilket enligt informanterna endast är ett utsiktslöst tidsfördriv. Genom att stu-

dera kan de intagna bibehålla intresset för världen utanför och undvika stagnation. Studier är en mycket viktig väg till resocialisering.

Vad skulle biblioteket kunna fylla för funktion efter frigivning? De flesta av informanterna hade även innan anstaltsvistelsen en positiv bild av bibliotek i allmänhet, men kanske inte har vetat hur man kan utnyttja dess resurser till fullo. För de som inte var vana biblioteksbesökare tidigare har dock anstaltsbiblioteket bidragit till insikt om vilken tillgång verksamheten kan vara. Bibliotek ute i samhället kan fylla en funktion rent studiemässigt efter frigivning, menar de intagna. Det är eftersträvansvärt att biblioteket även kan utgöra en bekant och trygg instans i samhället efter avtjänat straff, men på grund av anstaltsbibliotekets begränsade verksamhet är det inte aktuellt i dagsläget.

Vilka möjligheter respektive svårigheter finns kring Internetanvändning för informationssökning? Internerna har i dagsläget ingen fri tillgång till Internet, utan sökning sker med hjälp av familj och vänner utanför anstalten. Det finns dock önskemål om Internetuppkoppling från samtliga interner, eftersom det skulle underlätta studierna avsevärt. Utan erfarenhet av informationssökning efter högskolestudier finns betydande luckor i utbildningen.

Kan metoden biblioterapi användas i biblioteksverksamheten på anstalt? Besöken på anstaltsbiblioteket är ofta en stressfylld upplevelse, eftersom besökstiden är ytterst begränsad. Majoriteten av de intagna uttrycker ett missnöje över biblioteksverksamheten som den blivit efter förändringen. Metoden biblioterapi skulle, om den praktiserades, förmodligen kunna spela en roll för internerna på Hall.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

I uppsatsförfattarna ägo:

Brevintervjuer med interner på Hall.

Gulied, Mohamed, Kriminalvårdsinspektör för program på Hall, E-post till författarna, 2004-04-20.

Publicerat material

Berger, Peter L., & Luckman, Thomas, *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet* (Stockholm 1998).

Bagu, Gabriella, "Violence and Bibliotherapy – a bibliotherapist shares her secrets". *The Five Owls* January/February 1999, s. 54.

Bibliotherapy Sourcebook, red. Rhea Joyce Rubin (Phoenix, Ariz. 1978).

Bondeson, Ulla, *Fången i fångsamhället. Socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering* (Stockholm 1974).

Carlsson, Lina, & Östlundh, Linda, *Proust som Prozac. En studie av biblioterapi och läsningens läkande och utvecklande kraft*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen Bibliotekshögskolan Borås (Borås 2001).

Claesson, Silwa, & Dahlgren, Hans, *Att studera i fängelse. Utvärdering av klientutbildning inom kriminalvården* (Göteborg 2002).

Dolmén, Lars, *Skola, livsstil och brott. Ungdomar i åtta Stockholmskolor* (Stockholm 1991)

Duprey-Kennedy, J., "The French prison education system: a regional structure", *Education behind bars. International comparisons*, red. William Forster (Leicester 1998), s. 75-81.

Education in prison. Recommendation No. R (89) 12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum, Council of Europe. Committee of Ministers (Strasbourg 1990).

Ejvegård, Rolf, *Vad är demokrati?* (Stockholm 1991).

Ekbo, Thomas, *Människan, brottet, följderna. Kriminalitet och kriminalvård i Sverige* (Stockholm 1995).

Ericson, Harald & Groth, Östen, *Trötta rötter eller grenar som åter spira?* (Luleå 1991).

Felth, Christer, *Biblioterapi – vad är det?* (Borås 1974).

Forster, William, "The prison service and education in England and Wales", *Education behind bars. International comparisons*, red. William Forster (Leicester 1998), s. 59-75.

Franck, Hans-Göran, *Kriminalitet och frihet* (Stockholm 1989).

Franzén, Gunilla, *Det svenska fängelsebiblioteket rannsakat av Gunilla Franzén* (Eskilstuna 1996).

Fridolf, Marie & Rydeberg, Gunnel, *Demokrati i skola och samhälle* (Solna 2002).

Frykman, Jonas, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet* (Lund 1998).

- Frändberg, Lena, *Folkbibliotek och demokrati. Ett försök att beskriva och diskutera folkbibliotekets demokratiska funktion*, Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen Bibliotekshögskolan Borås (Borås 1999).
- Guidelines for prison libraries*, red. Roy Collis & Liz Boden, The Library Association Prison Libraries Group (London 1997).
- Gustavsson, Bernt, 1996, *Bildning i vår tid*, (Stockholm 1996).
- Gustavsson, Kjell, ”Folkbildning som konstruktion för social förändring”, *Årsbok om folkbildning*, red. Anders Ehman m.fl. (Stockholm 2001), s. 76-98.
- Holme, Idar Magne, *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder* (Lund 1997).
- Ingelstam, Lars, *Snuttifiering – helhetssyn – förståelse* (Lund 1988).
- Isen, Elsebeth, ”Fristed i en lukket verden. Om fængselbiblioteksarbejde i Norden”, *Bibliotekspresen*, 28 januari 2003 (2) s. 54-55.
- Johansson, Kjell E., *Socialt arbete, folkbildning och kultur* (Malmö 1997).
- Kriminalvårdens mål och resultat 1994/95* (Norrköping 1995).
- Kriminalvårdens redovisning om återfall. Uppföljningsperiod 1994-2000* (Norrköping 2001).
- Källqvist, Göran, *Fängelsebibliotek i Norden* (Lund 1970).
- Kvale, Steinar, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund 1997).
- Larsson, L –Å., *Tillämpad kommunikationsvetenskap* (Lund 2001).
- Larsson, Staffan, ”Folkbildningen och vuxenpedagogiken” *Om folkbildningens innebörder. Nio försök att fånga en företeelse*, red. Bosse Bergstedt & Staffan Larsson (Linköping 1995), s. 35-59.

- Libraries inside. A practical guide for prison librarians*, red. Rhea Joyce Rubin & Daniel Suvak (Jefferson, N.C. 1995).
- Limberg, Louise, *Att söka information för att lära. En studie av samspel mellan informationsökning och lärande* (Borås 1998).
- Lindén, J. & Westlander, G. & Karlsson, G., *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning* (Uppsala 1999).
- Lindgren, Lena, *Kan en filthatt stärka demokratin. Om mål och ideal i folkbildningssammanhang* (Stockholm 1996).
- Lindlof, Thomas R., *Qualitative Communication Research Methods* (London 1995).
- Lodén, Mats, ” ’Demokratin är inte längre grundmurad, den måste ständigt värnas och förstärkas’ ”, *Årsbok om folkbildning*, red. Jan Byström m.fl. (Stockholm 1996), s. 14-22.
- Lundquist, Lennart, *Medborgardemokratin och eliterna* (Lund 2001).
- Lööf, Staffan, ”Informationsteknik på folkbibliotek i folkbildningens tjänst”, *Årsbok om folkbildning*, red. Jan Byström m.fl. (Stockholm 1996), s. 42-50.
- Mathiesen, Thomas, *Kan fängelset försvaras?* (Göteborg 1987).
- ”Många ’bokstavs barn’ bland fängelsekunderna”, *Metro*, 2003-12-04, s. 20.
- Micheletti, Michele, ”Bakom demokratin”, *Demokratins utmaning. Politikens gränser och det civila samhällets möjligheter*, red. Claes Arvidsson (Stockholm 1996), s. 94-103.
- Monroe, Margaret E., ”A bibliotherapeutic model for library service”, *Bibliotherapy sourcebook*, red. Rhea Joyce Rubin (London 1978), s. 257-269.
- Morris-Jones, D.R., ”Two sides of the same story. Issues in directed reading: a Probation perspective”, *Reading Therapy* (London 1988) s. 44-51.

- Niklasson, Laila, "Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna", *Årsbok om folkbildning*, red. Anders Ehman m.fl. (Stockholm 2001), s. 61-75.
- Persson, Tore, "IT innebär ännu större behov av folkbildning", *Årsbok om folkbildning*, red. Jan Byström m.fl. (Stockholm 1996), s. 24-30.
- Persson, Tore, "Pedagogisk förnyelse av 'gamla' folkbildningen – genom modern IT?", *Årsbok om folkbildning*, red. Anders Ehman m.fl. (Stockholm 2001), s. 132-138.
- Roberts, Albert R., *Sourcebook on prison education. Past, present and future* (Springfield, Ill. 1971).
- Rubin, Rhea Joyce, *Using bibliotherapy. A guide to theory and practice* (London 1978).
- Rubin, Rhea Joyce, & Suvak, Daniel, "Services", *Libraries inside. A practical guide for prison librarians*, red. Rhea Joyce Rubin & Daniel Suvak (Jefferson, N.C. 1995). s. 89-104.
- Sjöberg, Hans, & Roitto, Markku, *Kriminalvårdens klientutbildning. Kartläggning, problembeskrivning och förslag till åtgärder* (Norrköping 2001).
- Sundgren, Gunnar, *Demokrati och bildning. Essäer om svensk folkbildnings innebörder och särart* (Borgholm 2000).
- Suvaal, Robert, "Prison education in the Netherlands – some issues". *Education behind bars. International comparisons*, red. William Forster (Leicester 1998), s. 118-127.
- Svensson, Svenolov, & Somander, Lis, "Swedish Prison and Probation Administration", *Education behind bars. International comparisons*, red. William Forster (Leicester 1998), s. 141-146.
- Swedner, Harald, *Socialt välfärdsarbete. En tankeram* (Stockholm 1996).

Tengström, Emin, *Hur förändras våra livsvillkor? En kritisk betraktelse av K-samhället, IT-samhället och kunskapssamhället* (Stockholm 1998).

Vogel, Brenda, *Down for the Count. A prison library handbook* (Metuchen, N.J. 1995).

Vogel, Klaus-D., 1998, "Education policy and its translation into action in penal institutions in the Federal Republic of Germany", *Education behind bars. International comparisons*, red. William Forster (Leicester 1998), s. 81-99.

Wallström, Åsa, & Åström, Helena, *Bok är bästa vän. En undersökning om betydelsen av bibliotek inom kriminalvården utifrån kriminalvårdsanstalten Hall och häktet Stockholm Kronoberg*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap Institutionen Bibliotekshögskolan Borås (Borås 1998).

Widerberg, Karin, *Kvalitativ forskning i praktiken* (Lund 2002).

Åhs, Stig & Stenberg, Leif & Svanström, Leif, *Fångarna i välfärdssamhället. Kriminalitet, drogmissbruk och prostitution* (Stockholm 1991).

Å lære bak murene. *Utdannelse og kriminalomsorg i et livslangt læringsperspektiv. Nordisk kartlegging av fengselundervisningen*. (Köpenhamn 2003)

Ända hem till fru Nilsson. *En metodutredning om uppsökande biblioteksverksamhet*. Rapport från Statens Kulturråd 1990:1 (Lund 1990).

Elektroniskt publicerat material

Kaiser, Frances E., *New Technologies – New Possibilities? A Virtual Library in a Prison Environment in the Netherlands; a Discussion*, 61st IFLA General Conference, 1995, <http://www.ifla.org/IV/ifla61/61-kaif.htm> (2 februari 2004).

Kriminalvårdens hemsida, anstalten Hall, http://www.kvv.se/templates/KVV_JailInfo.asp?id=1988 (4 mars 2004).

Lehmann, Vibeke, *Planning and Implementing Prison Libraries. Strategies and Resources*, 69th IFLA General Conference and Council, 2003, http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/175-E_Lehmann.pdf (2 februari 2004).

SFS 1974:203, §9-10, <http://www.notisum.se/rnp/SLS/LAG/19740203.HTM> (2004-04-13)

SFS 1990:1011, §11, <http://www.notisum.se/rnp/SLS/LAG/19740203.HTM> (2004-04-13)

SFS 1996:1596, <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19961596.HTM> (2004-04-15)

The IFLA Internet Manifesto, <http://www.ifla.org/III/misc/im-e.htm> (5 februari 2004).